

T. C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA ADI GEÇEN HAYVANLAR
VE ZİKREDİLİŞ AMAÇLARI
(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma AYDIN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

RİZE 2016

T. C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA ADI GEÇEN HAYVANLAR
VE ZİKREDİLİŞ AMAÇLARI
(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma AYDIN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

Tez Savunma Tarihi

02/06/2016

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı, İmza

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Süleyman GÜR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ali KUMAŞ



Enstitü Müdürü

02/06/2016

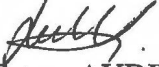
Onay Tarihi



Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR
Müdür

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi vekaynağımı gösterdiğimi beyan ederim. 02 / 06 / 2016


Fatma AYDIN

ÖNSÖZ

İslam bilim ve kültürü, canlı cansız bütün varlık alanlarıyla ilgili her çeşit bilgi türünü araştırmaya konu yapması bakımından en zengin kültürel mirasa sahip medeniyetlerdendir. Bu medeniyetin temeli hiç şüphesiz ki Kur'an'ı Kerim'dir.

Kur'an'ı anlamak müslümanların aslı vazifelerindendir. Biz bu vazifenin gönüllü bir elçisi olarak Kur'an'da birçok sebepten ötürü hayvanlara yer verilmesi, en önemlisi de peygamberlerin hayatlarından kesitler sunulurken hayvan isimlerinin geçmesi sebebiyle araştırma yapmaya teşvik olduk. Kur'an'da zikri geçen hayvanların zikrediliş sebeplerini islamın temel maksatları olan makâsıd çerçevesinde işlemek konunun anlaşılmasında ve sistemli bir şekilde ilerlemesine yardımcı olmuştur.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, hayvanların canlılar âlemindeki yerini tespit etmek için Kur'an'da varlıklar ve canlılar âlemi hakkında kısa bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm üç temel başlıkta ele alınmıştır. İlk kısımda, hayvan isimlerinin zikredildiği âyetler tespit edilerek temel arapça sözlüklerden, ilgili ansiklopedilerden zikri geçen hayvanların anlamları ve hayvanlarla ilgili özellikler aktarılmıştır. Tezimizin esasını oluşturan ikinci kısımda makâsıd çerçevesinde tefsirlerden faydalanarak dini koruma, canı koruma, akli koruma, nesli koruma ve malı koruma başlığı altında âyetler kategorilendirilip ortaya konulmuştur. Bunun neticesinde birçok tefsir kaynağından istifade edilmiştir. Çalışmamızı tamamlar nitelikte olan ikinci bölümün son kısmında, Kur'an'da ahlâki ilkeleri vurgulamada hayvanların nasıl örnek olarak kullanıldığına yer verilmiştir.

Çalışmamı hazırlarken görüşlerinden faydalandığım herkese, özellikle satır satır tezimle ilgilenen hocam Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ'a teşekkür ve minnetlerimi sunarım. Bu çalışmanın başında danışmanım olan Prof. Dr. Ömer Faruk YAVUZ Bey'e, hiçbir zaman yardımı esirgemeyen hocam Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR'e, Arş. Gör. Songül KARACA'ya, ayrıca şükranlarımı sunarım.

Fatma AYDIN
2016 İSTANBUL

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i> , İstanbul 1988-2013.
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r. a.	: Radıyallahü Anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi Vesellem
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik
Ünv.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayınları, Yayınevi, Yayıncılık, Yayın yeri
yy.	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR	5
İÇİNDEKİLER	6
GİRİŞ	9
Araştırmanın Konusu	9
Araştırmanın Önemi.....	10
Araştırmanın Amacı	10
Araştırmanın Kaynakları.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA VARLIKLAR

1. Metafizik Varlıklar	13
A. Canlı Varlıklar	15
B. Cansız Varlıklar	16
2. Fizikî Varlıklar	16
A. Canlı Varlıklar	17
B. Cansız Varlıklar	18

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ADI GEÇEN HAYVANLAR VE BUNLAR ÜZERİNDEN VERİLEN MESAJLAR

1. Kur'an'da "Hayvan"ı İfade Eden Kelimeler	20
A. En'âm	22
B. Behîme	24
C. Dâbbe	24
D. Vuhûş	25
E. Büdn	26
F. Sayd.....	26
2. Kur'an'da Hayvan Türleri	27
A. Karada Yaşayan Hayvanlar.....	27
1. Arslan	28
2. At.....	28
3. Buzağı	29
4. Deve	29
5. Domuz.....	30
6. Eşek.....	31
7. Fil	32
8. Katır	32
9. Keçi	33
10. Köpek.....	33
11. Koyun.....	33
12. Kurbağa.....	34
13. Kurt	34
14. Maymun	35
15. İnek	35

16. Yılan.....	36
B. Denizde Yaşayan Hayvanlar.....	36
1. Balık.....	37
C. Uçan Hayvanlar.....	37
1. Arı.....	38
2. Bildircin.....	38
3. Karga.....	38
4. Kelebek.....	39
5. Kuş.....	39
6. Sinek.....	40
7. Sivrisinek.....	40
D. Böcekler.....	41
1. Çekirge.....	41
2. Güve böceği.....	41
3. Karınca.....	41
4. Örümcek.....	42
3. Hayvanlar Üzerinden Verilen Mesajlar.....	42
A. Kur'an'ın Temel Amaçları.....	42
1. Dini Koruma.....	46
2. Canı Koruma.....	49
3. Akli Koruma.....	50
4. Nesli Koruma.....	52
5. Malı Koruma.....	54
B. Kur'an'ın Temel Amaçları Çerçevesinde Hayvanların Kullanımı.....	57
1. Dini Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı.....	57
a. Balık.....	57
b. Buzağı.....	59
c. Çekirge, haşere, kurbağa.....	60
d. Deve.....	61
e. Domuz.....	64
f. Eşek ve Köpek.....	66
g. Fil.....	72
h. Kuş.....	72
ı. Maymun.....	79
j. Örümcek.....	81
k. Sinek ve Sivrisinek.....	83
l. Tırnaklı Hayvanlar.....	86
m. Yılan.....	88
2. Canı Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı.....	89
3. Akli Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı.....	93
4. Nesli Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı.....	99
5. Malı Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı.....	102
C. Kur'an'da Ahlâkî İlkelere İşaret Edilirken Hayvanların Kullanımı.....	105
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	113
ÖZET	119
ABSTRACT	120

ÖZGEÇMİŞ.....121



GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İnsanoğlu, dünyada var olduğu ilk zamandan itibaren kendini tanıma gayretindedir. İnsan yaşamının ev sahibi olan dünya, içerisinde insanlarla beraber başka canlıları da barındırmaktadır. Nitekim canlılığın ve dünyanın ayrılmaz bir parçası olan hayvanlar âlemi, bu anlamda dünya için önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle insanoğlu, dünya hayatını daha iyi anlayabilmek için, içerisinde yaşadığı dünyayı paylaşmış olduğu hayvanları araştırma gayreti içerisinde olmuştur. Bu araştırma, hayvanların hayatımızdaki rolünün ne olduğu ve bizler için neleri ifade ettiği sorularına cevap vermeyi amaçlamaktadır.

Kur'an-ı Kerim, insanı diğer varlıklardan ve canlılardan ayrı bir yere koymaktadır. Böylece insanın yaşadığı hayat daha da anlamlı bir hale gelmektedir. Zira İnsan, tefekkür edebilme özelliği sayesinde canlılardan daha üstün bir niteliktedir. Bunu, seçim yapma iradesine sahip oluşuyla da açıklayabiliriz. Dolayısıyla insan, yeryüzünde yaşayan diğer canlılara göre idrak ve bilinciyle ön plana çıkmaktadır. Şu halde insanın, yeryüzündeki diğer canlıların neden yaratıldığı ile ilgili düşünmesi gerekmektedir. Nitekim insan, kâinata halife olarak yaratılmıştır. Allah, kâinata bakarak yaratılmışlar üzerinde de düşünmemizi istemektedir. Biz de bu düşünceden hareketle Kur'an'ı Kerim'de geçen hayvan motifleriyle nelerin anlatılmak istendiğini araştırmaya çalışacağız.

Hayvanların biyolojik gerçekliklerinden farklı olarak, onlara hikemî bir boyut kazandıran ve onları birer âyet hükmüne getiren kaynak şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. İlahi kaynaklı olması bakımından diğer kaynaklardan farklılık arz eden Kur'an, haber verdiği her şeyde olduğu gibi hayvanlar konusunda da verdiği mesajlar bakımından son derece önemlidir. Kur'an'da birçok hayvan üzerinden mesajlar verilmesine karşın, onların yaşam biçimleri hakkında detaylı bilgiler yer almamaktadır. Çünkü hayvanlar, Kur'an'da müstakil bir konu olmaktan çok kıssadan hisse çıkarmaya yönelik örnekler olarak yerini almaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde konunun önemine ve araştırmanın amacına ve kaynaklarına işaret edilecektir. Birinci bölümde genel olarak Kur'an'da yer alan

varlıklardan, Kur'an'da bahsi geçen canlı kavramından ve canlı türlerinden bahsedeceğiz. İkinci bölümde ise Kur'an'da yer alan hayvan türlerine, bu hayvanların Kur'an'ın temel amaçları çerçevesinde hangi grupta yer aldığına ve hayvanların bize verdiği mesajlara tefsirlerde geçen izahatlar çerçevesinde değineceğiz. Kur'an'da yer alan hayvanların sıralamasını alfabetik olarak ele alacağız. Makâsıdu's-şerîa'daki sıralamayı ise en çok vurgulanan amaçtan en aza doğru yapacağız. Son bölümde ise Kur'an'da ahlâki ilkeleri vurgulamada hayvanların kullanımını değerlendireceğiz.

Araştırmanın Önemi

Kur'an'ı Kerimi anlama üzerine birçok ilmî çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Kur'an'ın, anlatmak istediğini tamamıyla ve doğru şekilde anlayabilmek için yaşadığımız dünyaya ve dünyadaki canlılara dikkat etmek gerekmektedir. Hayvanlar yaşanan dünyanın en dikkat çekici canlılarıdır. Nitekim arıların, örümceklerin diğer hayvan sınıflarının kendilerine mahsus bir sanatları vardır. Bu çalışmada Kur'an'da genelde canlılar alemi, özelde ise hayvanlar hakkında akademik bir çalışma yapmak Kur'an araştırmaları açısından önemli bir husustur.

Kur'an'ın canlılara verdiği önemin anlaşılması ve hiçbir canlının boşuna yaratılmadığı hakkında daha faydalı bilgi birikimine sahip olabilmek ve ilmî ve kültürel envanterimize katkıda bulunma açısından önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmamızın birkaç amacı bulunmaktadır:

Makâsıdu's-şerîa, fikhın ve genel anlamda dinin maksatlarını anlamaktır. İnsanın dünyaya geliş amacı da dinin temel amaçlarına ulaşmak ve bu amaçlar doğrultusunda yaşamaktır. Çalışmamızda bu hedef doğrultusunda, canlılığın ve dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan hayvanlardan yola çıkarak Kur'an'ın temel maksatlarını olan makâsıd çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız

Kur'an, varlığa gelen her şeyin bir varlık sebebi olduğu gibi, canlılar aleminin boş yere ve sebepsiz yaratılmadığını bildirmektedir. Müslüman bir kimsenin yaşadığı ortamda Allah'ın yaratmış olduğu hayvanların bilgisine ilmî

açından ulaşabilmesi, âlem tasavvuruna sahip olması açısından önemlidir. Bu konunun araştırılmasıyla âlem tasavvuru hakkında bilgi sahibi olabilmek ilk amacımızdır.

İkinci olarak Kur'an'da adı geçen hayvanların, peygamber kıssalarında, nübüvvetlerinin ispatını desteklemek açısından önemli bir yerde olduğuna dikkat çekmektir.

Üçüncüsü tefsir kaynaklarında, Kur'an'da hayvanlar konusu nasıl anlaşılmıştır hakkında sistemli bilgi birikimini elde etmek ve Kur'an'ın maksatları açısından ilmî çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın ana kaynağı Kur'an'ı kerim'dir. Bu çerçevede Türkiyede Kur'an'da hayvanlarla ilgili yapılmış olan ilmî çalışmalara baktığımızda "Kur'an'da Zikri Geçen Hayvanlar ve Zikir Sebepleri" ve Kur'an'da İsmi Geçen Hayvanlar ve Bunların Zikrediliş Sebepleri" adlı iki çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan farklı olarak kaynaklarımızı ve hayvanlarla ilgili bilgileri daha derinden ve özelliklerini tek tek başlık altında sınıflandırarak vermeye çalıştık. Konumuzun temelini oluşturan ikinci kısımda diğer tezlerden farklı olarak hayvanların Kur'an'ın maksatları çerçevesinde verdiği mesajları tefsir külliyatı bakımından aktarmaya çalıştık.

İlk kısımda âlem, canlılar ve hayvanlarla ilgili bilgileri temel arapça sözlüklerden, İslam Ansiklopedisinin ilgili makalelerinden, konuyla ilgili çeşitli kitaplardan faydalanarak tamamladık. Hayvanlarla olan genel bilgileri ağırlıklı olarak Câhız'ın "*Kitabu'l Hayevan*", Kemâlüddîn Demirî'nin, "*Hayatü'l Hayevân*", Süleyman Çorakçı'nın "*Hayvanlar Ansiklopedisi*" ve McGhee, "*National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*" adlı eserinden istifade ettik. İkinci kısımda Kur'an'ın maksatlarını ifade edebilmek kısaca tanıtmak için çeşitli makalelerden ve yapılmış tezlerden yararlandık. Kur'an'da adı geçen hayvanları ve amaçlarını ifade edebilmek için birçok tefsir kaynağında istifade ettik.

Âyetlerin meallerinde komisyon tarafından hazırlanan Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından neşredilen *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali* adlı çalışmadan istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA VARLIKLAR

Kur'an'ı Kerim, varlık âleminden bahsederken âlem (عالم) kelimesini kullanmaktadır. Âlem (عالم) kelimesinin, Arapça bir isim olup “alâmet ve nişan koymak” manasındaki “aleme” (علم) veya “bilmek” anlamındaki “ilm” (علم) kökünden türetildiği yönünde iki farklı görüş mevcuttur¹. Birincisi yaratıcının mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan, evreni yapana delalet eden alet gibi anlamlara gelmektedir. Âlem kelimesi bu anlamda alındığında insanlar, cinler ve melekler gibi akıl sahibi varlıkları ifade etmek için âlemûn-âlemîn, (عالمون-عالمين) kelimesi ile ifade edilir. İkincisi diğer varlıkları belirtmek için kullanılan şeklidir ki, bunun çoğulu da avâlim (عوالم) dir². Âlem kelimesi, yeryüzü ve gökyüzündeki nesnelere oluşturduğu; evren, dünya, cihan, kâinat gibi tüm mahlûkatı ifade etmektedir³. İslam kültüründe ise âlem, Allah'ın dışında duyu ya da akıl yollarıyla kavranabilen veya varlığı mümkün olan varlık ve olayların tamamı için kullanılmaktadır⁴. Diğer yandan âlem kelimesi, maddi ve manevi (gayb ve şahit) âlemi yani tüm varlıkları içine almaktadır⁵.

Âlemdeki varlıklar, felsefecilere göre dört kategoriye ayrılır. Bunlar, cansız varlıklar (cemâdât), bitkiler (nebâtât), hayvanlar (hayvanât) ve insanlardır⁶. Felsefecilerin bu sıralaması, islam âlimleri arasında da genel kabul gören bir tasniftir. Âlemde bulunan varlıkların çeşitlerini Câhız (ö. 255/869); çoğalanlar

¹ Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrimibni Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadr, h. 1414, XII, 420-421; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah Tâci'l-Lugati ve Sihahu'l-Arabiye*, Beyrut: Daru'l-ilm li'l Melayin, 1987, V, 1990; Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî Ebu'l-Feyz Zebidî, *Tacu'l-Arus min Cevahîru'l-Kamus*, Mısır: Daru'l Hidaye, h. 1306, VIII, 411.

² Rağîb el- İsfahanî, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2007, s. 1042.

³ *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 1998, I, 48; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 2011, s. 45.

⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Âlem”, *DİA*, II, 360.

⁵ Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1983, s. 155.

⁶ Bahattin Dartma, *Kur'an ve Ekoloji*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 50, 51.

(canlılar) ve çoğalmayanlar (cansızlar) diye iki kısma ayırır⁷. Câhız, çoğalan yani türeyen varlıkları, hayvanlar ve bitkiler diye iki kısma ayırmaktadır. Hayvanları da, yürüyenler, uçanlar, yüzenler ve zıplayanlar diye dört kısma ayırmaktadır. Çoğalmayanlardan maksat; taş ve toprak cinsinden olan varlıklardır. Bu varlıklar aynı zamanda hareket etme kabiliyetinden yoksundurlar⁸.

Kur'an'daki "varlık" kavramı, metafizik (gaybî) ve fizikî olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Duyularıyla erişilmesi mümkün olmayan metafizik âlem, duyularıyla erişilebilen alana ise fizik âlemi denmektedir. Bu taksimata göre metafizik varlıklar; Allah'a isnad edilen bütün sıfatlar (isimler), melek, şeytan, cin; kıyametle ilgili sur, nefha ve ahiretle ilgili ba's, haşir, neşir, mizan, sırat, cennet, cehennem gibi hususları içermektedir⁹. Fizikî varlıklar ise, metafizik alanın dışında kalan diğer canlı ve cansız varlıklardır. Her iki alandan söz ederken de, genellikle fizikî alanın ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiş bir dil kullanılır. Bu dil çerçevesinde de insan, Kur'an'da ki varlık alanlarını idrak etmeye çalışır. Buna göre bizde ilk önce metafizik alan ve fizikî alandan bahsedeceğiz. Böylece bu alandaki varlıkların canlılar âlemindeki yerini anlamaya çalışacağız. Daha sonra da, hayvanların bu âlemdeki durumunu konumuz itibariyle netleştireceğiz.

1. Metafizik Varlıklar

Kur'an-ı Kerim, gayb yani metafizik alana ait varlıklardan bahsetmektedir. Gayb; "güneş veya başka bir şey" anlamlarına gelen "gabe" (غَاب) fiilinin mastarıdır. Ayrıca, "beş duyunun alanına girmeyen" olarak da tanımlanmaktadır¹⁰. Kur'an'da gayb kelimesinin, insanın varlık içerisindeki ontolojik manada yer aldığı varlık alanının tabii bir sonucu olarak onun sınırlılığıyla ilgili bir durumun ifadesi için kullanıldığını görmekteyiz. Zaten Kur'an açısından gayb diye bir alanın, bir olgunun Allah için söz konusu

⁷ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Maħbûb el-Câhız el-Kinânî, *Kitabü'l- Hayevân*, Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, h. 1424, I, 24.

⁸ Câhız, *Kitabu'l Hayevan*, I, 27.

⁹ Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2 (2006), s. 391-410.

¹⁰ İsfahanî, *Müfredât*, s. 1105.

olmayacağı son derece açıktır. Çünkü Allah, gaybın sahibi olarak; onun için görünmeyen, bilinmeyen ve de gizli diye bir şey yoktur¹¹.

İnsanın sınırlılığı açısından gayb kelimesinin temel manasına bakacak olursak “duyuların bilgisinden uzak olan, görünmeyen, duyulamayan ve gizli olan” demektir¹². Dolayısıyla gayb âlemi, insan şuurunun doğrudan değil, dolaylı bir şekilde haberdar olduğu bir gerçeklik alanıdır. Bu nedenle gaybla ilgili kelimelerin kıyasî, yani temsilî olarak kullanılması ve anlaşılması gerekmektedir. Durum böyle olmakla birlikte, gayb alanıyla ilgili hususlar, ancak empirik (tecrübî) meseleleri ifade ederken kullandığımız dilin kelimeleriyle ifade edilebilir. Bu alan, insanın dünya hayatında doğrudan tecrübe edemediği unsurlardan oluşur. Tecrübî meseleleri kullandığımız dille, doğrudan tecrübe edemediğimiz Allah, melek, cin, cennet, cehennem gibi metafizik varlıklar bu alanın konuları arasındadır¹³.

İnsanın, dünyada algılayıp müşahede edebileceği alanın ötesini yani gaybî gerçeklik alanını tam olarak anlaması ve zihninde canlandırması mümkün değildir. Bu sebeple idrak sınırlarını aşan bu gerçeklerin, insan idrakine sunulması ancak dünyayla ilgili kavramları kullanmakla mümkündür. Zira Kur’an’ın metafizik alana yönelik anlatım ve kavramlarını algılamak dil açısından zordur¹⁴. Bu durum Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetindeki müteşabihlikle ilişkilendirilebilir. Kur’an’ın âyetlerini muhkem ve müteşabih diye iki kısma ayıran bu âyet şöyledir: “*Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu te’vil etmek için ondaki müteşabih âyetlerin peşine düşerler*”¹⁵.

Kur’an’ın gayb âlemini anlatırken kullandığı dilin bu âyetle alakalı olduğunu düşündüğümüzde; gaybî ve fizikî alanları anlamak için müteşabih dilin alanı ile muhkem dilin alanı üzerinde kısaca durmak gerekecektir.

¹¹ Halis Albayrak, *Kur’an’da İnsan-Gayb İlişkisi*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1993, s. 94.

¹² Albayrak, *Kur’an’da İnsan*, s. 156.

¹³ Ali Akay, “Gaybi Konuların Anlatılmasında Kur’an Dilinin Özellikleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/II (2003), s. 65.

¹⁴ Akay, “Gaybi Konuların Anlatılmasında Kur’an”, s. 65.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/7.

Müteşabih dilin kapsamı, insanın algı ve müşahede alanının dışında kalan gaybi gerçekliklerdir. Müteşabih dilin nesnesi doğrudan değil başka bir şeye benzetilerek anlatılmaktadır. Bununla birlikte bu alan, muhkem dilin malzemesi kullanılarak, insanın bilebildiği bir alandan, onun malzemesinden ve onda oluşan tasavvurlardan hareket edilerek anlaşılmaya çalışılmaktadır¹⁶. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır ki, Kur'an'da algı ve müşahede edemediğimiz alanın yanı sıra, dünya hayatındaki durumlar anlatılırken de bu dilin kullanıldığını görmekteyiz.

Metafizik varlıkları ve fizikî varlıkları kendi içerisinde canlı varlıklar ve cansız varlıklar olmak üzere ikiye ayıracağız.

A. Canlı Varlıklar

Metafizik alanda canlı varlıklara Allah'ın isimlerini ve melek ile şeytanı örnek verebiliriz. Bu alanda en önemli yeri, Allah'ın isimleri almaktadır. Kur'an'da Allah'a isim olarak isnat edilen sıfatlardan pek çoğu, Allah'ın zatına ilişkindir. Biz bu yüzden canlı ve cansız ayırımına giderken, Allah'ın isimlerini, metafizik alanda canlı olan kısımda değerlendirdik. Diğer varlıklar, olarak melek ve şeytan da canlı varlıklar kategorisindedir¹⁷.

İnsanın tecrübe alanından alınmış olan Allah'ın isimleri ile, yansıttıkları gerçekler arasında güçlü bir analogik bağ mevcuttur. Zira bizim, tecrübelerimizden aldığımız saygı ve yücelik telkin eden Allah'ın isimleri, Allah'ın vasıflarını bize yansıtmaktadır. Böylece insan-gayb ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde sonlu bir alandan örnekler sunmak veya benzetmeler yapmak suretiyle sonsuzun anlatılmaya çalışılması zorunlu bir keyfiyettir. Zira insanın, aşkın boyutu ya da sonsuzluk alanını kavraması mümkün değildir¹⁸. Özellikle Allah, insanlara kendisini, onların ihtiyaç duyduğu ölçüde pek çok yönüyle tanıtmıştır. Kur'an'da Allah'ın her şeye gücü yeten, her şeyi gören, her şeyi bilen, her şeyi işiten,

¹⁶ Mehmet Paçacı, "Kur'an'da Dil ve Varlık Alanları", 2. *Kur'an Sempozyumu*, Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996, s. 123.

¹⁷ Yavuz, "Kur'an'da Kutsal Mekân", s. 287.

¹⁸ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 404.

öldüren, dirilten vb. daha nice özelliklere sahip olan sonsuz bir varlık olduğu anlatılır¹⁹.

B. Cansız Varlıklar

Metafizik alanda yer alan cansız varlıklar içerisine ahiret, cennet ve cehennem girmektedir. Kur'an'da ahiret olarak nitelendirilen âlem ve bu boyutta yer alan bütün unsurlar, insanın fizikî varlık alanının ötesindedir²⁰. Örneğin cennet kavramını ele alacak olursak; cennet kelimesi telaffuz edildiğinde zihinde fizikî âlemdeki çeşitli bitkiler, meyveler, yeşillikler, saraylar ve köşklere oluşan tablo gelmektedir. İnsan, cennet sözcüğünün karşılığını ancak fizikî âlemdeki maddi varlıklara bakarak bulabilmektedir. Bu nedenle cennetin fizikî âlemde bizatihi karşılığını bulmamız mümkün olmamaktadır. Bunun içindir ki; Kur'an'da "el-cennetü" ya da "cennât" şeklindeki ifadelerden fizikî bir mekân değil fizikî âlemin ötesinde aşkın bir varlık anlaşılmalıdır²¹.

2. Fizikî Varlıklar

Fizikî alan dediğimizde muhkem dilin alanından bahsederiz. Muhkem dilin alanı, insanın gördüğü, algılayıp müşahede ettiği, elle tutup hissettiği ve ölçüp sayabildiği müşâhede alanlardır. Fizikî alandan bahsederken gayb kelimesinin tam karşıtı olan şehâdet kelimesinden bahsetmek gerekmektedir. "Kur'an'da "gayb âlemi" ve "şehadet âlemi" tabirleri yoktur. Allah'ın gaybı ve şehadeti bilen oluşunu ifade eden "âlimu'l-gaybî ve's-şehâdeti" ifadesi vardır"²². Biz konumuzun daha anlaşılır şekilde ifade edilmesi için gayb ve şehadet âlemini metafizik ve fizikî alanla ilişkilendirerek başlıklandırmaya çalışacağız. Gaybın zıddı olan şehâdet, bir şeyi gözle görmek veya mutlak manada görmektir. Aynı zamanda bilmek anlamı da vardır²³.

Fizikî alanın kullanıldığı dil, muhkem dilin alanıdır. Nesnesini açık bir şekilde anlatan ve delil ile bilgiye götüren muhkem dil, anlatmayı amaçladığı

¹⁹ Albayrak, *Kur'an'da İnsan*, 163.

²⁰ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 303.

²¹ Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, s. 313.

²² Albayrak, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 126.

²³ Albayrak, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, s. 127.

alanı olduğu gibi yani görüldüğü ve tecrübe edildiği gibi anlatmaktadır. Yine fizîkî varlık alanına giren, duygu ve tecrübelerle ulaşılabilen olgu, olay ve varlıklardan söz eden âyetlerde, doğrudan bir dil olan muhkem dili kullanılır. Ancak bu alana giren öyle şeyler vardır ki, haklarında doğrudan bir dil kullanılmasına rağmen muhtevaları açısından sembolik unsurları barındırır. Örnek olarak “salât” (namaz), “savm” (oruç) gibi ibadetleri verebiliriz²⁴. Kur’an dilinin büyük bir bölümü muhkem âyetlerden oluşmaktadır. Hükümlerden, ibadetlerden, siyasetten, kozmik varlık ve olaylardan, ahlâki davranış ve benzeri ilkelerden bahseden âyetler fizîkî (muhkem) alandan söz etmektedir.

Konumuz itibarıyla fizîkî alandaki varlıkları muhkem dil çerçevesinde canlı ve cansız varlıklar olmak üzere ikiye ayırdık.

A. Canlı Varlıklar

Bu alanın en geniş kısmı olan fizîkî alandaki canlılarla; insan, hayvan, bitki gibi fizîkî alanda gözle görülebilen ve görülemeyen ama canlılık emaresi taşıyan bütün varlıklar kastedilmektedir. Kur’an’da akla gelen ilk örnekleri Necm (Yıldız), Buruc (Burçlar), Tur (Tur dağı), Şems (Güneş), Sebe (Sebe şehri) gibi Sûrelerdir.

“Görmez misin ki göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi hor ve hakir kılar, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar. Allah’a karşı şükürlerini eda ederler. Göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedir”²⁵.

Bu âyette ifade edildiği gibi, bitkilerden, taşlardan, gök cisimlerinden insana varıncaya kadar her birinin secde ediyor olması, bu varlıkların canlı olduklarına işarettir. Nitekim fizîkî alanda bunların örnekleri çok fazladır. Bitkilere örnek: Tin (incir); hayvan isimli Sûre örneği; Bakara (sığır), Neml (karınca), Ankebut (örümcek)’tir. Kur’an’da insanın bizatihi canlı olarak hayvanla

²⁴ Yavuz, *Kur’an’da Sembolik Dil*, s. 317.

²⁵ el-Hac 22/18.

olan ilişkisine örnek gördüğü rüya üzerine Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme teşebbüsüdür²⁶. İlgili âyette, insanın kendi dışındaki varlık olan hayvanlarla ilişkisi açık bir şekilde anlatılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, insan ruhunda bırakacağı derin iz dolayısıyla insanın âleme bakarak derin düşüncede bulunmasını emretmektedir. Bu hususu şu âyette görmekteyiz: *“Şimdi onlar kendi iç dünyalarında hiç muhasebe yapmazlar mı? Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan dahası, sınırlı bir ömürden yoksun olarak yaratmamıştır”*²⁷.

En büyük ibadetlerden biri olan buradaki tefekkür yani derin düşünce, âlem ve onu oluşturan varlıklara yönelerek onların yaratılmaları, varoluş süreçleri ve varoluş hikmetleri gibi konuları düşünmedir. Bu husus aynı zamanda varlığın önemi ve insanın iç dünyasında sağlayacağı olumlu katkıya da işaret etmektedir. Böylece Allah ile insan arasında sıkı bir ilişki meydana gelmektedir.

Kısacası, insanla fizikî alanın çok sıkı bir ilişkisi vardır. Biz de konumuz gereğince fizikî alandaki canlı varlıklardan “hayvanlar”ı Kur'an'da nasıl ele alındığıyla ilişkilendirerek değerlendirmeye çalışacağız.

B. Cansız Varlıklar

Fiziki alanda cansız varlıklar derken, ontolojik olarak beş duyunun dışında fakat insanın anlam katmasıyla var olan kavramlardan söz edilmektedir. Müşahede ettiğimiz alan içerisinde bazı kavramlar vardır ki bunlar cansız kategorisinde değerlendirilebilir. Cansız olarak değerlendirmemizin nedeni ise insana bağlı olarak somutlaştırılmaktan kaynaklanmaktadır. İnsanın ruhî ve manevi yönünün fizikî dünyada somut bir karşılığının olmaması, insanın manevi ve ruhî yönünün eksik olduğunu göstermez. Bu yönünün yani manevi ve ruhî tarafının dünyadaki karşılığı, somut bir şekilde değil soyut gerçeklerle ortaya çıkmaktadır²⁸. Bunlar dünyada insanın somutlaştırdığı ölçüde varlığa gelirler. En

²⁶ Sâffât 37/102.

²⁷ er-Rûm 30/8.

²⁸ Albayarak, *Kur'an'da İnsan*, s. 169.

güzel örnekleri ibadetler, ibadetler içersindeki kavramlar, kutsal varlıklar ve kıssalar şeklinde değerlendirilmektedir²⁹.

Namaz anlamına gelen “Salât” örneğinde olduğu gibi, bütün ibadetler Kur’an dilinin muhkem alanında yer almalarına rağmen, bu ibadetlerin bir de sembolik yönleri bulunmaktadır. Kur’an’da bir ibadet olarak yerine getirilmesi istenilen ve salât (namaz) sözcüğü ile ifade edilen namaz ibadeti; duyu, duygu ve düşüncelerle ulaşılabilecek ve tecrübe edilebilecek bir alanda yani muhkem alanda yer almaktadır. Salât dua, rahmet, övgü, ta’zim, af gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamları fizikî dünyada insan namaz fiilini edâ ederek yerine getirmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, salât sözcüğünün soyut yönünü biz fiil olan namaz ibadetiyle somutlaştırmaktayız³⁰.

Sonuçta cansız varlıklar denince âlemde yaratılan tüm cansız varlıklar kastedilmiş olsa bile, genel olarak çevremizde görünen somut varlıkları insani duyarlılık bağlamında ele alacağız. Yine Kur’an, insanoğlunun cansız varlıklarla ilk ilgisinin onun buvarlıkların isimlerini öğrenmesiyle başladığını bildirmektedir: “Allah, Hz. Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip; “Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, bunların isimlerini bana bildirin; buyurdu”³¹. Âyette anlaşıldığı gibi insan, varlık isimlerini öğrendikten sonra kendi dışındaki varlıklarla ilişkileri de anlamlı bir yere oturtmak zorundadır. Bu bağlamda nesnelere insan için taşıdığı değer o nesneyle ilişkisinin önemini belirlemektedir³². Bu durum karşısında insanın rolü büyüktür. Bu yüzden fizikî alandaki cansız varlıkların kendi varlığı açısından bilinmesi önemli bir yere sahiptir.

²⁹ Albayrak, *Kur’an’da İnsan*, s. 170.

³⁰ Yavuz, *Kur’an’da Sembolik Dil*, s. 318.

³¹ el-Bakara 2/31.

³² Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’an Nedir*, Ankara: Şûle Yayınları, 2009, s. 18.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ADI GEÇEN HAYVANLAR VE BUNLAR ÜZERİNDEN VERİLEN MESAJLAR

1. Kur'an'da "Hayvan"ı İfade Eden Kelimeler

Hayvan kelimesi tekil olarak kullanıldığında herhangi bir hayvanı veya hayvan türlerinden birini; çoğul kullanıldığında ise bitkiler hariç insanların da dahil olduğu bütün canlıları ifade etmektedir. İnsan bu son anlama dahil edildiği için klasik İslam düşüncesinde konuşan, düşünen canlı "(el-hayevanü'n-natık)" şeklinde tarif edilmiştir³³. Cürcanî'ye göre hayvan, büyüyen, hisseden, irade ile hareket eden cisimdir³⁴.

Canlı ve hayat kavramlarına Kur'an'ın perspektifinden bakacak olursak, öncelikle 'Hayat' kavramını ele almak gerekecektir. Arapça kökenli bir sözcük olan "hayat" kelimesi, "hayiye" (حَيَّي) köküne dayanmakta ve ölülüğün zıddı olan canlılığı, diriliği ve hareketi ifade etmektedir. Bu çerçevede mastar olarak, "hıyy" (حَيَّي), "hayy" (حَيَّي), "hayevân" (حَيَّوَانٌ) ve "hayat" (حَيَّاتٌ) sözcükleri, canlı ve diri olmak anlamında kullanılmaktadır³⁵. Şu âyette bu anlamı görmekteyiz: "İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hala inanmayacaklar mı?"³⁶. Buradan hareketle hayvan, Arapça aslı "hayevân" (حَيَّوَانٌ) canlı ve diri anlamında bir isimdir. "Hayeye" (حَيَّي) kökünden gelmesi sebebiyle aslı, "hayeyân" iken, telaffuz kolaylığı için ikinci "ya"nın "vav"a dönüştürülmesi sonucu "hayevân" biçimini

³³ Mehmet Bayraktar, "Hayvan", *DİA*, XVII, 86.

³⁴ el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, I, 94.

³⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Muhammed Mahzumi-İbrahim es-Samerraî, Beyrut: Daru ve Mektebetü'l Hilal, 1988, III, 317.

³⁶ el-Enbiyâ 21/30.

almıştır; ancak Arapça konuşma dilinde ve Türkçe’de yaygınlıkla “hayvan” şeklinde söylenir³⁷. “Hayevân” (حَيَوَانٌ) kelimesi: hayatın, canlılığın yerleşik olduğu veya bulunduğu yer olarak da ifade edilmiştir³⁸.

Rağıb el İsfahanî (ö. 502/1108), ‘hayat’ın birbiriyle ilişkili altı farklı kullanımından söz etmektedir: Bu kullanımlar şu şekildedir:

- 1) Canlılarda ve bitkilerdeki hareket, gelişme ve büyüme gücü,³⁹
- 2) Canlının “hayvan” olarak isimlendirilmesine sebep olan algılama gücü⁴⁰
- 3) İrade ve akıl gücü,
- 4) Üzüntünün kalkması,
- 5) Ebedi ahiret hayatı⁴¹
- 6) Yüce Allah’ın nitelendiği ölümden uzak olan mutlak hayat şeklinde sıralamaktadır⁴².

Kur’an-ı Kerim’de hayat kavramı, hem kozmolojik-biyolojik hem de ahlâki bir muhtevaya sahiptir. Çok sayıda âyet, hayatın metafizik tarafından canlılığın başlangıcı ve tabii âlemdeki çeşitli görünüşlerine kadar uzanan bir yelpazede birbirini tamamlayan açıklamalar ihtiva etmektedir. Bu açıklamaların ortak olarak verdiği itikadî ve ahlâki mesaj, canlılığın kaynağının ilahi yaratma fiili olduğu ve insanın öldükten sonra tekrar diriltileceğidir. Kur’an tabîi âlemdeki tezahürleriyle her türlü var olma ve canlanış olgusunun ölümden sonraki dirilişin bir kanıtı olduğunu vurgulayarak, insanların bu olgular üzerinde düşünüp gözlem yapmalarını istemektedir⁴³.

Kur’an’ın kullandığı ‘hayat’ sözcüğünün bütün kullanım şekilleri, canlılık anlamlarındaki ‘hayat’ başta olmak üzere, sükûnun zıttı olan canlılık, dirilik ve

³⁷ Ferâhîdî, *Kitabu’l –Ayn*, III, 317-318; Zebidî, *Tacu’l-Arus min Cevahîru’l-Kamus*, XXXVII, 506; İbni Manzur, *Lisanu’l Arab*, XIV, 214-211; el-Cevherî, *es-Sıhah Tacu’l Lüga*, VI, 2324; Ebu Tahir Muhammed b. Yakup Firuzâbâdî, *Kamusu’l Muhît*, Beyrut: Müessesetü er-Risaletü li’Dabeğati, h. 1426, I, 1277; Kürşat Demirci, “Hayvan”, *DİA*, XVII, 81.

³⁸ İsfahanî, *Müfredât*, s. 459.

³⁹ bk. Enbiyâ 21/30.

⁴⁰ el-En‘âm 6/122.

⁴¹ el-Fecr 89/24.

⁴² İsfahanî, *Müfredât*, s. 457.

⁴³ İlhan Kutluer, “Hayat”, *DİA*, XVII, 480.

hareketi yansıtmaktadır⁴⁴. Nitekim Gazali (ö. 505/1111) canlıyı, yani hayat sahibini; hareket eden, eylem yapan ve hareketin farkında olan olarak tanımlamıştır⁴⁵.

Câhız, hayvan kelimesinin tüm canlılar için kullanılabileceğini belirterek insanları hayvanlardan ayıran özelliğin, insanın konuşması olduğu şeklindeki görüşü kabul etmemektedir. Çünkü ona göre, birbirleriyle anlaşmayı sağladığı için canlıların çıkardığı seslerin hepsi kendine has birer konuşmadır. Farklı dillere sahip insanların birbirini anlamamaları, onların konuşmadığı anlamına gelmediği gibi diğer canlıların çıkardığı sesteki insanların bir şey anlamamaları da onların konuşmadığı anlamına gelmemektedir⁴⁶.

Kur'an'da hayvanı ifade eden kelimeleri belirterek ilgili açıklamaları aşağıda vereceğiz.

A. En'âm

Sûreye de ismini veren en'âm, kök itibariyle “ne-a-me” (نعم) kelimesinden gelir. Ne-a-me (نعم) sözcüğü “develere” has olarak kullanılır. Çoğulu “en'âm” (أنعام) şeklindedir. Böyle adlandırılmasının nedeni, Araplara göre develerin en büyük nimet olmasıdır. Fakat “en'âm” (أنعام) sözcüğü; deve, sığır ve davarlarla ilgili de kullanılır⁴⁷. Âyetlerde ise bu kavram, develeri ve diğer hayvanları içine alan⁴⁸ genel kapsamlı bir sözcüktür⁴⁹. Kavramsal olarak Türkçede hayvan kelimesini Kur'an'da en'âm kelimesi karşılamaktadır.

⁴⁴ el-Bakara 2/255; er-Rum 30/19.

⁴⁵ Ömer Faruk Yavuz, “Kur'an'a Göre İnsan Hayatı”, *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 29 (2006), s. 98.

⁴⁶ Câhız, *Kitabu'l Hayevan*, V, 287.

⁴⁷ Emin Işık, “En'âm”, *DİA*, II, 169; Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 1162; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, Kahire: Daru ed-Da've, II, 935; el-Cevherî, *es-Sihah Tacu'l Lüga*, XXXIII, 508.

⁴⁸ Âl-i İmrân3/14; el-En'âm 6/136, 138, 139, 142; el-A'raf 7/179; en-Nahl 16/5, 66; Tâhâ 20/54; Yunus 10/24.

⁴⁹ İsfehanî, *Müfredât*, s. 1466.

En‘âm sûresindeki “*Hayvanlardan da kimi yük taşır, kiminin tüyünden döşek yapılır. Allah’ın size verdiği rızıktan yiyin...*”⁵⁰, “*Sekiz çift (hayvan), koyundan iki, keçiden iki...*”⁵¹, “*...Ve deveden iki, sığırdan iki...*”⁵² âyetlerinde görüldüğü üzere “en‘âm” kelimesi; ehil hayvanlardan deve, sığır, davar, yani koyun ve keçiyi ifade etmektedir ki, bu anlamıyla, yumuşaklık mânâsına gelen “nu‘ûmet” kökünden alınmıştır. Pençeliler, beygir, katır, eşek gibi “hafır” denilen tek tırnaklı hayvanlar “en‘âm”a dahil değildirler. Nitekim Nahl sûresinde “*Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için ısınmanızı sağlayan şeyler ve daha birçok yararlar vardır...*”⁵³, “*Binmeniz ve süs için atları, katırları ve eşekleri ve daha sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmaktadır*”⁵⁴ buyurulmuştur.

“*Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim de (putlara adak için) hayvanların kulaklarını yaracaklar...*”⁵⁵ bu âyette ise en‘âm kelimesi, şeytanın insanları aldatmak için kullandığı araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Hac sûresindeki “*...haramlığı size okunanların dışında bütün hayvanlar size helal kılındı...*”⁵⁶ âyetinde de, doğrudan doğruya en‘âmın helal oluşu nasla bildirilmiş ve bunlara benzeyen ceylan, geyik ve diğerleri gibi av hayvanları en‘âma katılarak helal kılınmıştır. En‘âm, âyetlerde genel olarak hayvan; özelde ise dört ayaklı evcil hayvan olarak kullanılmıştır. En genel ifade de mal, koyun, deve, hayvan anlamlarına gelmektedir⁵⁷.

“*...Yine insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da türlü renkleri vardır...*”⁵⁸ âyetinde ise dâbbe kelimesinin çoğulu olan “devâb” kelimesi ile “en‘âm” kelimesi bir arada kullanılmıştır. Âyette “devâb” sözcüğü, aynı âyette yer alan “en‘âm” sözcüğünden daha geniş kapsamlıdır. Başka bir deyimle “dâbbe” her

⁵⁰ el-En‘âm 6/142.

⁵¹ el-En‘âm 6/143.

⁵² el-En‘âm 6/144.

⁵³ en-Nahl 16/5.

⁵⁴ en-Nahl 16/8.

⁵⁵ en-Nisâ 47/119.

⁵⁶ el-Hac 22/30.

⁵⁷ el-En‘âm 6/136; el-A‘raf 7/142.

⁵⁸ Fâtır 35/28.

tür hayvan, buna karşılık “en‘âm” deve, sığır, koyun, keçi gibi çiftlik hayvanlarını ifade etmektedir. Çiftlik hayvanlarının ayrıca anılmalarının sebebi ise bunların insanların yakınında yaşamaları, evcil olmaları nedeniyledir⁵⁹.

B. Behîme

“Behîme” (بهيمة), “İbham” (kapalı bırakma) mânâsından gelip konuşma ya da akletme kabiliyeti olmayan herhangi bir hayvan olarak adlandırılır⁶⁰. Daha dar anlamda ise “Behîme” (بهيمة), kara ve deniz hayvanlarından dört ayaklı olanlardır. Fakat yaygın kullanımda daha çok yırtıcı hayvanlar ve kuşlar dışındaki hayvanları ifade etmek için kullanılır⁶¹.

En‘âm ve behîme kelimesi âyetlerde terkiş şeklinde kullanılmıştır⁶². “Behîmetü’l-en‘âm” terkiş-i izâfisi (isim tamlaması) “çam ağacı” gibi izafet-i beyaniyye olup “en‘âm” denilen hayvanlar kastedilmiştir⁶³.

C. Dâbbe

Yeryüzündeki tüm canlılar, yüce Allah’ın varlık ve kudretinin delillerindendir. Kur’an-ı Kerim’de bunun anlatıldığı âyetlerdeki “canlı” mefhumunun, genel anlamda “debbe” (دب) kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir. Dâbbe kelimesi “Debb” ve “debîb” (دبب) ’den gelir. Çoğulu (دواب) şeklindedir. Debb ve debîb; “hafif, yavaş yavaş ya da belli belirsiz yürümek” anlamlarına gelmektedir. Hayvanla ilgili ve daha çok haşerelerle ilgili olarak kullanılır. Ayrıca “şarap veya içecek” ve eskime veya yıpranma gibi duyunun algılayamadığı şeylerle ilgili de kullanılır⁶⁴. Dâbbetün (دابة) sözcüğü ise, her ne

⁵⁹ Seyyid Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şazilî, *Fi Zilali’l Kur’an*, Beyrut: Daru Şurûk, h. 1412, II, 837.

⁶⁰ İsfahanî, *Müfredat*, s. 242.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 524.

⁶² el-Hac 22/28, 34; el-Mâide 5/1.

⁶³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Ankara:1960, III, 1550.

⁶⁴ el-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü’l-Lüga*, Beyrut: Daru İhyai et- Turasîl Arabiy, 2001, XIV, 54; İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya el-Luğavî, *Mu’cemü Mekayisi’l Luğa*, Dâru’l-Fikr, h. 1399, II, 263; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 369; İsfahanî,

kadar yaygın kullanımda “at”a mahsus olarak kullanılsa da, her hayvanla ilgili kullanılır.

“Gökleri ve yeri yaratması ve canlıları yaratıp oralarda yayması, O’nun kudretinin delillerindedir. Bunları yaratan Allah dilediği zaman onları toplama gücüne sahiptir”⁶⁵. “söylenen başlarına geleceği vakit de onlar için arzdan bir dâbbe çıkarırız...”⁶⁶ âyetlerinde geçen dâbbenin ise, bizim bildiklerimizden farklı olarak, çıkışı özellikle kıyamet zamanına mahsus bir hayvan olduğu belirtilmiştir. Nitekim Yüce Allah’ın bununla “cehalette hayvan mesabesinde olan kötülere” kastettiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla “dâbbetün” sözcüğü “hafif, yavaş yavaş ya da belli belirsiz bir şekilde yürüyen her nesne için bir çoğul” olmaktadır. Enfal sûresinde⁶⁷ ise “devâbün” (دواب) sözcüğü tüm hayvanları kapsayan genel anlamlı bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁸.

Dabbe (دب) kelimesine baktığımız zaman, canlılarda ve bitkilerdeki hareket, gelişme ve büyüme gücü, canlının “hayvan” olarak isimlendirilmesine sebep olan algılama gücü, irade ve akıl gücü, ölülüğün zıddı olan canlılıkla yani hayat anlamıyla bire bir örtüştüğü görülmektedir. Kur’an’da on dört âyette tekil, dört âyetinde de çoğul şekliyle “devâb” (دواب) geçmektedir⁶⁹.

D. Vuhûş

Kara hayvanlarından ehli olmayanlara vahşî hayvanlar denilmektedir. Arapça (وحش) “veheşe” fiili, cana yakın olmamak anlamındadır⁷⁰. Çoğulu, “vuhûş”

Müfredât, s. 531; Necdet Ünal, “Kur’an-ı Kerim’de Dâbbe”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, c. 31, s. 158-190;

⁶⁵ eş-Şûrâ, 42/29. bk. el-Bakara 2/164; el-En’âm 6/38; Hûd 11/6; en-Nûr 24/45; Fâtır 35/45; el-Câsiye 45/4.

⁶⁶ en-Neml, 27/82.

⁶⁷ el-Enfâl 8/22.

⁶⁸ İsfahanî, *Müfredât*, s. 532.

⁶⁹ Zeki Sarıtoprak, “Dâbbetü’l-arz”, *DİA*, VIII, 395.

⁷⁰ Mustafa, İbrahim, *el-Mu’cemu’l Vasît*, II, 1017; Zebidî, *Tacu’l-Arus*, XVII, 439; Ebû’l-Bekâ Kemâlüddîn Demiri, *Hayatü’l Hayevân: Havas ve Esrarı*, trc. Rahmi Serin, İstanbul: Pamuk Yayınları, 2011, s. 683.

(وَحُوش) şeklindedir. Kur'an'da sadece bir yerde çoğul olarak, “*Bütün hayvanlar bir araya toplandığında*”⁷¹ şeklinde geçmektedir.

E. Büdn

Kur'an'da genel anlamda hayvan anlamına gelen kelimelerden bir tanesi de (بَدَن) “beden” kelimesidir. (بَدَن) “beden” ile “cesed” (جَسَد) kelimesi eş anlamlıdır. Fakat “beden” kelimesi (بَدَن) cüssenin büyüklüğü göz önünde bulundurularak kullanılırken; “cesed” (جَسَد) sözcüğü renk göz önüne alınarak kullanılır⁷². Ayrıca şişmanlığından dolayı Mekke'de kurban edilen deveye “bedene” (بَدَنَة) denilmiştir. Âyette “büdn” (بَدَن) kelimesi geçmektedir⁷³. Bu kelime, “bedene” (بَدَنَة)'nin çoğuludur. Âyette de kurban edilen dişi devenin ya da ineğin adı olarak geçmektedir⁷⁴. Kur'an'da bedene kelimesinden maksat hac ve umre yapan kimselerin kestikleri deve ve sığır cinsinden kurbanlardır⁷⁵.

F. Sayd

Sayd (صَيْد) kelimesi (صَاد) filinin mastarı olup, elde edilmesi zor olan bir şeyi elde etmek anlamındadır. Şer'î kullanımda ise sahibi olmayan ve elde edilmesi zor olan hayvanları elde etmeyi ifade etmektedir⁷⁶. Sayd, Kur'an'da; sadece Mâide sûresinde dört âyette geçmektedir⁷⁷. Mâide sûresinde geçen birinci âyette sayd ihramlı iken av yapmanın yasak olduğundan, doksan dört ve doksan beşinci âyetlerde ihramlı iken avlanma yasağını çiğneyenlerin ödeyecekleri

⁷¹ et-Tekvîr 81/5.

⁷² Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît* I, 1179; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 47; İsfahanî, *Müfredât*, s. 179.

⁷³ el-Hac 22/36.

⁷⁴ İsfahanî, *Müfredât*, s. 179.

⁷⁵ Abdülaziz Bayındır, “Bedene”, *DİA*, V, 302.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 260; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, XII, 103; İsfahanî, *Müfredât*, s. 881.

⁷⁷ el-Mâide, 5/1, 94, 95, 96.

cezalardan, doksan altıncı âyette ise deniz avının helâl olduğundan bahsetmektedir⁷⁸. Hayvan olarak av hayvanı ve deniz avı şeklinde geçmektedir.

2. Kur'an'da Hayvan Türleri

Evrendeki varlıkların, düzeni, işleyişi ve fonksiyonları, aklını ve bilgisini kullanarak sonuç çıkarımlar için çok şey ifade etmektedir. Hayatımızda genel anlamda canlıların neyi ifade ettiğini; özel manada da hayvanların bizlere ne mesajlar verdiğini anlamamız için kutsal kitabımız Kur'an'ı okumamız gerekmektedir.

Kur'an'da birçok hayvan ismi geçmektedir. Kur'an'ın ana bölümlerini oluşturan bazı sûrelerin adı da hayvan isimlerinden seçilmiştir. Bakara (sığır), En'âm (hayvanlar), Nahl (bal Arısı), Neml (karınca), Ankebût (örümcek), Âdiyât (koşan Atlar), Fîl (fil) bunlardandır.

İnsanın, hayvanlarla olan ilişkisi birçok açıdan ele alınabilir. Zira insanın hayvanlar âlemiyle ya da insanın çevresiyle sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Varlık âlemi içinde birbirini tamamlayan unsurlar olan hayvan ve çevre konusunda uzmanlar, her bir hayvanı çevreye bağlayan özellikleri tespit etmişlerdir. İnsan dışı canlıların, içinde yaşayacakları çevreyi kendilerinin seçmesinin ve ortam oluşturmalarının mümkün olmadığını belirterek insan dışındaki her canlıya, yaşayacağı ve hayatını idame ettireceği çevrenin verildiğini iddia etmiştir⁷⁹. Bundan dolayıdır ki biz, hayvanları karada yaşayan, denizde yaşayan, uçan hayvanlar ve böcekler olarak kategorilendirdik.

A. Karada Yaşayan Hayvanlar

Konumuzun büyük bölümünü kara hayvanları oluşturmaktadır. Kur'an'da kara hayvanlarının çokça geçmesi, insanlara verilmek istenen mesajlarla birebir alakalıdır. Çünkü insanoğlu, yeryüzünü hayvan ve bitkilerle beraber

⁷⁸ Kamil Yaşaroğlu, "Maide", *DİA*, XXVII, 403; Abdülkerim Özeydin, "Av", *DİA*, IV, 101.

⁷⁹ Necmettin Çalışkan, *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) Ve Cansız (Cemâdât) Varlıklarla İlişkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, 111.

paylaşmaktadır. Kara hayvanları ise insanın en çok gördüğü gruptur. Bu nedenle Kur'an'da geçen kara hayvanlarına sırasıyla değineceğiz.

1. Arslan

Arslan, hayvanlar âleminde görkemli yelesi, kuvveti, azamet ve cesaretinden dolayı "hayvanlar kralı" olarak tanınmaktadır⁸⁰. Arapçada en bilinen kullanımı ile "esed" (أسد) sözcüğüyle anılan bu hayvan eski şiirde genellikle güç ve kuvvet sembolü olarak anılır⁸¹. "Kasvera" (كسورة), Kur'an'da arslan anlamına gelmektedir. Özellikle "kasvera" (كسورة) kullanılmasının sebebi, arslan grubu içerisinde en güçlü av yeteneğine sahip avcı grubu olmasındandır⁸². Âyette "Şimdi o Kur'an'dan yüz çevirirlerken ne mazeretleri var? Sanki onlar ürkmüş yaban eşekleri aslandan kaçmaktalar"⁸³ şeklinde geçmektedir.

2. At

Medeniyet tarihinde önemli bir yeri olan "at"ın İslâm dünyasında da bu mevkiini devam ettirdiği görülmektedir. Arapçada "hayl" (حَيْل), kelimesi ile ifade edilmektedir. "Hayl" (حَيْل) sözcüğü hem atların hem de binicilerin adıdır. Çoğulu "huyul" (حُيُول)'dür⁸⁴.

Kur'an'da "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın..."⁸⁵ (وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ) âyetinde الحَيْل süvariler için kullanılmıştır⁸⁶. İki âyette

⁸⁰ Süleyman Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Parıltı Yayınları, 2013, 30.

⁸¹ Ali Arslan, Büyük Kur'an Tefsiri, XV, 363-364; İsfahanî, *Müfredât*, s. 1206; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, 27.

⁸² Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf, *Bahru'l Muhît fi et-Tefsir*, Beyrut: Daru'l Fikr, h. 1420, III, 1; Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 461; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, II, 733.

⁸³ el-Müddessir 74/51.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 228; İsfahanî, *Müfredât*, s. 526; Ebu Bekir b. Abdulkadir el-Hanefî'r Razî, *Muhtaru's-Sihah*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed, Beyrut: el-Mektebetu'l Asriyye: 1420, I, 99.

⁸⁵ el-Enfâl 8/60.

⁸⁶ İsfahanî, *Müfredât*, s. 527.

doğrudan “at”tan bahsedilmektedir⁸⁷. Hz. Peygamber “Kıyamete kadar atların alında hayır vardır”⁸⁸, “Bereket atların alınlarındadır”⁸⁹ sözleriyle at yetiştirmenin ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir⁹⁰. Arap yaşayışında deve; etinden, sütünden ve gücünden faydalanılan çöle uyum sağlamış güçlü bir hayvan, at ise çevik ve hızlı bir binek olarak görülmüş, ata sahip olmak da bir üstünlük ve zenginlik alâmeti kabul edilmiştir⁹¹. Bu hayvan insanlara hizmet eden hayvanların en kabiliyetlisi ve kıymetlisidir⁹².

Kur’an’da, “at” tan dolayı olarak da bahsedilmektedir: “*Soluk soluğa süratle, (koşarken tırnaklarını yere vurarak) kıvılcımlar çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katarak düşman topluluğunun ortasına dalan (atlara) ant olsun ki, insan, Rabb’ine karşı gerçekten de çok nankördür!*”⁹³ bu ayette atların özelliklerine vurgu yapılarak, “at” üzerinden yemin yapılmıştır.

3. Buzağı

Buzağı; Arapçada “icl” (عجل) olarak ifade edilmektedir. İcl olarak ifade edilmesinin sebebi; buzağıyken sahip olduğu aceleciliğinden dolayıdır⁹⁴. Sığırın doğumundan 6 aylığa kadar olan erkek ve dişi yavrularına buzağı denir⁹⁵. Kur’an’da Hz. Musa ile ilgili âyetlerin bazısında buzağı geçmektedir⁹⁶.

4. Deve

Deve, Araplar arasında büyük bir değer taşımakta ve “sefînetü’s-sahra” (çöl gemisi) adıyla da anılmaktadır⁹⁷. Araplar, devenin etinden, sütünden ve

⁸⁷ el-Haşr 59/6; Âl-i İmrân 3/14.

⁸⁸ Buhari, Menakîb 28.

⁸⁹ Nesaî, Hayl 6.

⁹⁰ Yusuf Halaçoğlu, “At”, *DİA*, IV, 26.

⁹¹ Kasım Kırbıyık, “Baytarlık”, *DİA*, V, 278.

⁹² Mustafa, İbrahim, *el-Mu‘cemu’l Vasît*, I, 266; Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 29.

⁹³ el-Âdiyât 100/1-6.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 426; İsfahanî, *Müfredat*, s. 975; Hanefî’r Razî, *Muhtaru’s-Sihah*, I, 201.

⁹⁵ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 166.

⁹⁶ el-Â’raf 7/148-152; el-Bakara 2/54-92-93; en-Nisâ 4/153; Tâhâ 20/88; ez-Zâriyât 51/26; Hûd 11/69.

⁹⁷ Ahmet Önkâl, “Deve”, *DİA*, IX, 222.

gücünden yararlanmakta, âdetâ hayatlarını bu hayvanla birlikte geçirmekteydiler⁹⁸. Özelde Semûd kavmi, genelde bütün Araplar, bir devenin su ve yiyecek ihtiyacının ne kadar olduğunu, azamî ne kadar su içebileceğini çok iyi bilmekteydiler⁹⁹. Genellikle Ortadoğu bölgesine gelen peygamberlerin hayatlarında deve figürünün geçtiğini görmekteyiz. Deve ağır bir yükü çok uzak mesafeyi birkaç hafta birşey yiyip içmeden ve günde 200 kilometreye kadar yürüyerek katedebilen yegane hayvandır¹⁰⁰.

Kur'an'da deve farklı kelimelerle kullanılmıştır. Bu kelimeler “İbil” (إِيبِل), “cemel” (جَمَل), “naka” (نَاقَة) dır. Cemel kelimesi: dokuzuncu yılına girip “nab” (نَاب) denen dişini çıkararak deve için kullanılır. Çoğulu “cimâl” (جَمَال), “ecmâl” (أَجْمَال) ve “cimalât” (جَمَالَات) olarak da kullanılır. Cemel kelimesi ibil kelimesine göre daha güzel ve özellikli deveyi anlatmak için kullanılır¹⁰¹. İbil kelimesi çok sayıda deveyi ifade etmek için kullanılır¹⁰². Nakatün, dişi deve için kullanılır. Devenin hem erkeğine ve hem de dişisine “baîr” de denir. Kur'an'da iki defa geçmektedir¹⁰³. Ayrıca Kur'an'da deve anlamında “nâke” yedi¹⁰⁴, “İbil” iki¹⁰⁵, “Cemel” bir¹⁰⁶, “Cemel”in çoğulu olan “Cimâl” bir¹⁰⁷ defa geçmektedir.

5. Domuz

İslam dini insanı maddî ve manevî her türlü zarardan korumak için birtakım kurallar koymuştur. Yeme içme konusunda da bazı temel prensipler

⁹⁸ Ahmet Önkal, “Deve”, *DİA*, IX, 229.

⁹⁹ Halil İbrahim Bulut, “Sünnî Gelenekte Mûcize Kavramı ve Hz. Salih'in Deve Mûcizesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, IV, 147.

¹⁰⁰ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 55; Karen McGhee, trc. Algan Sezgintüredi, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, ed. Pınar Denizer, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 56.

¹⁰¹ Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 979; İsfahanî, *Müfredât*, s. 339.

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 3; İsfahanî, *Müfredât*, s. 95; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, 591; Hanefî'r Razi, *Muhtaru's-Sıhah*, I, 61.

¹⁰³ Yusuf, 12/56-72.

¹⁰⁴ el-Â'raf, 7/73-77; Hûd, 11/64; el-İsrâ, 17/59; eş-Şuarâ, 26/155; el-Kamer, 54/27; eş-Şems, 91/13.

¹⁰⁵ el-En'âm, 6/144; el-Ğaşiye, 88/17.

¹⁰⁶ el-Â'râf, 7/40.

¹⁰⁷ el-Mürselât, 77/33.

belirlemiştir. İnsana zarar verebilecek pis ve kötü her şeyi yasaklamıştır. Domuz bu yasaklanan hayvanlardandır¹⁰⁸. Arapçada hınzîr (خنزير) olarak geçer. Yiyeceği şeyleri seçmede pis ve temiz ayrımı yapmaz¹⁰⁹. Domuz hayvanlar arasında vücut temizliği yapmayan hemen hemen tek canlı niteliğini taşıması sebebiyle onu yiyenler de dâhil bütün dünya milletlerinin dillerinde domuz kelimesi hakaret ifade eden cümleler içinde yer almıştır. İlahi dinlerden Yahudilik'te domuzun haram kılındığı hususunda Tevrat'ta açık ifadeler bulunmaktadır¹¹⁰. Halk arasında kötü huylu, hain, inatçı, suratsız kimselere mecazen domuz denir¹¹¹. Kur'an'da domuz haramlığı belirtilen hayvan olarak birçok âyette geçmektedir¹¹².

6. Eşek

Eşek, Arapçada hımâr (حمار) kelimesiyle ifade edilmektedir. Eşek inatçılığıyla özdeşleşmiş hayvandır. Çoğulu “hamir” (حمير), “ehmire” (احميرة), “humur” (حُمُر) şeklinde gelir¹¹³.

Kur'an'da “hımâr” değişik varyantlarıyla birlikte beş ayrı yerde geçtiği görülmektedir. Cuma sûresinde kendilerine kutsal kitaplardan Tevrat indirildiği halde onunla amel etmeyen Yahudi âlimlerinden bahsedilmektedir. Burada, kötü davranışların yanlışlığını vurgulama husunda eşeğin birtakım özelliklerine vurgu yapılarak benzetilmiştir¹¹⁴. Müddessir sûresinde de öğütten/nasihatten yüz çevirip kaçan kimseler, “aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri” ne benzetilmiştir¹¹⁵. Bakara sûresinde ise, öldükten sonra yeniden dirilmeyi izah etmek için örnek verilen hayvan olarak geçmektedir¹¹⁶. Nahl sûresinde eşek binek hayvanı olarak

¹⁰⁸ Asaf Ataseven, “Domuz”, *DİA*, IX, 507.

¹⁰⁹ İsfehânî, *Müfredât*, s. 518, Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, 254.

¹¹⁰ Muhammed Ali, “Tevrat ve İncil'de Şarap, Domuz, Sünnet, Örtünme ve Teaddüdü Zevcât”, çev. Salih Mehmedoğlu, *İslam Medeniyeti Dergisi*, İstanbul: 1968, c. I, s. 13; Tesniye 14:8.

¹¹¹ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 58.

¹¹² el-Bakara 2/173; el-Maide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115.

¹¹³ Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 379; İsfehânî, *Müfredât*, s. 436; Hanefî'r Razî, *Muhtaru's-Sihah*, I, 76.

¹¹⁴ el- Cum'a 62/5.

¹¹⁵ el-Müddessir 74/50.

¹¹⁶ el-Bakara 2/259.

geçmektedir¹¹⁷ . Lokman sûresinde sesinin olumsuz yönüne vurgu yapılmaktadır¹¹⁸ .

7. Fil

Fil (فيل) karada yaşayan hayvanların en irisi olup zekâsı ile dikkat çeken; eğitim, öğretime ve çok elverişli bir kavrama yeteneğine sahiptir¹¹⁹ . Çoğulu (فَيْلَة) ve (فَيْوَل) 'dür. Bu hayvanın burnunun iki yanında bulunan bir hayli uzun, eğri ve kesici dişlerini bir silah gibi kullanılmaktadır¹²⁰ .

Eskiçağ ve Ortaçağ boyunca filden özellikle savaşlarda faydalanılmıştır¹²¹ . Kur'an'da “Görmedin mi Rabb'in fil sahiplerine ne yaptı?”¹²² âyetiyle fil, savaşta kullanılan hayvan olarak geçmektedir.

8. Katır

Arapçada “beğl” (بعل) kelimesi katır anlamındadır. Çoğulu (بِعال) 'dür. At ile eşeğin birleşmesinden olan melez bir hayvandır. Katırın kötü mizacı ya da huysuzluğu, habisliği göz önünde bulundurularak, “aşağılık ya da alçak kişi” nitelenirken “O bir katır ve haramzadedir” kullanımı vardır¹²³ . Türkçede inatçı kimseler için “katır gibi, katır inadı” diye kullanılmakta olup, aşılması yollar için binmeye ve yük taşımaya en elverişli hayvandır¹²⁴ .

Katır diğer binek hayvanlarıyla aynı âyette geçmektedir. “*Hem kendilerine binesiniz, hem de zinet olsun diye atları, katırları ve merkepleri yarattı. Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır*”¹²⁵ .

¹¹⁷ en-Nahl 16/8.

¹¹⁸ Lokman 31/19.

¹¹⁹ Tahsin Yazıcı, “Fil”, *DİA*, XIII, 68.

¹²⁰ Câhız, *Kitabu'l Hayevan*, VII, 7; Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 1045; İsfahanî, *Müfredât*, s. 1165; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 274.

¹²¹ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 67.

¹²² el-Fil 105/1.

¹²³ İsfahanî, *Müfredât*, s. 220.

¹²⁴ Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 710; Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 60.

¹²⁵ en-Nahl /16/8.

9. Keçi

Arapçada “ma‘z” (مَعَز) keçi sürüsüne denir. Eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen evcil bir hayvan olup bol süt verir. Keçinin kılı birçok alanda kullanılmaktadır. Özellikle kılı ve sütünden faydalanılır¹²⁶. Sarp yamaçlara rahat tırmanır, patika ve uçurumlarda dolaşırlar¹²⁷. Kur’an’da “*Sekiz çift: Koyundan iki ve keçiden iki...*”¹²⁸ şeklinde geçmektedir.

10. Koyun

Arapçada “ğanem” (غَنَم), koyun anlamındadır. Kur’an’da (نَعْمَة) kelimesi de kullanılmıştır. Benzer bir şekilde koyun sürüsüne de “da’inün” (ضَائِن) denir¹²⁹. Geviş getiren küçükbaş hayvanların en önemlisi olarak kabul edilir. Genellikle eti, sütü ve derisi için yetiştirilir. Koyunun erkeğine koç, dişisine miş denilir. Câhız koyun etinin en yumuşak et içerisinde olduğunu ifade etmektedir¹³⁰. Koyunlar yabani ve evcil olarak dünyanın hemen her tarafında yaşar. Tarihte göçebe kavimlerin geçim kaynağı olmuştur. Günümüzde besin ve dokuma sanayinde önemli yer tutmaktadır¹³¹. Kur’an’ı Kerim’de iki yerde ğanem,¹³² iki yerde na‘ce¹³³ kelimesi geçmektedir.

11. Köpek

Köpek, gerek evcilliği ve sıcakkanlılığı, gerekse bazı özel kabiliyetleri sebebiyle insanoğlunun yeryüzünde en çok yararlandığı hayvanlar arasındadır¹³⁴.

¹²⁶ Câhız, *Kitabu'l Hayevan*, V, 258.

¹²⁷ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 102; Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Hayvanlar Âlemi*, Rize: Yort Savul Yayınları, 2008, s. 86; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 504.

¹²⁸ el-En‘âm 6/143.

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 445; Mustafa, İbrahim, *el-Mu‘cemu'l Vasît*, II, 664; İsfehanî, *Müfredât*, s. 1384.

¹³⁰ Câhız, *Kitabu'l Hayevan*, V, 254; İsfehanî, *Müfredât*, s. 1102; Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Hayvanlar Âlemi*, s. 73; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 1464.

¹³¹ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, 115.

¹³² el-En‘âm 6/146; el-Enbiya 21/78.

¹³³ Sâd 38/23-24.

¹³⁴ Ali Bardakoğlu, “Köpek”, *DİA*, XVI, 522.

Arapçada “kelb” (كَلْب) sözcüğü ile anılır. Kelb, havlayan, ürüyen hayvan anlamındadır. Hırs göstermek, tamah etmek anlamına gelen “kelebün” (كَلْبُ) sözcüğü bundan türemiştir. Buradan hareketle “köpekten daha hırslı; tamahkâr” kullanımı vardır¹³⁵. İnsanlar arasında köpeğin iki yönü vardır. İnsanlar köpeği sadakati yönünden taltif ve takdir ederlerken, yaltaklandığı için de aşağılarlar¹³⁶.

Kur’an’da üç yerde köpekten bahsedilmektedir¹³⁷. Â‘râf sûresinde arzu ve eğilimlerinin tutsağı haline gelen, maddi hazlara dalan kimse, yiyecek içecek peşinde koşup solumaktan bıkmayan köpeğe benzetilmiştir¹³⁸. Diğer âyetlerde ise kehf sûresinde ashab-ı kehf’in yanında mağarada bekleyen hayvan olarak köpekten bahsedilmektedir¹³⁹. Kur’an’da köpeğin iki yönü yansıtılmıştır. İlk olarak günümüzde “sokak köpeği” tabiriyle boş gezip heva ve heveslerde olan yönüdür. İkinci olarak köpeğin bekçilik özelliği yapan insanlara faydalı olan boyutudur.

12. Kurbağa

Arapça “dafadi” (ضَفَادِع) kurbağa demektir. Derisi çıplak, vücudu sıçramaya ve yüzmeye elverişli olup kendine özgü ötüşü ile tanımlanır. Duyu organı en hafif sesi bile işitir¹⁴⁰. Kur’an’da israiloğullarına verilen ceza bağlamında âyette geçmektedir¹⁴¹.

13. Kurt

Arapçada (ذئب) kurt anlamındadır. Köpeğe çok yakın, yırtıcı bir memeli türüdür. Kara köpeği olarak isimlendirilir. Bunun nedeni تنها yerlerde, sık ormanlarda, akarsu yarıklarında, bataklıklar ve bozkırlarda gezer. Sığırlara,

¹³⁵ Mustafa, İbrahim, *el-Mu‘cemu’l Vasît*, II, 794; İsfahanî, *Müfredât*, s. 1294; Hanefî’r Razî, *Muhtaru’s-Sıhah* I, 272.

¹³⁶ Câhız, *Kitabu’l Hayevan*, I, 125; Demiri, *Hayatü’l Hayevân*, s. 542.

¹³⁷ el-Â‘râf 7/176.

¹³⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, Kur’an’da Hayvan Davranışlarına Benzetilen İnsan Karakterleri, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, XI, 68.

¹³⁹ el-Kehf 18/18-22.

¹⁴⁰ Demiri, *Hayatü’l Hayevân*, s. 563.

¹⁴¹ el-Â‘râf 7/133.

koyunlara, keçilere, av hayvanlarına hatta aç kaldığında insanlara saldırır¹⁴². Kur'an'da kurt Yusuf kıssasında geçmektedir. Yusuf sûresinde Yusuf (a.s.)'a saldıran ve onu parçalayan hayvan olarak geçmektedir¹⁴³.

14. Maymun

Maymun, genel özellikleri bakımından anlayışı süratli, öğretilmek istenen oyunlari çok çabuk kavrar¹⁴⁴. “Kırdün” (قرد), çoğulu “kırdetün” (قردة) şeklinde gelir¹⁴⁵. Maymunlar yenedünya ve eskidünya maymunlari olarak iki gruba ayrılırlar¹⁴⁶. Bu hayvanlar çok hareketli olmasına rağmen bir yere kapatıldıklarında bezgin ve uyuşuk olurlar. En iyi şartlarda yaklaşık 30-40 yıl yaşarlar¹⁴⁷. Maymun, Kur'an'da üç yerde geçmektedir¹⁴⁸. Kur'an hoş olmayan insan davranışlarını yapanların maymunlara benzemesi ve Allah'ın emir ve yasaklarını dinlemeyenlerin maymuna çevrildiklerinden söz etmektedir.

15. İnek

Arapçada “sevr” (سور) denilen hayvanın Türkçede erkeğine öküz, dişisine inek “Bakara”, (بقرة) denir. Kendi lafzından yaptığı işi anlatan fiil türetilerek “yeri yardı” anlamında kullanılmıştır. Halk arasında ikiside karasığır olarak bilinir. Sığır cinsi hayvanlar çok yararlı olmalarına rağmen, yırtıcı hayvanlar gibi parçalayıcı ve saldırgan değildir. Sığır cinsine pek yakın bir hayvan vardır ki o da mandadır¹⁴⁹. Halk arasında geniş manada geviş getiren, etinden, sütünden faydalanılan “büyükbaş” evcil hayvanlar için kullanılır. Dar manada ise evcilleştirilen ve etinden, sütünden veya gücünden faydalanılan “evcil

¹⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 377; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, I, 308; İsfahanî, *Müfredât*, s. 586; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 563.

¹⁴³ Yusuf 12/13, 14, 17.

¹⁴⁴ Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 587.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 350; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, II, 724; Hanefi'r Razî, *Muhtaru's-Sihah*, I, 250.

¹⁴⁶ McGhee, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 28.

¹⁴⁷ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 144

¹⁴⁸ el-Bakara 2/65; el-Â'raf 7/166; el-Mâide 5/60.

¹⁴⁹ İsfahanî, *Müfredât*, s. 222; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 606; Hanefi'r Razî, *Muhtaru's-Sihah*, I, 37.

boğa”dır¹⁵⁰. Bakara/inek sözcüğünün Kur’an’da özellikle isminin verildiği Bakara¹⁵¹ ve Yusuf¹⁵² sûresinde geçtiğini görmekteyiz.

16. Yılan

Yılan geçmiş mitolojilerde kötülük ilkesi ile ilişkilendirilmiştir. Mezopotamya mitolojilerinde suda yaşayan ejderha motifi dünyanın yaratılmasından önce var olan bölünmemiş birliği temsil etmektedir. Mısır, eski Arap, eski Yunan ve Roma ile Gnostik Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde ve toplumlarda yılanı saygı gösterilmiş, hatta tapınılmıştır¹⁵³. Yılan, Kur’an’da “Sü‘ban”¹⁵⁴ (سُبَّانٌ), “cânn”¹⁵⁵ (جَانٌّ) ve “hayye”¹⁵⁶ (حَيَّةٌ) kelimeleriyle kullanılmıştır. Sü‘ban, büyük iri yılanıdır. Temel anlamda ise süabe (سُأْبَةٌ) kelimesinden bir nesnenin yayılması ve uzaması şeklinde açıklanıp yılanın da yayılması ve uzamasından kıyasla sü‘banün kelimesi kullanılmıştır. Hayye kelimesi ise uzun yaşayan manasına gelmektedir¹⁵⁷. “*Asâni at!*” (*Asâyı atıp onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. (Dedik ki): “Ey Musa korkma! Çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz.”*)¹⁵⁸. Bu âyette cânnün kelimesi ile ifade edilen yılan, aynı zamanda kelime olarak cinlerden bir tür anlamına gelmektedir¹⁵⁹. Yeryüzünde neredeyse 3000 yılan türü olup, çoğu zehirlidir¹⁶⁰.

B. Denizde Yaşayan Hayvanlar

Yeryüzünün büyük bir bölümü sulardan oluşur. Denizde yaşayan sayısız canlı vardır ve bunların büyük kısmının henüz daha adlarını bile bilinmediği

¹⁵⁰ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 166.

¹⁵¹ el-Bakara 2/67-68-69-71.

¹⁵² Yusuf 12/43-46.

¹⁵³ Salime Leyla Gürkan, “yılan”, *DİA*, XLIII, 527.

¹⁵⁴ el-Â‘râf 7/107; eş-Şûarâ 26/32.

¹⁵⁵ el-Kasas 28/31.

¹⁵⁶ Tâhâ 20/20.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 219; Firuzâbâdî, *Kamusu’l Muhît*, I, 1278.

¹⁵⁸ en-Neml 27/10.

¹⁵⁹ İsfahanî, *Müfredât*, s. 285.

¹⁶⁰ McGhee, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 122.

düşünülmektedir. Genel anlamda en fazla balık cinsi bulunmaktadır. Kur'an'da da denizde yaşayan canlı olarak balıktan bahsedilmektedir.

1. Balık

Kur'an'da kalem sûresinde "Sahibü'l-hut" olarak Yunus peygamberden bahsedilmektedir¹⁶¹. Balık arapça "Hut" (حوت) olarak geçmektedir. Hut, büyük balık demektir. Balık, Kur'an'da dört yerde "hût"¹⁶², bir yerde onun çoğulu olan "hîtân"¹⁶³ ve bir yerde de "nûn"¹⁶⁴ adı ile geçmektedir.

Balık, solungaçları ile solunum yapan, vücut ısıları çevreye bağlı olarak değişen, soğukkanlı, çoğunun vücudu pullu, genellikle yumurta ile üreyen, suda yaşayan omurgalı hayvanların genel adıdır¹⁶⁵. Farklı denizlerde ve göllerde yaşayan sayısız türü ve çeşidi vardır¹⁶⁶. Balıkların yeryüzündeki dağılımları o kadar geniştir ki, antartika sularında, sıcak tropikal sularda, tatlı sularda, ışığın ulaştığı dağ derelerinde veya insanların henüz ulaşamadığı oldukça derin ve karanlık sularda yaşamaktadır¹⁶⁷.

C. Uçan Hayvanlar

Gökyüzüne baktığımızda ilk gözümüze çarpan hayvanlar arasından kuştur. Uçan hayvanların genel manada en önemli bölümünü kuşlar oluşturmaktadır. Arı, kelebek ve sinek türü canlıları da uçan hayvanlar sınıfına dahil etmemizin nedeni de genel anlamda dünyanın her yerinde başımızı kaldırdığımızda gördüğümüz canlılardan olmalarındandır.

¹⁶¹ el-Kalem 68/48.

¹⁶² el-Kehf 18/61-63; es-Saffat 37/142; el-Â'râf 7/163.

¹⁶³ el-Â'râf 7/163.

¹⁶⁴ Enbiya 21/87.

¹⁶⁵ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 400.

¹⁶⁶ Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, I, 204; Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 150; İsfahanî, *Müfredât*, s. 1165; Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 98.

¹⁶⁷ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 400.

1. Arı

Sûreye de ismini veren “nahl” (نَحْل), Arapçada bal arısı anlamına gelmektedir. Balarısı, yaratılışı zarif, görünüşü tatlı, faydası çok fazla, şerefli ve temiz bir topluluktur. Nahl, böcekler sınıfının, zarkanatlılar olarak bilinen takımının, arıgiller familyasına mensup olan, bal ve balmumu yapan, iğnesiyle sokan bir eklembacaklı türüdür. Arılar sosyal dayanışma ve yardımlaşma içerisinde çalışırlar¹⁶⁸.

Arılar kutup bölgeleri dışında dünyanın hemen her yerinde yaşarlar. En önemli özellikleri bal yapmalarıdır. Bu şekilde bal yapan arılar, çiçeklerin tozlaşmasını sağlayarak insana en yararlı hayvan gurubundadır¹⁶⁹. Kur’an’da sûre ismi ve aynı sûredeki âyetlerde nahl kelimesi geçmektedir¹⁷⁰.

2. Bildircin

Selva (سلوي) kuş türü olarak bildircin anlamındadır¹⁷¹. Bildircin kuşu kolay kolay uçmak istemeyen ve toplu halde yaşamaya elverişli bir kuştur. Bildircin eti, lezzet olarak tavuk ve keklik arsındadır. Sindirimi kolaydır¹⁷². Kur’an’da selva iki yerde geçmektedir¹⁷³. Müfessirler, selvanın Allah tarafından İsrailoğulları’na yetecek kadar yemeleri için gönderilen bildircin veya bildircinden daha büyük güvercin gibi besili bir kuş olduğu şeklinde farklı rivâyetler nakletmişlerdir¹⁷⁴.

3. Karga

Ğurab (غُرَاب) kelimesi “ğarbü” (عَرَب) kelimesinden gelmektedir. Ğarbü, güneşin ufku içinde kaybolması anlamına gelir. Karga da uzaklaşır şekilde

¹⁶⁸ Firuzâbâdî, *Kamusu’l Muhît*, I, 1061; Mustafa, İbrahim, *el-Mu’cemu’l Vasît*, II, 907; Kamil Yaşaroğlu, “Nahl Sûresi”, *DİA*, XXXII, 308; İsfahanî, *Müfredât*, s. 1427; Demiri, *Hayatü’l Hayevân*, s. 92.

¹⁶⁹ McGhee, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 178.

¹⁷⁰ en-Nahl 16/68-69.

¹⁷¹ Firuzâbâdî, *Kamusu’l Muhît*, I, 1296; İsfahanî, *Müfredât*, s. 747.

¹⁷² Demiri, *Hayatü’l Hayevân*, s. 131.

¹⁷³ el-Â’râf 7/160; Tâhâ 20/80.

¹⁷⁴ Ömer Faruk Harman, “Men ve Selva”, *DİA*, 108.

gitmesinden dolayı böyle adlandırılmıştır¹⁷⁵. Bu hayvan leşlere konduğundan, filizleri söküp yağma ettiğinden dolayı çiftçiler tarafından sevilmezler¹⁷⁶. Âyette de karga figürünün geçmesi leşlere olan ilgisinden kaynaklanmaktadır.

“Derken Allah bir karga gönderdi, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için toprağı eşeliyordu. “Yazıklar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?” dedi ve pişman olanlardan oldu”¹⁷⁷.

4. Kelebek

Arapça “Ferâşe” (فراشه) kelimesi kelebek anlamında kullanılmıştır. Kelebeklerin sayısız türü güve adıyla tanınır. Geceleri aktif olan güveler soluk renkli bedenlere sahiptir. Parlak renkleriyle herkesi büyüleyen, gündüz ise uçma eğiliminde olan hayvanlardır¹⁷⁸.

“O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır”¹⁷⁹.

5. Kuş

Tair (طائر), havada, yüzer gibi uçan, ya da yolculuk eden bütün kanatlılar anlamına gelmektedir. (يَسْبَحُ) fiil olarak kanat sahibi bir canlı havada iki kanadıyla hareket etti, uçtu anlamında (طار يطير) şeklinde kullanılır. Genel anlamda kuş, uçan canlıların topluluğuna verilen bir topluk isimdir¹⁸⁰.

Kuşlar; vücutları tüylerle örtülü, akciğer solunumu yapan, sıcakkanlı, yumurtlayan, gagalı, kanatlı omurgalı hayvanların genel adıdır. Uçma yeteneği

¹⁷⁵ İsfahanî, *Müfredât*, s. 1082.

¹⁷⁶ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 257.

¹⁷⁷ el-Mâide 5/31.

¹⁷⁸ McGhee, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 176.

¹⁷⁹ el-Kâria 101/4.

¹⁸⁰ Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 432; İsfahanî, *Müfredât*, s. 939.

kuşları müthiş birer gezgin haline getirmiştir¹⁸¹. Kur'an'ı Kerim'in birçok âyetinde kuş geçmektedir¹⁸².

6. Sinek

Sinek, “zübab” (ذُبَابٌ) kelimesi ile karşılık bulur. Sözcüğün kapsamına uçan haşereler, sinekler girmektedir¹⁸³. En küçük kara sinekten, en büyük kelebeğe kadar sinek ailesinin mensuplarından¹⁸⁴. Sinek, küçüklüğü nedeniyle büyük olan şeylerle kıyaslamada kullanılır.

“Ey insanlar! Bir misal verilmektedir, şimdi onu dinleyin: Sizlerin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu kurtaramazlar; isteyen de, istenen de aciz!”¹⁸⁵.

7. Sivrisinek

Sivrisinek anlamındaki “begûz” (بَعُوضٌ) sözcüğü “begzün” (بَعْضٌ) kökünden gelir. Diğer hayvanlara nispetle cisminin küçük olmasından dolayı böyle adlandırılmıştır¹⁸⁶. Özellikle nemli yerlerde yaşayan ince yapılı, sokucu böceklerin ortak adıdır. Sivrisinekler genellikle küçük boydadır. Fakat sokması acıtır ve geçici şişlik yaratır¹⁸⁷.

“Allah sivrisineği ve onun üstününi misal olarak vermekten çekinmez. İnananlar bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise “Allah bu misalle neyi murad etti?” derler, O, bu misalle birçoğunu saptırır, birçoğunu da yola getirir. Onunla ancak o fasıkları şaşırtır”¹⁸⁸.

¹⁸¹ Çorakçı vd., *Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 204; McGhee, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 71.

¹⁸² el-Bakara 2/260; el-Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110; el-En'âm 6/38; Yusuf 12/36-41; en-Nahl 16/79; el-Enbiya 21/79; el-Hac 22/31; en-Nûr 24/41; en-Neml 27/16-17-20; Sebe 34/10; el-Vâkıa 56/21; el-Mülk 67/19, el-Fil 105/3; Sâd 38/19.

¹⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* I, 382; İsfehanî, *Müfredât*, s. 570.

¹⁸⁴ Demiri, *Hayatü'l-Hayevân*, s. 361.

¹⁸⁵ el-Hac 22/73.

¹⁸⁶ İsfehanî, *Müfredât*, s. 218.

¹⁸⁷ Demiri, *Hayatü'l-Hayevân*, s. 361.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/26.

D. Böcekler

Bilinen hayvan türlerinin yarısından çoğu böcek sınıfına girmektedir. Bugüne kadar bir milyondan fazla tür tanımlanmış olmasına rağmen henüz tanımlanmamış otuz milyon kadar tür olabilir¹⁸⁹.

1. Çekirge

Çekirge, “cerâd” (جراد) kelimesi ile Kur’an’da geçmektedir¹⁹⁰. Böcekler araziyi bitkilerden soymasından dolayı ceradün adı verilmiştir. Çekirge tahribat etmede en güçlü hayvanlardandır. Uzun olan, arka bacaklarına dayanarak çok sıçrayan ve sürü halinde uçarak ekinlere büyük zarar veren bir böcektir. Çekirgeler sürü halinde sebzelere, yeşilliklere saldırırlar¹⁹¹.

2. Güve böceği

Arapça “kummal” (كُمَّل) kelimesi ile ifade edilen böcek, henüz uçacak duruma gelmemiş çekirgelerin ufağıdır¹⁹². Âyette israiloğullarına gönderilen ceza bağlamında zikredilmektedir.

“Bunun üzerine Biz de onlara, farklı mucizeler olmak üzere tufan, çekirge, kummal (bitler), kurbağalar ve kan göndermiştik. Ne var ki, onlar yine de büyüklük taslamaktan geri kalmamışlardı. Çünkü onlar, günahkâr bir halk idiler”¹⁹³.

3. Karınca

Karınca Hz. Süleyman ile özdeşleşmiş bir hayvandır. Arapça “neml” (نمل) karınca anlamındadır¹⁹⁴. Karınca toplum hayatı, yaşamaları bakımından arının hayatına benzemektedir. En dikkat çekici özelliği arasında toprak altında

¹⁸⁹ McGhee, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 170.

¹⁹⁰ el-Â‘râf 7/133; el-Kamer 54/7.

¹⁹¹ İsfehanî, *Müfredât*, s. 318; Demiri, *Hayatü’l Hayevân*, s. 189.

¹⁹² İsfehanî, *Müfredât*, s. 1233.

¹⁹³ el-Â‘râf 7/133.

¹⁹⁴ İsfehanî, *Müfredât*, s. 1486.

muhteşem yuvaları vardır¹⁹⁵. Kur'an'ı Kerim'in 27. sûresinin adı ve aynı sûrede Süleyman kıssasında geçmektedir¹⁹⁶.

4. Örümcek

Örümcek hicret esnasında ördüğü ağ ile kültürümüzde ayrı bir yere sahiptir. Arapçada “ankebût” (عَنْكَبُوت) sözcüğüyle ifade edilir. Câhıza göre örümcek müthiş bir hayvandır. Yavruları kendilerine bir şey öğretilmeden doğar doğmaz ağını örüp evini yapabilir¹⁹⁷. Örümcekler katı besin alamadıkları için avlarını sindirim salgılarıyla sıvılaştırıp emerler¹⁹⁸. Kur'an'da sûre adı olarak ve aynı sûrede âyet olarak geçmektedir¹⁹⁹. Hz. Peygamberin müşriklerden kurtulmak için girdiği mağaranın ağzını ağla kapatıp müşriklerin oradan uzaklaşmasını sağlamıştır²⁰⁰.

3. Hayvanlar Üzerinden Verilen Mesajlar

Konumuza Kur'an'ın temel amaçlarını açıklayarak başlayacağız. Kur'an'ın temel amaçlarından maksat Makâsıdu'sş şerîa konusunun tanımını yapmaktır.

A. Kur'an'ın Temel Amaçları

İslam'ın en temel kaynağı Kur'an'ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'de hiçbirşeyin boşuna yaratılmadığı âyetlerle ifade edilmiştir²⁰¹. Kur'an-ı Kerim'de insan, yegane mükellef ve sorumlu varlık olarak muhatap alınmıştır. Bu da onun yaratılmışlar içerisinde en değerli varlık olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Kur'an-ı Kerimi anlamak en değerli varlık olan insanın en önemli vazifesidir.

¹⁹⁵ Demiri, *Hayatü'l Hayevân*, s. 377.

¹⁹⁶ İshak Yazıcı, “Neml sûresi”, *DİA*, XXXII, 554.

¹⁹⁷ Câhız, *Kitabu'l Hayevan*, V, 222; Muhammet Yılmaz, *Ankebût Sûresine Göre İbadete Karşı Toplumsal Tavırlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2003, 22; Mustafa Uzun, “Ankebût”, *DİA*, III, 213.

¹⁹⁸ McGhee, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, s. 165.

¹⁹⁹ el-Ankebût 29/41.

²⁰⁰ Müsned I, 348.

²⁰¹ el-Enbiyâ 21/16.

Arapça “makâsıd”, maksatlar, gayeler, hedefler demektir²⁰². “Şerîat”, İslam’a ait dini ahlâki hükümlerdir²⁰³. Makâsıdu’s şerîa genelde dinin, özeld e ibadetler ve hukuk alanındaki hükümlerin teşri gayeleri anlamındadır²⁰⁴. Diğer bir ifadeyle “Makâsıdu’s şerîa, Allah’ın, emir ve yasaklarında, kendisine kulluğu gerçekleştirmek ve dünya ve âhirette kulların maslahatını temin etmek için murad ettiği hükümlerdir”²⁰⁵. Biz dinin maksatları anlamında çalışmamıza yön vereceğiz.

Yüce Allah’ın koyduğu bütün hükümlerde mutlaka bir takım ana gayeler vardır. Bu gayeler insanlar için fayda sağlama, onlardan zararı savma gibi işlevler görür. Şâtıbî’ye göre “İslam’da şerî yükümlülükler, yaratılış konusunda gözetilen maksatların korunmasına yöneliktir ve bu maksatlar üç kısımda toplanmıştır”²⁰⁶. Bu maksatlardan ilki zarurî olanlar, ikincisi hacî olanlar, sonuncusu da tahsinî olanlardır. Zarurî olan maksatlar (zaruriyyât): “Onsuz olmayan, din ve dünya işlerinin kıvamı kendilerine bağlı bulunan hususlardır”²⁰⁷. “Başka bir ifadeyle toplumun varlığını koruyabilmesi için kaçınılmaz olan değerlerdir”²⁰⁸. Bunlar yitirildiği takdirde hayatın düzeni yok olur, anarşi kol gezer bozgunculuk ve kötülükler her tarafa yayılır, kurtuluşa erme imkanı ortadan kalkar.

Zaruriyyâtın tamamı beş konuda toplanır:

1. Dinin korunması.
2. Nefsin korunması.
3. Aklın korunması.
4. Neslin korunması.
5. Malın korunması.

²⁰² Rahmi Yaran, “Cüveyni Öncesi Makâsıd/Maslahat Söylemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, I, 94.

²⁰³ Talip Türcan, “Şerîat” *DİA*, XXXVIII, 571.

²⁰⁴ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdu’s-şerîa”, *DİA*, XXVII, 423.

²⁰⁵ Hâlid b. Mansûr ed-Durays, İbn Teymiyye’de Makâsıdu’s Şerîa Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi, trc. Muammer Bayraktutar, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, 432.

²⁰⁶ Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el Muvâfakât*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, II, 7.

²⁰⁷ Şâtıbî, *Muvâfakât*, II, 7.

²⁰⁸ Zekiyyüddîn Şa‘bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: TDV yayınları, 2007, s. 414.

Mesela namaz, zekat, oruç, hac ve benzeri ibadetler, varlık kazandırma açısından dinin korunmasına yöneliktir. Yeme, içme, giyinme, barınma ve benzeri konularla ilgili beşeri davranışlar da aynı şekilde varlık kazandırma açısından nefsin ve aklın korunmasına yönelik şeylerdir²⁰⁹.

Bu beş hususun korunmasına tüm semavi dinlerde riâyet edilmiştir²¹⁰. Diğer dinler açısından bakacak olursak, semavi dinlerden “Hz. Musa” (a.s.)’ın on emirinde de yer aldığını görmekteyiz.

“... ve Allah, bütün bu sözleri söyleyip, dedi;

1. Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkararak Allah’ın “yehova” benim!
2. Karşında başka ilahların olmayacaktır!
3. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın yahut yerin altında sulara olanın hiç Sûretini yapmayacaksın. Onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin!
4. Allah’ın, rabb’in ismini boş yere ağzına almayacaksın!
5. Sebt (cumartesi) gününü takdis etmek için onu hatırında tut.
6. Babana-anana hürmet et! Taki, Allah’ın rabb’in sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun.
7. Zina etmeyeceksin!
8. Katletmeyeceksin!
9. Çalmayacaksın!
10. Komşuna karşı yalan yere şahadet etmeyeceksin!²¹¹

İncil’ de ise bu hususlar şöyle belirtilmektedir:

1. Katletmeyeceksin!
2. Babana-anana hürmet et!
3. Zina etmeyeceksin!
4. Yalan yere and içmeyeceksin!

²⁰⁹ Şâtibî, *Muvâfakât*, II, 8.

²¹⁰ Şâtibî, *Muvâfakât*, II, 9.

²¹¹ Eski ahit (*Tevrat*). *Çıkış*. Bab/XX: *Tensiye*. Bab/V: *Leviller*, Bab/ XIX: Kitab-ı Mukaddes şirketi İstanbul: 1969. 73-74.

5. Komşunu seveceksin!²¹²

Semavi olmayan dinlerden Budizm²¹³ de zarurî ilkeleri görmekteyiz.

Budizmde:

1. Canlı hiçbir yaratığı öldürmemek.
2. Başkalarının malına, canına ve karısına göz dikmemek.
3. Yalan söylememek.
4. Duyularını yalnız yola yöneltmemek.
5. Sarhoşluk veren içkilerden sakınmak²¹⁴.

Görüldüğü gibi beş temel husus diğer semavi dinlerde ve diğer ahlâki öğretilerde de yer almaktadır. Bu da bizlere bu konunun önemini arz etmektedir.

Zaruriyyât kadar keskin çizgiler taşımayan hacî maksatlarsa (haciyyât): “onsuz olmakla birlikte bir genişlik ve kolaylık sağladığı için ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman genelde sıkıntı ve güçlüklerle sebep olan şeylerdir. Bunlara râyet edilmediği takdirde, mükellefler çoğunlukla sıkıntı ve meşakkatlere maruz kalırlar”²¹⁵. Diğer bir ifadeyle haciyyât, insanların yaşantılarını kolaylık içinde ve sıkıntıya düşmeden sürdürebilmek için muhtaç oldukları düzenlemeler demektir²¹⁶.

Tahsiniyyât; Üstün ahlâk anlayışına uygun bir davranış göstermeyi, sağduyu sahiplerinin hoş karşılamayacağı nahoş hallerden uzaklaşmayı temine yönelik şeylerdir. Bunlar üstün ahlâk (mekârim-i ahlâk) anlayışının gerektirdiği şeylerdir²¹⁷.

Bu üç mertebe, birbirlerini tamamlayıcı mahiyettedir. Haciyyât, zaruriyyât için; tahsiniyyât da haciyyât için tamamlayıcı durumdadır. Ama asıl olan zaruriyyâttır. Zaruriyyât; haciyyât ve tahsiniyyât için asıl teşkil eder. Şâyet zarurî

²¹² *Matta*. Bab/V: *Markos*. Bab/VII.

²¹³ Budizm: Hindistan’ın kuzeydoğusunda doğan, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı metafizik tartışmaları bir yana bırakarak, insanları eşit görme, ahlâken temizlenme ve canlılara saygıyı merhameti temele alan dindir. (Günay Tümer, “Budizm”, *DİA*, VI, 352).

²¹⁴ Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları, 2009, s. 257.

²¹⁵ Şâtîbî, *Muvâfakât*, II, 10.

²¹⁶ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 415.

²¹⁷ Şâtîbî, *Muvâfakât*, II, 10.

olan birşey ihlale uğrarsa, bu yüzden mutlak surette hâcî ve tahsinî olan şeyler de ihlale uğrarlar. Ama bunun aksine, hacî ya da tahsinî olan şeylerin ihlale uğramasında, mutlak sûrette zarurî olanların ihlale uğraması gerekmez. Tahsinî hacî için, hacî de zarurî için var olduğuna göre asıl olan zarurî olmaktadır²¹⁸.

Kur'an'ı Kerim'i anlamak, hayatı anlamaktır. İnsan olmanın gereği "kamil insan" olma yönünde ilerlemedir. Bunun içindir ki başlangıçta zaruriyyât ve hâciyyât ile varlık bulan insan, kemale ulaşmak için tahsiniyyât ile tekamülünü gerçekleştirir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'i en iyi şekilde anlamak için canlılık aleminde bir sineğin, karıncanın rolünü idrak etmeye ihtiyacımız vardır. Biz de Kur'an-ı Kerim'deki hayvan figürlerini zaruriyyât açısından ele alacağız. Kur'an-Kerim'de çoğu zaman kıssalarda geçen hayvan figürlerini din, can, akıl, nesil ve mal gibi Kur'an'ın temel amaçlarını gerçekleştirme konusunda nasıl kullanıldığını değerlendirmeye çalışacağız. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in hangi âyetini ele alırsak alalım din, can, akıl, nesil vemalî ifade eden "makâsıduş-şerfa"yı oluşturan beş gayeden birini, ikisini veya üçünü amaçlayan âyetler olduğunu görmekteyiz.

1. Dini Koruma

Din kelimesi temelde borç anlamına gelmektedir²¹⁹. Sözlükte "galip gelmek, hakimiyet, hüküm, itaat, kulluk" gibi manalar ifade etmektedir. İstılahta ise "Tabiat üstü, mukaddes bir varlığa insanın inanması, bağlanması ve irtibatı" olarak tanımlanır²²⁰. İslam literatüründe "Akıl sahiplerini, iradelerini iyiye kullanmakla bizzat hayra sevkeden ilahi bir nizam" olarak tanımlanır²²¹.

Bu tanımlardan hareketle, din kavramından; insanın inandığı dine bağlılığı ve bu dinin gereklerini yerine getirme sorumluluğu anlamı çıkarılabilir. Gerek semavi dinlerde gerek ahlâki öğretilere dayalı inançlarda insanlar, hep dinlerini korumaya çalışırlar. Dini korumak ise dinin gereklerini yerine getirmek ve yasaklarına uymakla gerçekleşir. Mesela, İslam dininde dinin korunması ve ona

²¹⁸ Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 1198; Şâtübî, *Muvâfakât*, II, 15-16.

²¹⁹ İsfahanî, *Müfredât*, s. 565.

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 170; Günay Tümer, "Din", *DİA*, IX, 313.

²²¹ Cürcanî, *et-Ta'rifat*, I, 105; İsfahanî, *Müfredât*, s. 565, Günay Tümer, "Din", *DİA*, IX, 320.

yönelecek düşmanca davranışlara karşı cihad emredilmiştir. Dinin varlığı için ise, Allah'a iman edilmesi yanında namaz, zekat, hac gibi ibadetler farz kılınmıştır. En temel gaye olan dinin varlığı ve temellerini oluşturan ana unsurların korunması ise, dinin devamı için zarurîdir²²².

Dini korumayı; Allah'ın varlığı ve birliği, iman, nübüvvet, ahiret inancı, haramlar ve helaller gibi birçok açıdan ele alabiliriz. Örneğin; *“Ölü bir yeri diriltmek ve yarattığımız nice hayvan ve insanları sulamak için gökten tertemiz su indirmişsizdir”*²²³ âyeti Allah'ın varlığına, birliğine ve yaratmadaki sonsuz kudretinin büyüklüğüne işaret etmektedir. Dini korumaya yönelik örnekleri aşağıdaki âyetlerle açıklamaya çalışacağız.

“İçinizden cumartesi günü yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz. İşte bundan dolayı onlara “sefil maymunlar olun!” dedik²²⁴. “Böylece onlar kibreye kapılıp yasak kılınan şeylerden vazgeçmeyince, biz de onlara, hor ve zelil maymunlar olun, dedik”²²⁵. “De ki: “Allah katında cezaya çarptırılma bakımından bunlardan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah, kimlere lanet etmiş ve gazabına uğratmışsa; kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte bunların makamı daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır”²²⁶.

İsrailoğullarının dini yasaklarını çiğnemesinden dolayı verilen cezanın anlatıldığı âyette dini koruma hususun da örnek vardır. İsrailoğulları, dinleri gereğince cumartesi günü bütün işleri bırakıp, ibadet edecek yerde balık avlıyorlardı. Onlar sebt gününün yasağına uymadılar ve işledikleri günahtan dolayı cezaya çarptırıldılar²²⁷. Hayvan figürü olarak maymunların geçmiş olduğu bu âyeti kerime oldukça dikkat çekicidir. Allah'ın koyduğu yasaklara uymayan halkın sonu aşağılık maymunlar şeklindedir²²⁸. Yapılan açıklamadan anlaşıldığı

²²² Şâtibî, *Muvâfakât*, II, 18.

²²³ el-Furkan 25/49.

²²⁴ el-Bakara 2/65.

²²⁵ el-A'raf 7/166.

²²⁶ el-Mâide 5/60.

²²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2313.

²²⁸ Ebu'l Fida' İmadüddîn İsmâîl b. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut: Daru Dayyibe, 1420, I, 288.

üzere ortada dinin kurallarına sahip çıkılmaması ve dinin emirlerinin yerine getirilmemesinden dolayı Yahudilerin başına gelen ceza anlatılarak dinin emirlerini yerine getirmenin ne kadar önemli bir konu olduğu ibret verici bir şekilde ifade edilmiştir.

*“Bir de onları mağarada görseydin uyanık sanırdın. Hâlbuki onlar uykudadırlar. Biz onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de girişte ön ayaklarını ileri doğru uzatmıştı...”*²²⁹ *“Ashab-ı Kehf’in sayılarında ihtilaf edenlerden bazıları: Onlar, üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir” diyecekler. Diğer bazıları da “Onlar, beş kişidir, altıncıları köpekleridir” diyecekler. Her ikisi de bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. (Kimileri de:) “Onlar, yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir...”*²³⁰.

Kehf sûresinde geçen bu âyetlerde sûreye adını veren Ashab-ı Kehf kıssası anlatılmaktadır. Geçmiş dönemlerde putperest bir kavim içinde Allah’ın varlığına ve birliğine inanan, yurtlarını terk edip dağdaki bir mağaraya sığınan gençlerin durumu anlatılmaktadır²³¹. Ashab-ı Kehften çıkarılacak en önemli ders, kıyametin kopacağı ve ölümlerin nasıl dirileceğini insanların daha kolay anlamasını sağlamak ve bu konuda itirazlı olanlara güzel bir örnek vermektir. Yüce Allah’ın, mağaradaki gençleri hiçbir gıda almadıkları halde bedenlerinde herhangi bir bozulma olmadan uzun süre uyuttuktan sonra tekrar uyandırması, ölümden sonra tekrar dirilme olacağına örnektir. Köpeğin figür olarak geçtiği âyette köpeğin sahiplerini beklemesi vefasının göstergesidir²³².

*“Allah için, O’na eş koşmayan, O’nun birliğine inanmış kimseler olun. Allah’a ortak koşan kimse, gökten düşüp de kuşların kaptığı veya rüzgârın bir uçuruma sürüklediği şeye benzer”*²³³.

Âyette şirke saplanıp kalmış kişinin durumuyla ilgili bir benzetme yapılmıştır. Bu âyette de açıkça görülüyor ki tevhid inancından kopmak kemâlat

²²⁹ el-Kehf 18/18.

²³⁰ el-Kehf 18/22.

²³¹ İlyas Üzüm, “Kehf Sûresi”, *DİA*, XXV, 188;

²³² Selçuk Hikmet, “Ashabu’l Kehf”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1998, I, 74-79.

²³³ el-Hac 22/31.

sahibi olabilecek insanı adeta bir değersiz nesne konumuna getirmektedir. Âyette tevhid inancını korumanın önemine de işaret edilmektedir.

*“Sanki onlar ürkmüş yaban eşekleri. Arslardan kaçmaktalar”*²³⁴.

Kur’an öğüdünden kaçanlar, onu dinlemek istemeyenlerin hali ürküp kaçan eşeklerin haline benzetilmektedir. Eşeğin kaçmasında bir çaresizlik olmakla beraber yine de bir tehlikeden kaçış vardır. Onda belki bir kurtuluş, bir fayda düşünülebilir. Fakat öğütten kaçan bu kişiler ise tehlikeden değil, kurtuluştan, kurtarıcıdan kaçıyor anlamına gelmektedir²³⁵.

2. Canı Koruma

Can, rüzgâr, nefis, ruh, beden hayatiyetini sağlayan ana unsur anlamlarına gelmektedir. Türkçede daha çok son iki anlamda kullanılmaktadır. Arap edebiyatında “ruh”, Türk ve Fars edebiyatlarında ise ruhla beraber daha çok “bedenin canlılığını sağlayan unsur” manasında kullanılmıştır²³⁶.

Bedenin canlılığını sağlayan unsur olarak can, her insana emanet verilen en değerli hakikattir. Bu emaneti korumak için elimizden geleni yapmamız gerekmektedir. Yemek, içmek, ısınmak, sevgi ve merhamet gibi her türlü ihtiyaçlarla emaneti korumamız gerekir. Makâsıd açısından da baktığımızda aynı şeyi söyleyebiliriz. İnsan kendi canını ve diğer insanların canını koruması gerekir. İşte aşağıda ele alacağımız âyetlerde bizlere canı koruma ile ilgili mesaj verilmektedir.

*“O, size yalnız şunları haram kıldı: Ölü hayvan, kan, domuz eti, bir de Allah’tan başkası adına kesilen hayvanlar. Sonra kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret ölçüsünü geçmemek şartıyla ona da bir günah yükletilmez. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir”*²³⁷.

²³⁴ el-Müddessir 74/50-51.

²³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5467.

²³⁶ Mustafa Uzun, “Can”, *DİA*, VII, 139.

²³⁷ el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En‘âm 6/145; en-Nahl 16/115.

Âyette insanın canının ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu öneme binaen insana canını korumak için bazı ruhsatlar verildiği anlatılmıştır. Taberi'ye göre: âyetin yorumunda doğru olan görüş şudur: “Kendisine haram kılınanı yeme arzusunda olmaksızın helal yiyecek mevcut olduğu halde onu bırakıp harama dalmaksızın...” verilen ruhsatlardan hayatta kalabilmek için istifade edilebilir²³⁸.

“Derken Allah bir karga gönderdi, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için toprağı eşeliyordu. “Yazıklar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim ben?” dedi ve pişman olanlardan oldu”²³⁹.

Bu âyetin devamındaki âyette şöyle denilmektedir:

“Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir nefsin yaşamasına sebep olursa, bütün insanları yaşatmış gibi olur” hükmünü yazdık (farz kıldık). Şüphesiz ki onlara peygamberlerimiz açık delillerle geldiler. Yine de bundan sonra onların birçoğu yeryüzünde aşırı gitmektedirler”²⁴⁰.

Âyetten de anlaşılacağı üzere asıl maksat canı korumaktır. Canı korumak hem bireyin hem de toplumun can güvenliği anlamındadır. Âyetten bir kimseyi öldüren herkesi öldürmüş gibi, Allah'ın gazabını ve büyük azabını haketmiş olacağı anlaşılmaktadır. Her kim de bir nefse hayat verir, yani affetmek veya öldürülmesine engel olmak veya herhangi bir yok olma sebebinden kurtarmak Sûretiyle hayatının devam etmesine sebep olursa sanki insanların hepsine hayat vermiş, birine yaptığı kendisi de dâhil olduğu halde herkese yapılmış gibi olur.

3. Akıl Koruma

Akıl, bilgiyi kabul etmeye hazır olan kuvveye denir²⁴¹. Sözlükte masdar olarak “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” gibi anlamlara gelen akıl

²³⁸ Muhammed b. Cerîr b. Ebû Ca'fer Taberi, *Cami'u'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, trc. Hasan Karakaya, İstanbul: Hisar Yayınları, 2012, I, 400.

²³⁹ el-Mâide 5/31.

²⁴⁰ el-Mâide 5/32.

²⁴¹ İsfahanî, *Müfredât*, s. 1032.

kelimesi, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi olarak tanımlanır²⁴². İnsanın her çeşit faaliyetinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl; ahlâki, siyasi ve estetik değerleri belirlemede en önemli fonksiyona sahiptir.

Kur'an'ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü davranışlarına anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur'an'da akıl kelimesi, birçok âyette geçmektedir. Bu âyetlerle genellikle "akletme"nin yani akli kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmaktadır²⁴³. Konumuzla alakalı nokta da buradadır. Doğru düşünmeyi sağlayacak olan yetimizi korumamız gerekmektedir. Nitekim Kur'an'da:

*"Musa'nın arkasından kavmi, tutmuş süs takılarından böğüren bir buzağı heykeli edinmişlerdi. O buzağının kendilerine bir söz söylemediğini ve bir yol göstermediğini görmemişler miydi? Fakat yine de onu tanrı edindiler ve zalimlerden oldular"*²⁴⁴.

Bu âyetle Allah, kendisinden başka hiçbir varlığın ilah olamayacağını buzağı örneğiyle akıllara şu şekilde sunmaktadır: Buzağıyı kendilerine ilah edinenler buzağının ilâh olma vasıflarına sahip olmadığını görmediler mi? O buzağı onlarla konuşmuyor, onları hayra çağırıyor. Bu şekilde sorular sorulduğu zaman akıl buzağının ilâh olmayacağını kendiliğinden reddetmektedir.

*"Ey insanlar! Bir misal verilmektedir, şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar. İsteyen de, istenen de âcizdir"*²⁴⁵.

Allah'tan başka hiçbir varlık, en küçük bir şey bile yaratmaya kadir değildir. Küçük büyük, canlı ve cansız her şeyi yaratan yalnız Allah'tır. O'ndan başkası bir zerreyi bile yaratamaz. *"Ey insanlar, size bir misal verilmektedir.*

²⁴² Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", *DİA*, II, 239.

²⁴³ Bolay, "Akıl", *DİA*, II, 239.

²⁴⁴ el-Â'râf 7/148.

²⁴⁵ el-Hac 22/73.

Şimdi onu dinleyin Sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınız biraraya gelseler, bir sinek bile yaratamazlar" âyette yoktan var etmek ve vardan yok etmek ancak Allah'a mahsustur vurgusu yapılmaktadır. Kâfirlerin tapmakta oldukları putlar, üzerlerine konan bir sineğe bile mani olamazken nasıl tanrı olabilir? sorusunu soramayanları Allah, aciz olarak nitelendirmektedir. Akli olanlar onlardan ibret alarak iman-ı kâmil ile Allah'a teslim olmalıdırlar. Zira O'ndan başkasına yapılan ibadetler boştur, anlamsızdır, bâtıldır²⁴⁶.

*"Bakmıyorlar mı o develere, nasıl yaratılmış?"*²⁴⁷

Develer yaratılışları bakımından mühim birer ilâhi kudret eserleridir. Diğer hayvanlardan birçok bakımdan üstün bulunmaktadır. Özellikle develerin fiziki özellikleri bilinirse bu âyet daha anlamlı bir hal alır. Develer hem binek hayvanlarıdır; insanları en güç yerlerde taşırlar, hem sütleri içilir, hem etleri yenir²⁴⁸. Bir hayvan olarak deveyi bu kadar faydalı biçimde yaratan Allah'ın varlığı hakkında aklımızı kullanmamak imkânsızı başarmak gibi bir durumdur. Özellikle bu âyette devinin kullanılması ise Kur'an'ın muhatap olduğu toplumda ve arap coğrafyasında en değerli hayvan olarak kabul edilmesi ve deveyi en iyi tanıyan toplum olmasındandır.

4. Nesli Koruma

İnsan, neslini üreme yoluyla devam ettirir ve bunu bilinçli bir eğitim süreci dâhilinde gerçekleştirir. Fıtrata uygun sağlıklı nesiller ancak gerçek bir eğitimle gerçekleşir ve bu konuda da Kur'an, bizlere birçok örnekler vermiştir. Bunlardan bir tanesi İbrahim (a.s.)'ın duasıdır: *"Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle; ey Rabbimiz! Duamı kabul et!"*²⁴⁹ İbrahim (a.s.) neslinin İslam üzere, ibadetli olması için Allah'a dua etmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim bu hususta birçok nasihatte bulunmuştur. Kişinin yaratıcısına olan sorumluluğu anlatıldıktan hemen sonra ana babasına iyi davranması

²⁴⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınları, V, 2253.

²⁴⁷ el-Ğaşiye 88/17.

²⁴⁸ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 4024.

²⁴⁹ İbrahim 14/40.

emredilmiştir: “*Rabb’in, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti*”²⁵⁰. Nesli koruma Kur’an’ın önemle üzerinde durduğu konulardan olması hasebiyle nesil başlığı altında ilgili âyetlere makâsîd açısından bakmak faydalı gözükmemektedir.

“*Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar*”²⁵¹.

Yeryüzünde yürüyüp dolaşan bütün canlılar, gökyüzünde kanat çırpıp uçan bütün kuşlar da insanlar gibi birer ümmet, düzenli birer topluluktur; İnsanlar gibi onlar da nesillere sahiptir. Yeryüzündeki hayvanların ve gökte uçan kuşların her türü kendi arasında topluluklar halinde yaşamalarıyla, insanların topluluklar kurmaları, nesil bilincine sahip olduklarını göstermektedir²⁵².

“*Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve cihad için atlar hazırlayın ki, onlarla hem Allah’ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah’ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız*”²⁵³.

Bu âyet makâsîd açısından dini koruma, canı koruma, nesli ve malı koruma amaçlarını hedeflemektedir. Burada nesli koruma bağlamında ele almayı uygun görmekteyiz. “*Allah’ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah’ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız*” âyette korkutmaktan maksat herhangi bir kötü durumun önüne geçmek içindir ki Razi “*Kâfirler, İslam diyarına saldırmaya niyetlenemezler. Onların korkuları şiddetli olunca, çoğu kez, kendiliklerinden cizye vermeyi kabul ederler. Çoğu kez bu, onların iman etmelerine sebep olur*”²⁵⁴ ifadesiyle bu durumu açıklamıştır. Korkutmaktan maksat bu şekilde islam neslinin zarar gelmeden önce alacağı tedbirlerle olan muhafazası anlamındadır.

²⁵⁰ el-En‘âm 6/151.

²⁵¹ el-En‘âm 6/38.

²⁵² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002, IV, 258-300.

²⁵³ el-Enfâl 8/60.

²⁵⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb(Tefsiru'l-Kebir)*, Beyrut: Daru İhyai et-Turasi'l Arabî, 1420, XV, 499.

“Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt, çünkü seslerin en çirkini elbette eşeklerin sesidir”²⁵⁵.

Sağlıklı nesillerin yetişmesinin temelinde sağlıklı aile hayatı yatmaktadır. Aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkileri bu sağlıklı ailelerin oluşmasını sağlamaktadır. Aile tüm dinlerde önemli bir kurumdur²⁵⁶. Lokmân (a.s.)’ın oğluna yönelttiği bu öğüt de Allah’ın ona verdiği hikmetin meyveleridir. Kuşkusuz insanın yaptığı her şey ne kadar saklanırsa saklansın Allah’ın mutlaka onu bildiği, dolayısıyla onun hesabını soracağı inancı ve bilinci ile bundan doğan sorumluluk duygusu ve kaygısı ahlâkî hayatın temelidir. Burada Lokmân (a.s.)’ı oğluna nasihat ederken bulmaktayız. Gâyet doğaldır ki Lokmân (a.s.) neslinin ahlâklılı olmasını istemektedir.

5. Malı Koruma

Mal kelimesi Arapçada “Malik olunan her türlü şey” anlamında olup Türkçeye de bu manasıyla geçmiştir. Kelimenin kazandığı özel anlamlar da vardır. Göçebe toplumlarda mal denince hayvanların, Cahiliye Araplarında devenin ya da altın ve gümüşten anlaşılması bu tür malların malik olunanlar arasındaki önemi ve önceliği sebebiyledir. Kur’an ve Sünnet’te sıkça geçen mal kelimesi sözlük anlamıyla ve daha çok özel mülkiyet, servet ve zenginliği ifade edecek bir içerikle kullanılır²⁵⁷. İslam’da o kadar öneme sahip bir konudur ki İslam hukuku açısından birçok sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur: misli mal-kıyemi mal, bölünebilen-bölünemeyen, özel mallar-kamu malları gibi.

Malı koruma maksadından hareketle yine hayvan motiflerinin geçtiği âyetler için şunlar söylenebilir:

“İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Hâlbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan

²⁵⁵ Lokman 31/19.

²⁵⁶ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *DİA*, II, 197.

²⁵⁷ Hasan Hacak, “Mal”, *DİA*, XX, 465.

şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütünü güzellikleri Allah katındadır”²⁵⁸.

Âyette insanlar için cazip kılınan dünyevî haz ve nimetlerin belli başlıları her biri geniş kapsama sahip olan şu altı maddede özetlenmiştir:

1. Karşı cinse duyulan ilgi,
2. Soyunun devam etmesi arzusu,
3. Sermaye sahibi olma isteği,
4. Kendi dışındaki varlıklara hükmetme, beğeni kazanma (makam, mevki ve şöhret sahibi olma) ve hoşça vakit geçirmenin verdiği zevk,
5. Hayvanı besinler ve hayvanlardan elde edilen ürünler,
6. Bitkisel besinler ve bitkilerden elde edilen ürünler²⁵⁹.

Kadınlar ve çocuklar insan nefsinin güçlü arzularındandır. Âyette “kantarlarca” yığılmış altın ve gümüş ile birlikte aynı bağlamda yer almaktadır. “kantar kantar” yığılmış olma biçimi beşerin mala olan düşkünlüğünü ifade etmektedir. Söz konusu edilen arzular, nefsanî arzuların bir örneğini oluşturmaktadır. Bu, Kur’an ile muhatab olan toplumun arzularını somutlaştırmakta olup, bunların bazıları her zaman geçerli olan ve herkesin arzularını temsil etmektedir. Kur’an bu arzuları arz ederken, herbiri kendi konumunda değerlendirilsin, sınırını aşmasın ve diğerlerine karşı taşkınlık yapmasın diye onların gerçek değerini de ifade eder²⁶⁰.

“Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin yüniünden döşek yapılır. Allah’ın size verdiği rızıktan yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın (peşinden gitmeyin) ; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır”²⁶¹.

Yukarıdaki âyette ve aynı bağlamdaki âyetlerde²⁶² yeryüzünü türlü nimetlerle bezeyen yüce Allah’ın kudretinin sınırsızlığına ve buna işaret eden delillerin zenginliğine dikkat çekilmektedir²⁶³.

²⁵⁸ Âl-i İmrân 3/14.

²⁵⁹ İbn Aşur, Muhammed et-Tahir, *Makasıdu’s-Şeriatil-İslamiyye*, trc. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2006, III, 180-181.

²⁶⁰ Seyyid Kutup, *Fi Zilali’l Kur’an*, I, 373.

²⁶¹ el-En‘âm 6/142.

²⁶² en-Nahl 16/8; en-Nahl 16/80; Yâsin 36/71; ez-Zuhruf 43/12; el-Mü‘minun 23/21.

²⁶³ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, IV, 18.

Bütün bu sayılan nimetler insanlığın yiyeceğidir. Allah tarafından yaratılmış olan bu nimetleri kimsenin ilimsiz bir şekilde haram kılma hakkı yoktur. Bu yüzden, bâtil inançlar ve zanlar sonucu bunlara getirilen sınırlamaları Allah kesinlikle onaylamaz²⁶⁴. “*Hem kendilerine binesiniz, hem de zinet olsun diye atları, katırları, ve merkepleri yarattı...*” yani, “insanın iyiliği için çalışan daha nice hayvan vardır, fakat insan bu tür hizmet veren yaratıkların ve onların verdikleri hizmetlerin farkında değildir”²⁶⁵.

“*Allah size evlerinizden bir huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek yolculuğunuzda ve gerekse konaklama zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız hafif evler (çadırlar.) ve yünlerinden, yapağularından ve kıllarından bir süreye kadar (giyinecek, kuşanacak, serilecek ve dönecek) bir eşya ve ticaret malı yaptı*”²⁶⁶

Allah; evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı ve size hayvan derilerinden; gerek göç ettiğinizde gerek yerleştiğinizde hafifçe taşıyacağınız evler, yünlerinden, kıllarından bir zamana kadar giyimlik, döşemelik ve ticâret kumaşı verdi²⁶⁷. “*Şunu da görmediler mi: Biz onlar için kudretimizin meydana getirdiklerinden birtakım hayvanlar yaratmışız da onlara sahip bulunuyorlar*”²⁶⁸. Allah Teâlâ kullarının emrine verdiği bu nimetlerden dolayı mahlûkâtına ihsan ettiği lütuflarını hatırlatmaktadır. “*Kendileri bunlara sâhib bulunmaktadırlar*” Hayvanlar insanların emrine uymaktadırlar. İnsanlar onları istedikleri gibi kullanmakta, onlar da insanların emrine boyun eğmektedirler. Hattâ insan küçük birisi de olsa büyük bir deve onun emrine boyun eğip yere yatmaktadır ve isterse kalkıp yürümektedir. İşte o hayvan, insanın emrine boyun eğmiş ve buyruğuna uymuştur. Hattâ yüz develik veya daha fazla bir kervan da olsa küçük bir insanın peşine düşerek hepsi birlikte dizilip giderler.

Âyette hayvanların çeşitli faydalarından bahsedilmektedir. Onların kimisine yolculuk esnasında binerler ve kimisinin de üzerlerinde eşyalarını

²⁶⁴ Ebû'l-Âlâ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, trc. Kolektif, İstanbul: İnsan Yayınları, 1987, I, 527.

²⁶⁵ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, III, 13.

²⁶⁶ en-Nahl 16/80.

²⁶⁷ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV, 591.

²⁶⁸ Yâsin 36/71.

taşırlar. Muhtelif yerlere, bölgelere götürürler. Kimisinden de yerler. Yünlerinden ve kıllarından sergiler yapıp belirli bir süreye kadar dinlenecek faydalar edinirler. Sütlerinden de tedavi için yararlanırlar. Hayvanların daha buna benzer pek çok yararını Allah insanların hizmetine sunmaktadır²⁶⁹.

B. Kur'an'ın Temel Amaçları Çerçevesinde Hayvanların Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'in temel amaçları, Kur'an'ın anlaşılması açısından önemlidir. Kur'an'ın hangi âyetlerine bakarsak bakalım, bahsedilen beş amaçtan birinin bize mesaj olarak verildiğini görürüz. Bu anlamda hayvanların geçtiği âyetler bağlamında bu konuyu araştırarak hem Kur'an'da hayvanların kullanımını hemde hayvanlar üzerinden bize verilen mesajları daha iyi kavramış oluruz.

1. Dini Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı

Bu bölümde hayvan figürlerinin geçtiği âyetleri Makâsıdu's-Şerfa çerçevesinde açıklayacağız.

a. Balık

“Derken (Yunus, denize atılmış ve) kendisini balık yutmuştu. (Kendi nefisini) kınıyordu”²⁷⁰.

Hız. Yunus'un kıssasında anlatılan balığın yutma hadisesi Kur'an'da üç yerde geçmektedir²⁷¹. Yunus (a.s.)'ın tevhid mücadelesinin anlatıldığı âyette Yunus (a.s.)'ın balığın içersindeyken yaptığı duası ve tesbihi son derece önemlidir. Balıkla özdeşleşmiş bir peygamber olarak Hız. Yunus'un o balığın karnında: *“Senden başka hiçbir ilah yoktur”²⁷²* diye duası en meşhur dualardandır. Eğer Yunus Peygamber önceki hayatında namaz kılmamış ve vakitlerinin çoğunda Allah'ın zikrine devam etmemiş olsaydı, kıyamet sabahına kadar o, balığın karnında bekletilebilirdi. İşte bu sebepten dolayı bazı âlimler şöyle demiştir: *“Geniş zamanda Allah'ı anınız ki, Allah da sizi, başınız derde girdiğinde ansın! Çünkü Yunus (a.s.), Allah'ı çokça zikreden salih bir kul idi. O, balığın*

²⁶⁹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI, 592.

²⁷⁰ es-Sâffât 37/142.

²⁷¹ es-Sâffât 37/142; Kalem 68/48; Enbiya 21/87.

²⁷² el-Enbiya 21/87.

karnına düşünce, çok tesbih etmeseydi, insanların haşrolunacakları zamana kadar, o (balığın) karnında kalacaktı. Bu husus sûrede, “*Rabbinden bir nimet yetişmiş olmasaydı, elbette kınanacak bir halde ıssız bir diyara atılacaktı. Fakat Rabbi onu seçti de iyilerden kıldı*”²⁷³ ifadesiyle belirtilmiştir. Burada ibadetin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Yunus peygamber, bunu balığın karnında gerçekleştirmiştir.

Bu kıssadan çıkaracağımız diğer bir husus da Hz. Yunus balığın karnında iken, “...*fakat sonunda karanlıklar içinde: “Senden başka ilâh yoktur, sen münezzehsin, Şüphesiz ben haksızlık edenlerden oldum*”²⁷⁴ şeklindeki yakarışıdır. Buradaki karanlık, sözü edilen manevî çöküntünün derin karanlığını sembolize etmektedir²⁷⁵. Yunus peygamberin manevî çöküntüsünün nedeni peygamberlik görevinden Yüce Allah’ın izni olmaksızın ve insanlardan saklanarak kavminin yurdundan çıkmasıdır²⁷⁶.

Kıssadaki en etkili mesaj, Yunus peygamberin bir insan olarak bunalıma düşüp tekrar hatasını anlayıp tövbe etmesidir. Neden balık diye düşündüğümüzde peygamberlerin kıssalarında genelde bir hayvan motifi vardır. Bu gerek hayvanın o toplumdaki değerine göre gerekse coğrafyanın getirisine göredir. Özellikle insanoğlu karada yaşadığı için kara hayvanları daha fazla geçmektedir. Yaşanılan dünyada denizler karalardan fazla alana sahiptir. Ama yaşama alanına göre azdır. Yunus (a.s.)’ın yaşadığı coğrafya bakımından denizde olacak en mümkün hayvan balıktır. Hemde dünya bütünlüğü ve deniz denince akla gelen ilk hayvan balık olduğundan Yunus (a.s.)’a Allah böyle farklı bir tecrübe yaşatmıştır. Nitekim Hz. Peygamber “Hiçbir insanın, “Ben Yunus b. Mettâ’dan daha hayırlıyım” demesi uygun değildir” hadisinde Yunus babası Mettâ’ya nisbet edilir. Diğer bir hadisin meâli de şöyledir: “Yunus b. Mettâ’dan daha hayırlı olduğunu iddia eden kimse yalan söylemiştir”²⁷⁷

²⁷³ el-Kalem 68/49-50.

²⁷⁴ el-Enbiya 21/87.

²⁷⁵ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, II, 920.

²⁷⁶ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü’l-Münir fi’l Akideti ve eş-Şeri’ati*, Şam: Daru Fikru’l Measır, 1418, XXIII, 142.

²⁷⁷ Buhârî, Enbiyâ, 24, 35, “Tevhîd”, 50; İbn Mâce, “Zühd”, 33.

b. Buzağı

“Hani bir zamanlar Musa’ya kırk gecelik vaad verdik de siz onun arkasından buzağıyı put edindiniz ve o halinizle zalimler idiniz”, “Hani bir zamanlar Musa kavmine dedi ki; Ey kavmim cidden siz o buzağıyı put edinmekle kendi kendinize zulmettiniz, bari gelin Rabbinize tevbe ile dönün de nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız Bâri Teâlânız katında sizin için hayırlıdır, böylece tevbenizi kabul buyurdu. Gerçekten de o Tevvâb ve Rahîm’dir”²⁷⁸.

Tevhid inancının korunmasına yönelik olan bu âyet, dini koruma mesajını buzağı ile bizlere vermektedir. Buzağının totem edilmesi tevhid inancına aykırıdır. İsrailoğullarının, hayvan olarak buzağıya ibadeti layık görmeleri inançlarına zarar verdiklerini ortaya koymaktadır.

Geçmişten günümüze kadar çeşitli hayvan türleri dini açıdan ibadet objesi ve vasıtası olarak saygı görmüştür. Bu bağlamda tevhit inancına aykırı inançlar çeşitli totem ve hayvan arasındaki münasebet sonucunda ortaya çıkmıştır²⁷⁹. Âyette de Hz. Musa’nın kavminin inanç yönünden imtihanı bize anlatılmıştır. Zira Buzağıya benzer bir hayvan olarak heykele inanmalarının kendilerine hiçbir fayda vermeyeceğinin farkında olmadıkları açık bir gerçektir. Nitekim Allah (c.c.), *“O buzağının kendilerine bir söz söylemediğini ve bir yol göstermediğini görmemişler miydi?”* buyurmaktadır. Dolayısıyla bu âyet, israiloğullarının tapındığı veya belki bir süre ibadet ettiği buzağı ve benzeri hiçbir hayvanın veya varlığın itaate layık olmadığını anlatmaktadır. Bu çerçevede de tevhid inancına dikkat çekilmektedir.

Bu âyetlerde vurgulanan bir diğer husus da şirk konusudur. Şirk koşturmak bir zulümdür. İbadet edilmemesi gereken bir şeye ibadet ederek onu lâayık olmayan yere koymak en büyük şirklerdendir²⁸⁰. Allah, İsrailoğullan’na, buzağıya tapmalarından dolayı zalim sıfatını vermektedir. Şirk olayındaki zulüm, kendi inanç duygularını yanlış yöne doğru yönlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, insanın kendi kendine zulmetmesidir. Diğer taraftan şirk, Allah’ın hakkı

²⁷⁸ el-Bakara 2/51-54; 92-93; en-Nisa 4/153; el-Â’raf/148, 152; Tâhâ 20/88.

²⁷⁹ Demirci, “Hayvan”, *DİA*, XVII, 81.

²⁸⁰ Ebû’l-Berakât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, Beyrut: Daru’l Kelime et-Tayyibe, 1419, I, 88-89.

olan birlemeyi çiğnemekten dolayı işlenen bir zulüm olmaktadır. Allah'ın insandan isteği, O'nu birlemesi ve O'na eş koşmamasıdır. Bu Allah'ın kulları üzerindeki hakkıdır. Şirk koşan insan bu hakkı çiğnediği için, zulüm işlemiş olmaktadır. Bu âyet bizlere, tevhid inancından saparak şirke düşmenin çok ağır ve af edilmez bir günah olduğunu belirtmekte olup böylesi bir inanç ve davranışın toplumsal erdemleri temelinden sarstığı gerçeğini öğretmektedir²⁸¹.

Allah'tan başka varlıkları, yani insanın bir objeye ölçüsüzce sevgi beslemesi, onu tanrı seviyesine çıkarmasına sebep olabilir. Âyetteki buzağı sevgisi, hayvan sevgisi değil buzağıya tapınma sevgisine dönüşmüştür. Bu durum "Buzağıya ibadet sevgisi, boyanın elbiseye ve suyun vücuda girdiği gibi, onların kalplerine girdi ve kanlarına karıştı. Başka bir ifade ile Buzağıya tapınma sevgisi bir parçaları oldu." şeklinde açıklanmaktadır. Eğer iman ettiklerini iddia ediyorlarsa, bu yapılan şey kötüdür. Zira iman, buzağıya ibadeti emretmez²⁸².

İsrailoğulları açısından bu âyetlerle de onların devam edegelen samimiyetsizlikleri ortaya konularak din ve iman babında bütün iddiaları çürütülüyor²⁸³.

c. Çekirge, haşere, kurbağa

*"Biz de kudretimizin ayrı ayrı alâmetleri olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşereler, kurbağalar ve kan gönderdik, yine inat edip direndiler ve çok mücrim (suçlu) bir kavim oldular"*²⁸⁴.

Cerâd (جراد), ekin çekirgesidir ki bütün yeşil ürünleri çok kısa sürede yiyen bir hayvandır. Âyette de, tufandan sonra biten kuvvetli ve gür ekinleri bitirdiği haber verilmektedir. Buna göre Allah, çekirgeyi ceza bağlamında ekinlere göndermektedir. Kummel (كُمَّل), bir rivâyete göre, henüz tohumundan yeni çıkmış ve kanatlanmamış çekirge yavrusudur buna ve karıncalara da dâhil edilmektedir.

²⁸¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I, 419-424.

²⁸² Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, Daru's Sâbûnîy, Kahire: 1997, 1, 70; Nesefî, *Medariku't-Tenzil*, I, 110.

²⁸³ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986, I, 257.

²⁸⁴ el-Â'raf 7/133.

İkincisi ise, buğdaya düşen güvedir ki, buna buğday biti de denilir. Bu iki anlam Abdullah b. Abbas'dan rivâyet edilmiştir. Kısacası, “kummel” Firavun kavminin ya ürünlerine, ya bedenlerine veya her ikisine birden üşüşmüş olan çeşitli cinsteki küçük haşereleer anlamına gelmektedir. “Dafadi” (ضفادع), kurbağa demektir. Başlarına kurbağa yağmış ve her taraflarına dolmuş anlamındadır. “Dem” (الدم), Kan demektir. Âyette, nitelik ve süre hakkında hiçbir bilgi ve işarete yer verilmeksizin ancak bu gibi felaketlerin israiloğullarına gönderildiği zikr olunmuştur. Zikredilen hayvanların her biri Hz. Musa'nın hak peygamberliğine ve Allah'ın kudretinin sonsuzluğuna ve Firavun kavminin helâke doğru gittiğine, hak ve hakikati anlayıp bir an önce Allah'a iman edip, yalvarmalarına, tevbe edip yola gelmelerine delalet eden açık, belgelerdir²⁸⁵.

Allah, çeşitli mucizelerle israiloğullarını ağır bir şekilde cezalandırdı. Âyette sıralanan ayrı ayrı işaret, delil veya mucizeler, bir anda değil farklı dönemlerde ve zamanlarda gerçekleşmiştir. Önce su baskınına uğradılar. Sonra Allah onlara tufanı verdi. Tufan kesilince, yüce Allah çekirgelerle ve haşereleerle topraklarını istilâ ettirdi. Yine yardım istediler ve iman edeceklerini belirttiler, ama yardımı alınca inkâra döndüler. Son olarak Yüce Allah onların yaşadıkları yerleri kurbağalarla istilâ ettirdi²⁸⁶.

Bu âyette geçen çekirge, kurbağa, haşere o coğrafyada yoğun olarak bulunan hayvanlardır. Bu hayvanlar istila boyutunda olunca geçtikleri yeri talan edecek kadar güçlü fiziksel potansiyele sahip hayvanlardır. Bu bakımdan hayvanların âyette ceza bağlamında kullanılması kaçınılmaz bir durum olarak gözükmektedir.

d. Deve

“Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve deve (veya halat) iğne

²⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2266.

²⁸⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 275-277.

deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir. İşte suçluları böyle cezalandırırız”²⁸⁷.

Bu âyetle ilgili olarak şu hususlara işaret edilmektedir: Dini ve dinin hakikatlerini yalanlayanlara gök kapılarının açılması, dualarının ya da tevbelerinin kabul edilmesi ve de nimetler yurdu olan cennetlere girmeleri asla mümkün değildir. Deve, iğnenin deliğine girinceye kadar, bu kimselerin üzerlerine feyz ve bereket inmez ve de cennete giremezler. Deve iğne deliğinden geçemeyeceğine göre, hiç bir şekilde cennete giremeyeceklerdir. İşte bu, onların affedilmelerinin söz konusu olmadığına dair kat’i bir delildir²⁸⁸.

Arap toplumu için en değerli hayvanlardan bir tanesi de devedir. Âyette devenin kullanılması pek uygun ve anlamlı bir mana ifade etmektedir. Deve anlatımı ile inkarcılara, içinde buldukları inkar durumlarının onları kurtuluşa erdirmeyeceği ifade edilmektedir. Deve Araplar nezdinde, hayvanların en büyüğü olduğu için, hayvanlar içinden hassaten “deve” zikredilmiştir. Nitekim şair de şöyle demiştir: “Develerin gövdesi, serçelerinse akılları (rüyaları)” demek ki, “deve”nin vücudu, vücutların en büyüklerindedir. İğnenin deliği ise, deliklerin en küçüğü ve darıdır. Şu halde, devenin bu dar deliğe girmesi imkânsızdır. Bu sebeple Allah, kâfirlerin cennete girmelerinin, imkânsızlığını bu şekilde ifade etmektedir²⁸⁹.

“Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih’i (gönderdik): “Ey kavmim dedi, Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka bir ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi. İşte şu, Allah’ın devesi, size bir mucizedir; bırakın onu Allah’ın yeryüzünde yesin (içsin), sakın ona bir kötülük etmeyin, yoksa sizi acı bir azap yakalar”²⁹⁰.

Bu âyette ve konunun devamını teşkil eden diğer âyetlerde²⁹¹ Salih

²⁸⁷ el-Â’raf 7/40.

²⁸⁸ İbni kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, II, 18.

²⁸⁹ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XIV, 239; Nâsirüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envaru’t Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, Beyrut: Daru İhyai et-Turasi’l Arabî, 1418, III, 12.

²⁹⁰ el-Â’raf 7/73.

²⁹¹ el-Â’raf 7/77; Hûd 11/64; el-Kamer 54/29; eş-Şuarâ 26/155; el-Kamer 54/27; eş-Şems 91/13.

peygamber ve verdiği tevhid mücadelesinin ayrılmaz bir simgesi olarak Allah'ın dişi devesinin bir delil ve imtihan oluşu anlatılmaktadır. Burada âyetlerin amacı, ortak çağrıyı ortaya koymak ve Salih peygamberin nübüvvetini ispat etmektir. Deve ile ilgili olarak da onun, Allah'ın bir mucizesi olduğundan başka bir ayrıntıdan söz edilmemiştir. O deve, erkek ve dişi bir çift deveden doğmuş değildir. Aksine, sert bir kayadan çıkıp meydana gelmiştir. Salih (a.s.), deveyi şereflendirmek ve şanını yüceltmek için “Allah'ın devesi” demiştir²⁹².

Salih (a.s.)'ın getirdiği hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekildeki delile rağmen ileri gelenlerin Salih (a.s.)'ı doğrulamaktan alıkoyan delil yetersizliği değildir. Asıl sebep tek ilâha kulluk etmektir. Çünkü tevhit inancı onların otoritelerini yıkmak anlamına gelmekteydi. Bu yüzden ısrarla Salih (a.s.)'ın söylediklerini red ettiler “... *Ve ona kötü bir maksatla el sürmeyin, sonra sizi yakın bir azap yakalar...*” âyetine uymadıklarından dolayı azaba çarptırıldılar. İnsanların önünde delil varken uymadıkları çağrı sonucunda ceza almaları kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Deve, Salih peygamberin peygamberliğinin doğruluğuna kat'î bir delildir. Onun dişi deveyi Allah'a izafe etmesi, devenin şanını yüceltmek, değerini ifade etmek ve şanının büyüklüğüne işaret etmektir. Çünkü deve Allah katından annesiz ve babasız olarak büyükçe bir kayanın içinden gelmişti²⁹³.

“Allah'ın devesi” ve “sizin için bir âyet” denmesinin anlamı, herkesin ona sahip çıkması, herkesi ilgilendirmesi ve herkes için aynı değeri taşımasıdır. Tıpkı Kâbe'ye “Allah'ın evi”, mescidlere “Allah'ın mescidleri” denmesine benzemektedir. Çünkü mâbedler herkes için aynı derecede önem ve değer taşımakta olduğundan onlara sahip çıkmalıdır. “Allah'ın devesi” denmesinin anlamı da bunu ifade etmektedir. Âyetteki deve dişidir. Çünkü deve kelimesi burada dişi olarak ifade edilmektedir. Bu şu şekilde anlaşılmaktadır. Yüce Allah, dişiliğin önemli bir özellik olduğunu vurgulamaktadır. Bu deve, Semûd kavmi için bir âyettir. Âyet, “kanun, delil ve mucize” demektir. Semûd kavmi Hz.

²⁹² Muhammed Mahmud Hicazi, *Furkan Tefsiri*, trc. Mehmet Keskin, İstanbul: İlim Yayınları, II, 308-310.

²⁹³ Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, IV, 555-558.

Salih'ten mucize istiyordu. Yüce Allah da dişi deveyi onlara bir mucize olarak göndermiştir. Kamer sûresinin 27. âyetinde, bu dişi devenin, Semûd kavmi için bir “imtihan” olduğu söylenmektedir. Bu âyette geçen fitne kelimesi, “imtihan” anlamına gelmektedir²⁹⁴.

Devenin taştan çıkması hususuna gelince, semûd kavminin özelliğiyle bütünleşmektedir. Semûdlular'ın dağlarda kayaları yontarak yaptıkları evler ve düzlüklere kurdukları saraylarla öne çıkmaktadırlar²⁹⁵. Semûd kavmi mensupları, taş oymacılığı ve nakkaşlık sanatındaki maharetlerini aynı zamanda meskenlerinin dış cephelerinin nakış ve tasvirlerle süslenmesinde göstermişlerdir²⁹⁶. Bu bilgilerden hareketle taşları oymayı en iyi bilen hatta bunu sanat yapmış kavme anlayacakları dilden siz böyle bir şey yapabiliyormusunuz mesajı verilmektedir. Hem çok iyi bildikleri deve hemde taş oymacılığıyla semûd kavmine mesaj verilmiştir.

Kur'an'da en çok bahsi geçen hayvanlardan bir tanesi devedir. Bunun sebebi Kur'an'ın indiği dönemdeki toplumun kültürel yapısıdır. Arapların hayatı özellikle bedevilerin hayatı deveyle özdeşleşmişti. Deve olmadan çöllerde yaşamak, su bulmak mümkün değildi. Nitekim Hz. Ömer, Arap'ın ancak devenin huzur ve sükün bulduğu yerde saadete ereceğini söyler. Araplar nakil ve mübadele vasıtası olarak kullandıkları devenin etinden gıda, derisinden elbise, kılından çadır, gübresinden de yakacak ihtiyacını temin ederlerdi. Mehir, kan diyeti ve servet deveyle takdir edilirdi²⁹⁷. Devenin bütün özelliklerini en ince ayrıntılarına kadar bilirlerdi. Salih peygamberin, mucizesinde ve Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'an'da deveden bahsedilmesinin sebebi o anki toplumun deve hakkındaki yüksek bilgisindedir.

e. Domuz

“O, size yalnız şunları haram kıldı: Ölü hayvan, kan, domuz eti, bir de Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar. Sonra kim bunlardan yemeye mecbur

²⁹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 193-205.

²⁹⁵ el-Â'raf 7/74; el-Hicr 15/ 82 ; eş-Şuâra 26/ 149; el-Fecr 89/9.

²⁹⁶ Celal Kırca, “Semûd”, *DİA*, XXXVI, 501.

²⁹⁷ Abdulkerim Özaydın, “Arap”, *DİA*, III, 322.

kalırsa, başkasının hakkına tecaviüz etmemek ve zaruret ölçüsünü geçmemek şartıyla ona da bir günah yükletilmez. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir”²⁹⁸.

Allah, dinin emir ve yasakları doğrultusunda insana haram olan gıdaların olduğunu bildirilmiştir. Fakat zaruret (mecburiyet) halini müstesna tutmuştur. Râzî'ye göre bu zaruretin iki sebebi vardır: a) Şiddetli açlığın olup, açlığını birazcık olsun giderecek helâl bir rızık bulamamaktır. İşte o zaman kişi muzdar (zaruret içinde) sayılır. b) İnsanı, bir başkası o haram olanı yemeye zorladığı, mecbur ettiği zaman, o şeyi yemek o kimseye helâl olur²⁹⁹. Âyetlerde: Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan kestikleriniz müstesna olmak üzere - boğulmuş, vurulmuş, yukardan yuvarlanmış, susulmuş, canavar parçalamış olup da ölenler, dikili taşlar üzerinde boğazlananlar size haram edilmiştir buyrulmaktadır.

Buradan çıkaracağımız en önemli hususlardan bir tanesi de ibadet amaçlı yapılan fiillere dikkat edilmesi gerektiğidir. Allah'tan başkası adına kesilen hayvan derken: öncelikle, imanın gereklerine temelden aykırı oldukları için haramdırlar. İman, Allah'ı bir sayma ve imanın gereklerini tevhid anlayışı ile temellendirir. İmanın gereği niyet ve fiillerin hepsinin sadece Allah'a bağlanması, bütün iş ve hareketlerin sadece O'nun adıyla yapılması ve bunlarda yalnızca O'nun adının anılmasıdır. Allah'tan başkası adına kesilen ve Allah'tan başkasının adı anılan şeyler haram olduğu gibi, başkalarının adı anılmasa da Allah'ın adı anılmayan kurbanlar da haramdır. Çünkü bu, imanı temelinden sarsar. Böylece yapılanlar da imandan kaynaklanmamıştır. Bu yüzden Allah adına kesilmeyen hayvan da leş, kan ve domuz eti gibi pislikler arasına dâhildir.

Müslümanın dinin emrettiği yasakların nedenlerini ve hikmetlerini anlayıp anlayamamasını bir yana koyarsak; ilahi ilim, bu yiyeceklerin temiz olmadığını tesbit etmiştir. Bu tek başına yeterlidir. Zira Allah yalnızca pis (hâbis) olanları ve insan hayatının herhangi bir yönüne zarar veren şeyleri haram kılar. İnanan

²⁹⁸ el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; en-Nahl 16/115.

²⁹⁹ Râzî, *Mefatihul-Gayb*, V, 193.

kimsenin de inancının gereği bu emir ve yasaklara uyarak dini hassasiyetlere dikkat etmesi gerekir. Bir kimse mecbur kalırsa ve başka bir imkânı da kalmamış ise, kendisini ayakta tutabilecek ve sağlığını koruyabilecek bir miktarı yemesinde herhangi bir sakınca yoktur³⁰⁰. Âyetten maksat mutlak olarak haramlığın bunlarla sınırlanması olmayıp, onların helâl saydığı dört şeyin aslında haram olduğunu bildirmektir³⁰¹.

Domuz yağı ve domuzun vücudunun diğer parçaları da domuz eti hükmüne tabidir. Köpek de domuz gibidir. Bütün bunlar tıpkı meyte ve kan gibi pislik ve tiksinti verici şeylerdir. Temiz nefisler ve sağlıklı tabiatlar bundan tiksindir; ayrıca bunlar vücuda da zararlıdır³⁰².

Yüce Allah, hayat tehlikesi bulunduğu haram olan etten yemeye ruhsat vermektedir. Ama insan bu ruhsatı istismar etmemelidir. İstismar olmadığına, bu husustaki hatayı affedeceğini vurgulayan Yüce Allah, affının hangi şartlarda devreye gireceğine de ışık tutmaktadır³⁰³.

f. Eşek ve Köpek

“...eşeğine bak, hem bunlar, seni insanlara karşı kudretimizin bir işareti kılalım diyer”³⁰⁴. “Köpekleri de girişte ön ayaklarını ileri doğru uzatmıştı. Eğer onları görseydin, arkana bakmadan kaçardın ve için korku ile dolardı”³⁰⁵, “Ashab-ı Kehf’in sayılarında ihtilaf edenlerden bazıları: Onlar, üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir” diyecekler. Diğer bazıları da “Onlar, beş kişidir, altıncuları köpekleridir” diyecekler. Her ikisi de bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. (kimileri de:) “Onlar, yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir” derler. De ki: “Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir...”³⁰⁶.

³⁰⁰ Neseî, *Medariku't-Tenzil*, I, 151.

³⁰¹ Beyzâvî, *Envaru't Tenzil*, I, 119.

³⁰² Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, IV, 381-385.

³⁰³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 379-381; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, I, 100.

³⁰⁴ el-Bakara 2/259.

³⁰⁵ el-Kehf 18/18.

³⁰⁶ el-Kehf 18/22.

Eşek ve köpeğin geçtiği bu âyetlerde, “*hele eşeğine bak*”, “*Köpekleri de girişte ön ayaklarını ileri doğru uzatmıştı*” ifadelerinde ortak, nokta, uzun zaman geçmesine rağmen canlıların aynı kalmalarıdır. İki farklı hayvan da aynı olaydaki vurguya; ölüm, yeniden dirilme ve hayat verme gibi Allah’ın kudretinin delillerine işaret etmektedir³⁰⁷. “Bu olguyu açıklayabilecek olan gerçek ise, ilâhi iradenin gerçekliğidir. İlâhi irade bizim tarafımızdan karşı çıkılmaz, istisna tanımaz, bağlayıcı, zorunlu ve genel olan, kabul edilen kanunlara bağımlı değildir”³⁰⁸.

Allah, yeniden diriltme olgusunun nasıl olduğunu sözle anlatmamakta, bunun yerine uygulamalı olarak söz konusu edilen kişiye bu işin nasıl olduğunu gözler önünde yaşanan ölüm, çürümüşlük ve yıkım tablosuyla göstermektedir. Bunun nedeni insanın duyguları ve etkilenimlerinden dolaydır. İnsanı bazı durumlarda ne aklî delil ne sağduyu ve ne de herkesin gördüğü genel realite tatmin edemez. Tatmin olmaları için mutlaka aracısız, kişisel tecrübe gereklidir. Bu somut belirtileri söz konusu kişinin yiyeceğinde ve suyunda araması yersiz olur. Çünkü bunların çürümedikleri açıkça belirtiliyor: “*Yiyeceğine ve suyuna bak, hiç bozulmamış*” O halde bu somut belirtiler ya adamın kendisinde ya da eşeğinde belirmektedir³⁰⁹.

“*Eşeğine bak. İnsanlara ibret dersi olası diye seni böyle yaptık. O kemiklere bak, onları nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?*” âyeti okunduğunda akla şu sorular gelmektedir, birleştirilen kemikler kimin kemikleridir? Acaba adamın kendi kemikleri mi? Bir kısım tefsir âlimlerine göre etlerinden soyunan kemikler adamın kemikleri olsaydı, bu durum, canlanınca adamın dikkatini çeker, hatta irkilmesine yol açabilirdi. O zaman da ne kadar zaman ölü kaldığı sorusuna “*Bir gün, ya da daha az bir süre ölü kaldım*” diye cevap vermezdi. Bundan dolayı etleri dökülerek çürüyen kemiklerin, söz konusu kişinin eşeğinin kemikleri olduğunu daha güçlü bir ihtimal kabul edilmektedir. Sonra bu kemiklerin biraraya getirilerek birbirlerine eklenmeleri,

³⁰⁷ Neseфі, *Medariku't-Tenzil*, I, 213.

³⁰⁸ Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, I, 297.

³⁰⁹ Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, I, 296.

arkasından üzerlerine et giydirilerek canlandırılmaları ve bu olayların hiçbir organı çürümemiş, yiyeceği ve suyu bozulmamış olan adamın gözleri önünde meydana gelmesi Allah'ın gücünün sınırsızlığını kanıtlayan bir mucizedir. Sözkonusu varlıkların hepsi aynı yerde bulunduğu halde akıbetleri birbirinden farklı olmuştur. Bu ilâhi gücün varlığını gösteren kanıttır. Bu kanıt aynı zamanda o insana, yüce Allah'ın bu kasabanın ölmüş canlılarını nasıl yeniden dirilteceğini kavrama fırsatı vermektedir³¹⁰.

Bu kıssalar, yok olduktan sonra dirilişin ve kabirlerden çıktıktan sonra Allah'ın huzurunda toplanmanın, mümkün olduğunun delilidir. Her zaman ve mekânda öldükten sonra dirilişe delâlet edebilecek değişmez delil, Allah'ın canlıyı yaratması, etini, kemiğini var etmesidir³¹¹.

Aynı şekilde köpeğin de buradaki figürü Allah'ın yaratma ve diriltmede sınırsız gücüne işaret etmektedir. Bunların hepsi insanlara ahireti ve dirilmenin sırlarını, gizli yönlerini anlatmak için canlı örneklerdir. İnsana ölüm ve dirilme olayının inancını bizatiha yaşatmada büyük bir ibrettir. Bütün canlılığı ve insanlığı ilgilendiren ölüm-diriliş olayı insanın inancını korumasında çok önemlidir. Bu âyette anlatılan kıssa, Allah'ın ölüyü yeniden diriltme kudretini tasvir etmeyi amaçlayan bir kıssadır: Böylece, 258. âyetteki Hz. İbrahim'in sözleri “*Rabbim, hayat bahşeden ve ölüme hükmedendir*” ile daha sonra 260. âyetteki, Allah'ın ölüyü nasıl dirilttiğini göstermesi talebi arasına anlamlı şekilde yerleştirilmiştir³¹². Aşağıdaki âyette de yapılan vurgu Allah'ın ölüyü diriltmedeki kudretidir.

Köpekle ilgili “*Köpekleri de dirseklerini eşiğe uzat*” âyetinde anlaşılacağı üzere mağaraya sığınanların birköpekleri olduğu sonucuna ulaşılır. Köpek figürü ilk bakışta, korumayı hatırlatmaktadır. Ama Kur'an'da köpek A'râf sûresinin 176. âyetinde nefesine tâbi olan insanı temsil etmektedir. Bir bakıma, mağaraya sığınan gençler köpeklerini, yani nefislerini dışarıda bıraktılar anlamına

³¹⁰ Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, I, 298.

³¹¹ Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, III, 35.

³¹² Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 79.

gelmektedir³¹³. Köpeğin ekmeğini yediği kapıya sadık olduğu, uyuyan gençleri korumak için kollarını eşiğe uzatıp uyuduğu bildiriliyor. Köpekleri de köpeklerin her zaman yaptığı gibi mağaranın kapısının eşiğine yakın, ön ayaklarını uzatmış, adeta onlara bekçilik yapıyor. Bir tehlike anında köpeğin daha duyarlı olduğu dolaylı şekilde anlatılıyor³¹⁴.

“Ve eğer dileseydik onu o âyetlerle yüceltirdik, fakat o alçaklığa saplandı kaldı ve kendi keyfinin ardına düştü. Artık onun ibret verici hali o köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan da dilini uzatır solur, bıraksan da solur. İşte bu, âyetlerimizi inkâr eden kavmin misalidir. Bu kıssayı iyice anlat, belki biraz düşünürler”³¹⁵.

Bu âyette anlatılan şahsın, Allah’ın vahyi hakkında bilgisi olup, hakikati de bilen birisi olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı, sahip olduğu bilginin onu, bâtıldan ayırıp doğru olduğunu bildiği yola sevk etmesi beklenmektedir. Vahye uygun hareket etmesi sonucunda Allah onu, üstün insan mevkiine çıkartacaktı. Fakat o, dünya menfaatlerine, hırs ve rahatına yönelip çeşitli günahlara kapılarak bu arzuların hırsına yenik düşerek tüm aklî ve ahlâkî terakki yetilerini boşa harcadı. Böylece bilgisinin isteklerine uygun gözetmesi gereken bütün sınırları aştı. Bu kimsenin değersizlikteki misali köpeğin haline benzemektedir³¹⁶.

Allah böyle bir kimseyi, hırs ve şehvete tıpkı bir köpeğe benzetmektedir. Zira köpek bu tip karakteriyle meşhurdur. Köpeğin dışarıya sarkan dili ve akan salyası, onun doymak bilmeyen açlığını gösterir, kendisine bir taş parçası atıldığında bile koklayarak o yöne doğru süratle koşar ve belki bir kemik olabilir umuduyla, onu dişler. Kendisi gibi daha birçok köpeğin doymasına yetecek bir leşe rastladığı zaman başka hiçbir köpeği buna ortak yapmak istemez. Köpeğin diğer bir belirgin özelliği de şehvete aşırı düşkün olmasıdır. Bu yüzden iman ve

³¹³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, XI, 456-467.

³¹⁴ Kutup, *Fi Zilali’l Kur’an*, IV, 2257; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 429; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, VII, 3620-3622.

³¹⁵ el-Â’raf 7/176.

³¹⁶ Beyzâvî, *Envaru’t Tenzil*, III, 42.

bilginin kendisine telkinde bulunduğu yasakları çiğneyen dünyaperest insan işte böyle bir köpeğe benzetilmektedir³¹⁷.

Bu bölümde anlatılan insan tipi, tutum ve davranışları yalnızca dünyaya bağlı, dünyaya bağlayıcı arzularının ona günübirlik “fayda” ya da “zarar” olarak gösterdiği şeyler tarafından yönetildiği için, haricî şartlar ne olursa olsun, aklıyla bedensel güdüler arasındaki çatışmanın ve dolayısıyla içsel huzursuzluğun, korku ve kuruntuların kurbanı durumundadır. Bunun için de, inanmış bir kişinin inanç yoluyla eriştiği zihnî berraklıktan, ruhî dengeden yoksun gözükmektedir³¹⁸.

Dilini sarkıtarak soluyan köpeğe benzemesini, O, tek bir işi devam ettirir, gider ve hiçbir olumsuzluktan korkup çekinmez. Bu durumuyla o, köpeğe benzer. Çünkü köpek, her halükârda dilini sarkıtıp solur. İster onu kov, ister kovma, O yine böyledir³¹⁹. Yüce Allah âyetleriyle yüceltmek istediği insanın dünyaya tutku ile bağlanması ve heveslerinin peşine düşmesi olayını anlatırken, köpeği örnek göstermektedir³²⁰.

Bir şahsın inancını korumaması sonucunda düştüğü halini anlatan âyetler bize şahıstan yola çıkarak evrensel bir mesaj verebilir. Bu mesajda dikkat çekici husus, Allah’ın vahyi hakkında malumatı olup hakikati tanınmasına rağmen bile kendisini düşürdüğü olumsuz durumdur.

Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez³²¹.

Bu âyette Allah (c.c), Yahudileri ellerinde Tevrat olduğu halde, onunla amel etmeyen, taşıdığı şeyden istifade etmeyen, sadece sırtında ağır bir yük hisseden kitap taşıyıcısı eşeklere benzetmektedir. Onların bilgisi eşeklerin

³¹⁷ Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’an*, II, 109.

³¹⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 309.

³¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Cami’ li Ahkâmî’l Kur’an*, Kahire: Daru’l Kütübî’l Mısıryye, h. 1964, VII, 321; Kutup, *Fi Zilali’l Kur’an*, III, 1389.

³²⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, VII, 385.

³²¹ el-Cum’a 62/5.

bilgisine benzer çünkü eşek sabah akşam yük taşır, fakat çuvalların içinde ne olduğunu bilmez³²². Eşeğe benzetilen insanlar, ilahi değerlerin bilgisine muhatap olmuşlar ancak bunun gereğini yerine getirmemişlerdir. Dünyanın en değerli bilgileri bir eşeğin sırtına yüklense, hayvan onlardan hiçbir şekilde yararlanamaz. Yahudiler, kendilerine gönderilen kitaptan yararlansalardı, dinin içyüzünü anlayabilirdi. Allah, hayvanla aynı konumda olan bu insanları bu yüzden eşeğe benzetmektedir³²³.

Hayvan olarak neden eşeğe benzetme yapıldığıyla ilgili sorduğumuzda Râzî şu açıklamaları yapmaktadır: Allah, atı, katırı, eşeği, binmek ya da bir zinet (süs) eşyası olmaları için yaratmıştır. Bunların içinde eşek diğerlerine göre alt sınıfta kalmaktadır. Bu yüzden benzetme, cehaleti anlatmak için yapılmıştır. Eşekte, başka hayvanlarda bulunmayan, değersizlik ve hakirlik vardır. Buradaki ifadenin maksadı ise, o yahudileri bu şekilde ayıplayıp, onlara böylece hakaret etmektir³²⁴.

Mevdudî ise şu değerlendirmede bulunmaktadır: onların durumu merkepten daha kötüdür; zira merkep kendisine şuur verilmediği için madurdur. Ancak onlara şuur verildiği gibi ayrıca Tevrat'ı okuyor ve anlıyor olmalarına rağmen uygulamaktan kaçınmakta ve Hz. Peygamber'i bile bile reddetmektedirler. Hâlbuki Hz. Peygamber Tevrat'a göre hak bir peygamberdir. Allah'ın âyetlerini bile bile yalanlamaları ve Hz. Peygamberi bile bile red etmelerinden dolayı yani nübüvveti inkârlarından dolayı Allah Yahudileri eşeğe benzetmiştir³²⁵.

³²² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, III, 356.

³²³ Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1993, VII, 492; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991, IX, 433.

³²⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXX, 539.

³²⁵ Mevdudî, *Tefhimü'l Kur'an*, VI, 270.

g. Fil

“Görmedin mi Rabb’in fil sahiplerine ne yaptı?” “Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi”³²⁶.

Rivâyet olunduğuna göre, Ashame en-Necaşî’den önceki Yemen hükümdarı Ebrehe ibn es-Sabbâh el-Eşrem, San’â’da bir kilise yaptırır ve ona el-Kalîs adını verir. Maksudı ise, hacıları oraya çekmektir. Kinane oğullarından birisi çıkar ve geceleyin kilisede büyük abdestini bozar. Bu durum, Ebrehe’yi kızdırır. Ayrıca; Araplardan birisinin bir ateş yakıp, rüzgârın o ateşi, kiliseye ulaştırıp, oraya yaktığı, bunun üzerine de Ebrehe’nin Kâbe’yi yakmaya yemin ettiği de ileri sürülmüştür. İşte bu maksatla Ebrehe, başlarında Mahmûd isimli bir fil ordusu ile birlikte, yola çıkar. Mekke’ye yaklaşınca, kendisini Abdulmuttâlib karşılar ve ona, geri dönmesi için konuşur. Fakat Ebrehe geri dönmez³²⁷.

Sonuç olarak bu olaydan şunu çıkarabiliriz ki Allah’ın evini yıkmaya kalkışan saldırgan bir güç, bir mucize neticesinde cezasını görmüş; hiçbir şekilde düşmana karşı koyma imkânı bulunmayan ve şehri terkedip dağlara çekilen Mekke halkı da bu olaydan zarar görmeden kurtulmuştur. Fillere güvenen bir hükümdar, Allah’ın izni olmadan emrinde olan fillere dahi güç yetirememektedir.

h. Kuş

“Bir zamanlar İbrahim de: “Ey Rabbim! Ölülere nasıl dirilttiğini bana göster!” demişti. Allah: “İnanmadın mı ki?” buyurdu. İbrahim: “İnandım, fakat kalbim iyice yatışsın diye istiyorum” dedi. Allah buyurdu ki: “Öyle ise kuşlardan dördünü tut da onları kendine çevir, iyice tanıdıktan sonra (kesip) her dağın başına onlardan birer parça dağıt, sonra da onları çağır, koşa koşa sana gelecekler ve bil ki, Allah gerçekten çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir”³²⁸.

Tefsir âlimleri Hz. İbrahim’in sorusunu şek (şüphe) dolayısıyla mı, sorulduğu yoksa böyle bir şüphe sözkonusu olmaksızın mı sorulduğu hususunda

³²⁶ el-Fil 105/1-3.

³²⁷ Beyzâvî, *Envaru’t Tenzil*, V, 339.

³²⁸ el-Bakara 2/260.

farklı görüşlere sahiptirler. Çoğunluğa göre: İbrahim (a.s.) yüce Allah'ın ölüleri diriltmesi hususunda asla şüphe etmiyordu. O bunu gözleriyle görmek istemiştir. Çünkü insan ruhu kendisine haber verilen şeyi görmeyi arzular. Bundan dolayı Hz. Peygamber “Haber vermek gözle görmek gibi değildir”³²⁹ diye buyurmuştur.

İbrahim (a.s.)'ın bu isteği için bir takım sebepler sıralarlar. Onlardan birisi şöyledir: “İbrahim (a.s.) Nemrûd'a: Benim Rabbim diriltten ve öldürenidir, dediğinde bu konuda ilme'l-yakîn derecesinden, ayne'l-yakîn derecesine yükselmek ve bunu bizzat gözleriyle görmek isteyip; “Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster” demiş. Allah Teâlâ da: “*İnanmıyor musun?*” diye sormuştur. O, buna cevaben: “Hayır, öyle değil, ama kalbim iyice mutmain olsun, demiştir”³³⁰

Diriltme konusu ile ilgili şu soru akla gelebilir: Allah hayvanlar içerisinde, öldürüldükten sonra diriltme halini neden kuşlara tahsis etmiştir? Bu hususta âlimler şu iki görüşü belirtmiştir: Birinci Görüş: Uçmak, gökyüzünde; yükselme ise havada olur. Hz. İbrahim (a.s.)'ın himmet ve gayesi, melekût âlemine ulaşım oraya yükselmektir. Bunun için onun mucizesi de, himmet ve gayreti doğrultusunda, ona benzer bir biçimde olmuştur. İkinci Görüş: İbrahim (a.s.) kuşları kesip, onları parçalayarak, her dağın tepesine onların karışımından birer parça koyup da, sonra da onları çağırdığında, karışım içerisindeki her bir cüz kendi parçasına doğru uçmaya başlamıştır. Bunun üzerine Hz. İbrahim'e, Her parça kendi parçasına doğru Koştuğu gibi, kıyamet gününde de, her parça kendi parçasına doğru uçar. Böylece de bedenler teşekkül eder ve ruhlar onlarla birleşir denilerek istenmiştir³³¹.

Diğer bir yoruma göre âyette hayvan olarak kuşun kullanılmasını Elmalılı Hamdi Yazır şöyle değerlendirir: Allah hayatın uçup giden bir şey olduğuna işaret olsun diye hayvan olarak kuşu kullanmıştır. Müfessirlerin çoğuna göre bu kuşlar: tavus, karga, güvercin ve horozdur. Bu kıssanın verdiği ahlâkî ders, ünlü müfessir Ebû Müslim tarafından ikna edici bir şekilde anlatılmıştır. Râzî'nin nakline göre:

³²⁹ Kurtubî, *Cami'li Ahkâmî'l Kur'an*, III, 297.

³³⁰ İbni kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I, 689.

³³¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VII, 34.

“Eğer insan, kuşları çağrısına uyacak şekilde eğitebilirse-ki kesinlikle o güce sahiptir- öyleyse her şeyin iradesine teslim olduğu Allah da sadece ol! diyerek her şeye hayat verebilir”³³². Bu âyetlerde Allah’ın sonsuz kudretine bağlı olarak ölüyü diriltme ve ahiret hayatının gerçekliğine hakkında vurgu yapılmıştır.

Râzî bu âyet ve önceki âyetin³³³ tek bir maksat ifade ettiğini belirtmiştir³³⁴. Muhammed Esed’e göre de 259. Âyetteki kıssa, 258. ve 260. âyetle çok anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. “Bu âyette anlatılan kıssa, Allah’ın ölüyü yeniden diriltme kudretini tasvir etmeyi amaçlayan bir kıssadır: Böylece, 258. Âyetteki Hz. İbrahim’in sözleri “*Rabbim, hayat bahşeden ve ölümü hükmedendir*” ile daha sonra 260. âyetteki, Allah’ın ölüyü nasıl dirilttiğini göstermesi talebi arasında anlamlı şekilde yerleştirilmiştir”³³⁵. Bu kıssanın cahiliye araplarına anlatılmasının temel sebebi yeniden diriltme (ahiret) inancını vurgulamaktır. Bu da kuşlar üzerinden ahiret inancını topluma yerleştirme ve bu inancın muhafaza edilmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla dinin en önemli inançlarından biri olan ahireti hedeflemekle dini koruma ilkesi amaçlanmış olmaktadır.

Âyetten çıkaracağımız sonuç zorunlu olarak bilinmesi gereken şeye bir de delile dayalı bilgi eklenirse dolayısıyla bunun insan kalbi üzerindeki etkisi daha fazla olur ve da bir huzur sağlar. Uzağı görmede, basiret sahibi olmada tesiri görülür. Çünkü delillerin açıktan açığa gösterilmesi gönülleri daha sükûn ve rahata kavuşturur. İlerisini çok daha rahat olarak görebilir. Delile dayalı ilimlerde kimi zaman kuşkular doğurabilir ve fakat kesin ve zaruri manada bilinen gerçeklerde ise herhangi bir kuşkuya yer yoktur³³⁶.

Âyette şöyle bir işarî mana vardır. Nefsini ebedi hayatla hayatlandırmak isteyen kimse bedenî kuvvelerine yönelip onları öldürmesi ve bunları birbiriyle

³³² Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 80.

³³³ el-Bakara 2/259.

³³⁴ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, VII, 34.

³³⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 79.

³³⁶ Nesefî, *Medariku’t-Tenzil*, I, 251.

mezdetmesi gerekir, ta ki bunların şiddeti kırılınsın ve ne zaman aklın veya dinin davetiyle onları çağırıldığında hemen itaat etsinler³³⁷.

“Allah onu İsrailoğullarına (şöyle diyecek) bir peygamber olarak gönderir: “Şüphesiz ki ben size Rabbinizden bir âyet (mucize, belge) getirdim: Size, kuş biçiminde çamurdan birşey yaparım da içine üflerim, Allah’ın izniyle o, kuş olur; anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor ve neleri biriktiriyorsanız size haber veririm”³³⁸. “...İznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapmış ve ona üflemiştin, o da iznimle kuş olmuştu...”³³⁹.

Hiz. İsa’nın mucizelerinin zikredildiği âyetlerde ölülerin Allah’ın izniyle dirilmesinden bahsedilmektedir. Hiz. İbrahim’in mucizesinde de aynı durum söz konusudur. Bu iki mucizede de hayvan olarak kuş kullanılmıştır. İki mucize için de geçerli olan şey; mucizelerin, hangi hayvan olursa olsun Allah’ın izniyle gerçekleştiğidir.

“Göğün boşluğunda Allah’ın emrine boyun eğdirilerek uçan kuşlara bakmadılar mı? Şüphesiz bunda inanan bir toplum için âyetler (ibretler) vardır”³⁴⁰, “Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kanat çırpıp uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini? Her biri kendi tesbihini ve duâsını bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir”³⁴¹.

Bu iki âyette de hayvan olarak kuş figürü işlenmiştir. Kur’an-ı Kerim’de kuşlar çok defa geçmektedir. Verdikleri mesajın birbirine çok benzemesinden dolayı aynı bağlamda ele alacağımız bu iki âyette kuş üzerinden verilen mesaj için şunlar söylenebilir: Uçan kuşlar Allah’ın kudret ve hikmetinin mükemmeliğidir. Çünkü Allah kuşu, uçabileceği bir biçimde; havayı da, kendisinde uçulabilecek bir biçimde yaratmasaydı uçuş eylemi mümkün olmazdı. Zira Allah kuşa, yüzen kimsenin yaptığı gibi, bir kez açıp sonra kapatacağı bir kanat vermiş, havayı da, delmenin ve içine nüfuz etmenin kolay olacağı güzel, ince ve latif bir biçimde

³³⁷ Beyzâvî, *Envaru’t Tenzil*, I, 157.

³³⁸ Âl-i İmrân 3/49.

³³⁹ el-Mâide 5/110.

³⁴⁰ en-Nahl 16/79.

³⁴¹ en-Nûr 24/41.

yaratmıştır. Eğer böyle olmasaydı, uçmak mümkün olmazdı. “*Onları orada, Allah’tan başkası tutmuyor*” âyetine gelince bu, kuşun bedeni ağırdır. Ağır cismin ise havada, altta bir desteği, üstte de bir bağı olmaksızın askıda kalması mümkün değildir. Onu havada tutan, şüphesiz ki yaratandır³⁴².

İnsanın gökyüzüne baktığı zaman kuş görmesi çok doğaldır. Böyleyken insana göğe baktığı zaman en çok görebileceği kuş üzerinden “*Allah’ın emrine boyun*” eğip nasıl uçtuklarına dikkat çekilerek Allah’ın gücü ve kudretinin güzelliği gözler önüne serilmiştir. Böylece insanoğluna düşünebilmesi için tecrübî bir dini duygu bile yaşatılabilir. Kısacası, Allah’ın kudret ve hâkim sıfatlarının tecellileri olarak gökyüzündeki kuşlar, bizlere çok şey ifade etmektedir. Allah’ın irade ve tekvin sıfatlarının bir tecellisi olarak “*Onları orada, Allah’tan başkası tutmuyor*” ifadesi ise her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Allah’ın, varlığı ve birliğinin de bir anlamda bizlere göklerdeki tezahürlerindedir.

Allah’a iman etmek O’nun yüce varlığı hakkında vacip ve zorunlu olan kemal ve yetkinlik sıfatlarını da anlamakla olur. Bu da Kur’an’ın temel amaçlarından olan dini en iyi şekilde anlama ve korumakla mümkündür. Bu temel amaca bizi adım adım ulaştıran ise Allah’a iman etmek ve onun sıfatlarını idrak etmektir³⁴³.

Âyet kuşların ayrıca zikredilmesi onlarda olan açık sanat ve hayret verici delilden dolayıdır. Bunun için devamında kuşların şu özelliğine dikkat çekilmiştir: O kuşlar sıra sıra dizilmişler, kanatlarını açıp kapatarak uçmaktadırlar. Bu ağır cisimlere onları havada tutacak kanatların verilmesi, kanatlarını yayıp açıp kapatarak uçmaları Allah’ın kudretinin kemâline ve tedbirinin güzelliğine katî bir delildir. “*Her biri kendi salâtını (duâsını) ve tesbihini bilmiştir.*” Allah, kuşların her birine, gerek iradî gerekse fitrî olarak dua ve tesbih etmesini öğretmiş, onlardan her biri de bu konuda görevini bilmiştir³⁴⁴. Bu âyetler kuşların ibadet boyutunu göstermektedir. İnsanoğlu da kuşların tesbihinden örnek alarak ibadetlerini yapma ve düzenli biçimde yerine getirme konusuna önem vermelidir.

³⁴² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 252.

³⁴³ Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, IV, 2184.

³⁴⁴ Beyzâvî, *Envaru't Tenzil*, IV, 110.

“Allah için, O’na eş koşmayan, O’nun birliğine inanmış kimseler olun. Allah’a ortak koşan kimse, gökten düşüp de kuşların kaptığı veya rüzgârın bir uçuruma sürüklediği şeye benzer”³⁴⁵.

Yüce Allah insanların her türlü şirkten uzaklaşmalarını, tüm yalan sözlerden kaçınmalarını, dosdoğru bir şekilde tevhid çizgisinde ilerlemelerini istemektedir. Kim Allah’a ortak koşarsa sanki gökten yere düşmüş de kuşlara yem olmuş ya da rüzgâr tarafından sürüklenerek ıssız bir köşeye atılmış gibi olur³⁴⁶.

Gökten düşen insan her tarafı kırıldığı, ölü hale geldiği için kendini savunamaz hale gelmektedir. Artık her şeyden korktuğu için kaçan kuşlar bile onu pençeleri ile parçalayıp yerler, doyduklarında da alıp götürürler. Bir bakıma bu insan leş haline gelmiştir. Şirk koşan insan yaşayan bir ölüdür anlamına gelmektedir³⁴⁷.

Kuş uçuğu zaman nereye uçacağı belli olmaz. Kuşu insanın bulması, tanınması pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle burada kuş örneği Allah’a şirk koşanların durumlarını kuşun özellikleriyle hissettirmeye çalışmaktadır.

“Süleyman Davud’a varis olup dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur”³⁴⁸, “(Süleyman) Kuşları gözden geçirdikten sonra şöyle dedi: “Hüd-hüd’ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?”³⁴⁹, “Çok geçmeden (Hüdhüd) gelip: “Ben, dedi, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe’den sana çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim”³⁵⁰.

Hız. Süleyman’a verilmiş olan nimetler arasında kuşdili en önemlilerinden biridir. Kuşun duygularını ortaya koymak için çıkardığı sesler kuşdili anlamına gelmektedir. Örneğin horozun yem aramak için deşinmesinde bir mantık vardır. Yemi bulduğu zaman “dık dık” diye tavukları çağırması da bir konuşma, bir dil

³⁴⁵ el-Hac 22/31.

³⁴⁶ Kutup, *Fi Zilali’l Kur’an*, IV, 2415.

³⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, XIII, 67-74.

³⁴⁸ en-Neml 27/16.

³⁴⁹ en-Neml 27/20.

³⁵⁰ en-Neml 27/22.

demektir. Gerek kuşların, gerek diğer hayvanların böyle sesleriyle bir diğerine bir şeyler anlattıklarında şüphe yoktur. Fakat bu mânâda kuşdilini bir dereceye kadar herkesin anlayabileceğine göre, Hz. Süleyman'ın mucizesinde daha derin bir mânâ olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Süleyman “*Bize kuşdili öğretildi*”³⁵¹ şeklinde ifade etmektedir. Burada önemli olan husus, kuşun söylemesinden çok, Süleyman (a.s.)’in anlamasında ve anlayışının derinliğindedir. Süleyman (a.s.) “*Bize kuş mantığı öğretildi*” demekle peygamberliğini anlatmış bulunmaktadır³⁵².

Hz. Süleyman’a Allah’ın verdiği lütüflardan biri de insanlardan, cinlerden ve kuşlardan oluşan orduların onun emrine ve idaresine verilmesidir. Hz. Süleyman’ın insanlardan ve cinlerden oluşan ordularını teftiş ettiği gibi kuşlardan meydana gelen birlikleri de teftiş ettiği haber verilmektedir. Hz. Süleyman bu kuş birliklerini, muhtelemen haberleşme, avlanma ve buna benzer görevler için kullanıyordu³⁵³.

Elmalılı Hamdi Yazır Hz. Süleyman’ın Hüdühüd’ü aramasından kastın devletin kuvvetlerini ve işlerini en küçük unsurlarına varıncaya kadar teftiş ve tetkik etmek devlet adamının görevidir diye değerlendirir. Hüdühüdle ilgili şunları söyler: “Hüdühüd” nağme ve ezgilerle öten kuşa denir ve özellikle bilinen kuşun ismidir ki çavuşkuşu ve ibibik dedikleri kuştur. “Hedhede” den alınmadır. Müfessirler, bilinen çavuş kuşu ile tefsir etmişlerdir.

Hz. Süleyman’ın kuşları araştırmasının ne demek olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bir kesime göre bu araştırma işlerine gösterilen itinanın ve yönetim işlerinin herbirisine gereken ihtimamı göstermenin bir gereğidir. Âyetin zahirinden de anlaşılan budur. Bir başka kesimin görüşü de şöyledir: Onun kuşları araştırmasının sebebi, hüdühüd kuşunun kaybolması üzerine güneşin onun bıraktığı boşluktan girmesi idi. İşte bu, kuşları araştırmasının sebebi olmuştu. Böylelikle güneşin nereden girdiğini tesbit etmiş olacaktı³⁵⁴. Bu bağlamda biz şunu diyebiliriz ki Hz. Süleyman’a verilenler inanç anlamında inanan ve inkâr edenleri

³⁵¹ en-Neml 27/16.

³⁵² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 3664-3665.

³⁵³ Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’an*, IV, 88.

³⁵⁴ Kurtubî, *Cami’li Ahkâmî’l Kur’an*, XIII, 177.

ortaya çıkarmada birer sembol olabilir. “*Ve Sebe’den Sana kesin bir haber ile geldim*” âyeti ile onun Hz. Süleyman’a bilmediği şeyi öğretmiş olduğunu anlıyoruz.

Diğer bir husus da Hz. Süleyman’ın hüdhüdle ilgili düşüncesinin ilminin her şeye yetemeyeceği konusudur. Böylece, temsîlî olarak bize, kuş dahi olsun en aşağı türden bir yaratığın da, yeri gelince, bütün ilim ve hikmetine rağmen Hz. Süleyman’ın bilmediği bir şeyi bilebileceği hatırlatılıyor³⁵⁵. Âyet Hz. Süleyman’ın peygamber dahi olsa, ilmiyle mağrur olmayıp Allah’ın sonsuz ilmi yanında ilminin azlığının farkında olması için hüdhüd kuşuyla anlamlı bir mesaj vermektedir³⁵⁶.

1. Maymun

“Şüphesiz siz, içinizden cumartesi günü yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara “sefil maymunlar olun!” dedik³⁵⁷. “Yasaklandıkları şeylerden vazgeçmeye yanaşmayınca da onlara aşağılık maymunlar olun, dedik”³⁵⁸, “De ki: “Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar Allah’ın, lanetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir...”³⁵⁹.

Yahudiler, İslam’ın güçlendiğini gördükçe, Müslümanlara daha çok kin beslemeye başlamışlardır. İlahi dinin değerleriyle alay etmişler, onu inkâr edip ayıplamaya çalışmışlardır. Yahudilerin bu yaptıklarına karşılık Yüce Allah gerçekten kötü olan kimselerin, putlara tapan ve sınır tanımayanlar olduğunu belirtmiştir³⁶⁰. Âyetlerde, israiloğulları arasında ilahi emirlere aykırı davranışların uğramış oldukları kötü sonuçlar haber verilmiştir³⁶¹. Bunlar gerçekte kuyruklu maymunlara mı dönüşmüşlerdir; yoksa insan şeklinde oldukları halde iç dünyaları

³⁵⁵ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XXIV, 550.

³⁵⁶ Beyzâvî, *Envarü’t Tenzil*, III, 223.

³⁵⁷ el-Bakara 2/65.

³⁵⁸ el-Â‘râf 7/166.

³⁵⁹ el-Mâide 5/60.

³⁶⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, III, 22; İzzet Derveze, *et-Teftiru’l-Hadis*, Çev. Mustafa Altınkalya vd., İstanbul: Ekin Yayınları, 1998, VII, 128.

³⁶¹ Bilmen, *Kur’an’ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 790.

ve huyları itibariyle manen maymun gibi mi olmuşlardır şeklinde iki görüş bulunmaktadır. Müfessirlerin çoğu, âyetin lafzı ve hakikî manasından hareketle değişimin suret değişikliği yani maymunlaşma olduğunu söylemişlerdir. Fakat Mücahid ve bazı diğer müfessirler, bu hükmün temsilî olduğunu söylemişlerdir³⁶².

İnsan ve maymun arasındaki fark yalnızca bir kıl, bir kuyruk farkı değildir. Asıl fark akıl, mantık, huy ve ahlâk farkıdır Maymunun en belirgin özelliği taklit hissinin gelişmiş olmasıdır. Zira insanın yaptığı hareketleri gören maymun, derhal onu taklit eder. Bu taklit özelliği, birçoklarının nazarında maymunu insana benzetmeye teşvik etmiştir. Hâlbuki maymunun önünde günlerce ateş yakılıp, ısınma öğretilse, sonra, yanına kibrit, çıra, odun, koyulsa, o yine de üşüdüğü zaman bunları bir araya getirip bir ateş yakamaz ve ısınmayı başaramaz. Yani Bu kadarcık bile mantık ilişkisi gösteremez. Onlar kör bir taklitten başka birşey yapamaz ve hayvanî duygularından öteye geçemezler. Bir bakıma insan gibi görünürler, fakat gerçekte maymundan başka birşey değildirler³⁶³.

Diğer açıdan, hayvanlar içerisinde mantık ilişkisi kurmada en zayıf hayvan maymundur. İsrailoğullarının özellikle maymuna benzetilmesindeki inceliklerden bir tanesi de, dini emirlere karşı gelmede adeta mantıksız davranıp uymadıkları içindir. Bu âyetlerdeki maymun figürü, aynı zamanda dini koruma bakımından hem bir ceza hem de bir ibret tablosudur. Ayrıca dinin muhafaza edilmesinin gerekliliğini de bizlere anlatmaktadır.

Psikolojik olarak âyetteki mesajlara bakıldığında: Yüce Allah, maymun hayvanının davranışı ile yasaklandığı halde günâh işlemeye devam eden insanın psikolojisi ve davranışları arasındaki bağlantıyı bizlere sunmaktadır. İnsan psikolojisinin en belirgin özelliği, yasaklanan bir davranışı yapmama konusunda esneklik göstermesi ve yasağa uymasındır. Bu yasak ilâhî yasak olacağı gibi, hukukî bir yasak da olabilir. İnsanî vasıfları önde olan insanlar, yasaklanan amelleri yapmakta ısrar etmez ve kısa zaman içinde yasağa uyarlar. Aksi takdirde

³⁶² YAZIR, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 377.

³⁶³ YAZIR, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 378.

yasaklandıkları kötü fiili işlemekte ısrar ederlerse, hayvan psikolojisine bürünmüş olurlar³⁶⁴.

Âyetlerin sonucunda şunları söyleyebiliriz:

1. Allah'ın şerîatını iptale, prensiplerini yıkmaya, hükümlerini çiğnemeye ve emirlerine muhalefete varan hilenin boşa çıkarılması.

2. Yasak ve mahzurlu şeye götüren her şeyin haram olması. Haram'a vesile olan şey de haramdır.

3. Emr-i bil-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker'in vacib olması.

4. Fesatçılardan ayrılmanın ve uzaklaşmanın gerekliliği, çünkü onlarla oturup kalkan, onlar gibi olur³⁶⁵.

Yahudilerin, günahı gerektiren anlayış ve tutumları ibret ve öğüt alınacak bir misal şeklinde naklediliyor. Diyebiliriz ki, Allah'a imân eden herkes hayatı boyunca bu gibi deneme ve sınavlarla sık sık yüzyüze gelir³⁶⁶. Maymuna benzetilmelerinin sebebi ise maymunlaşma ile aşağılanmak hakaret görme özelliklerini de taşıyarak aşağılanmak ve atılmak, değerden düşürülmek manalarıdır³⁶⁷.

j. Örümcek

Allah'tan başka dost edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumu gibidir. Hâlbuki evlerin en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi³⁶⁸.

Bu âyette yüce Allah, müşrik olanların özellikle putperestlerin inandıkları şeylerin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını belirterek dikkat çekici bir benzetmede bulunmaktadır³⁶⁹. Râzî'ye göre diğer temsiller arasından bu temsilin seçilmesinin hikmeti vardır. Ona göre, evin, engel olan bir duvarı,

³⁶⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 360-362.

³⁶⁵ Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, IX, 145.

³⁶⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, V, 2258.

³⁶⁷ Neseî, *Medariku't-Tenzil*, I, 96.

³⁶⁸ el-Ankebut 29/41.

³⁶⁹ Beyzâvî, *Envaru't Tenzil*, IV, 195.

gölgeleyen bir tavanı, kilitlenen bir kapısı, kendisinden faydalanılan bir takım şeylerinin olması gerekir. Hiç olmazsa, soğuğa mani olacak duvarları ile sıcağa manî olacak ve gölgelik yapacak tavanı gibi iki şeyinin bulunması gerekir. Eğer bu iki şey de olmazsa, orası ev değil; çöl gibi kabul edilmektedir. Fakat örümceğin evi; ne örter, ne de kapatır. Aynı şekilde ibadet edilecek varlığın da: başta yaratıcı, rızık ve fayda veren, zararı defedici olması gerekmektedir. Eğer bunların hepsini kendisinde toplayamazsa, en azından zararı defeden ve faydalı olan bir varlık olması gerekir. Çünkü böyle olmayan varlık ile olanın yokluğu eşittir. O halde, örümceğin o evde olması ile olmaması gereken şeylerden hiçbirşeyin meydana gelmemesi gibi, kâfirin de putları dost ve tanrı edinmesinde, kendisi için bir dosttan beklenen hiç bişey meydana gelmez³⁷⁰.

Râzî devamında şunları söylemektedir: evin ev olmasının en önemli şartlarından bir de gölgelik yapmasıdır. Ağaçtan, taştan, keçeden hatta çadırdan yapılan ev bile bu görevi görmektedir. Ama örümceğin evi, gölgeyi de sağlayamaz. Güneş ışığını içine alır. Tıpkı bunun gibi ibâdet edilen varlıkların en ilerisi, emri başkalarına nüfuz edendir. Bunun gibi allah'tan başkasını kendine dost edinen onun etkisini içine alır³⁷¹.

Râzî bu benzetmede bir konuya daha dikkat çekmiştir ki, o da, örümceğin evini yaparken evi, yuva yapmasına benzetmiş, fakat örmesine benzetmemiştir. Bunun iki sebebi olduğunu ifade etmektedir. Örümceğin evini örüşünün bir faydası vardır. Çünkü bu örüp-dokuma işi olmasaydı, hiçbirşey yakalayamazdı. Bu fayda, daha büyük bir şeyden, elden çıkarmaksızın, bu ağı ile sinekleri avlamasıdır. O putlara ibadet edenlerin, put edinmeleri ise, dünya metâi olarak sinekten daha az bir fayda ifade etse bile, onlar buna karşılık daha büyük faydayı elden çıkarırlar. Bu da, daha hayırlı ve daha bakî olan âhiret hayatıdır. Öyle ise onların put edinmeleri, örümceğin dokuması gibi bile değildir. Örümceğin ağını (evini) dokuması bir fayda sağlar. Ama onun bu ağı bir ev edinmesi yanlıştır. Aynen bunun gibi, kâfirler de eğer bu puttan, Allah'ın varlığı ve kemâl sıfatları hususunda bir delil, ikram ve celal sıfatları hususunda da bir delil edinmiş

³⁷⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV, 54-55.

³⁷¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV, 58.

olsalardı, bu hikmetli bir iş olurdu. Fakat onlar, tıpkı örümceğin ördüğü ağı ev edinmesi gibi, o putları dost edinmişlerdir. Her iki iş de yanlıştır. Bu benzetme, işin başı için doğru olduğu gibi, sonu için de doğrudur. Çünkü rüzgâr estiğinde, örümceğin evinin adı-sanı kalmaz, aksine uçuşan toz zerrecikleri haline gelir. İşte kâfirlerin putları için yaptıkları ameller de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, “*Biz onların yaptıkları her amelin önüne geçtik ve bunları saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerrecikleri yaptık*”³⁷² buyurmuştur. Bugün ibadet noktasında yaptıklarımızın da bu duruma düşmemesi için örümcek misali bize çok önemli mesaj vermektedir.

Örümcek ağını, kendini korumaktan ziyade avlanmak için örer de kendinden zayıf canlıların yolunu kesip onları ölüm ağına düşürmeye çalışır. Kuvvetli sinekler, güçlü haşere o ağı delip geçer, zayıf olan ise takılıp kalır. İki çeşidi dışında örümceklerin hepsi zehirlidir. Yakaladıkları avlarını önce zehirliyerek öldürürler, sonra da emerler. Peygamber ve kitap tanımayanlar da kendilerine göre birtakım dernekler vücuda getirirler. Çok cazip fikirlerle ortaya çıkarlar. Örümcek ağı misali, tüzükleri çekici ve aldatıcıdır. Yakaladıklarını önce kendi idealleriyle zehirleyip uyuşmuş hale getirirler, sonra da ondan yararlanmaya başlarlar ve işe yaramaz hale gelinceye kadar bırakmazlar³⁷³.

k. Sinek ve Sivrisinek

“*Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise “Allah bu misalle neyi murad etti?” derler, O, bu misalle birçoğunu saptırır, birçoğunu da yola getirir. Onunla ancak o fasıkları saptırır*”³⁷⁴. “*Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi onayı kulak verin. Sizlerin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek bile yaratamazlar, sinek onlardan bir şey kapsa, onu kurtaramazlar; isteyen de, istenen de aciz!*”³⁷⁵.

³⁷² el-Furkan 25/23.

³⁷³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, IX, 4643-4644.

³⁷⁴ el-Bakara 2/26.

³⁷⁵ el-Hac 22/73.

Bu âyetlere baktığımız zaman sinek de sivrisinek de dini koruma amacına yönelik mesajlar vermektedir. Allah, Kur'an'ın mucize olduğunu peygamberi vasıtasıyla beyan edince, buna itiraz eden kâfirler olmuş. Kâfirlerin ileri sürdüğü bu şüpheyi Kur'an bu âyetle cevaplamaktadır. Nitekim kâfirler, “Allah, Kur'an'da arıdan, sinekten, örümcekten ve karıncadan bahsetmiştir. Böyle şeyler fasih kimselerin sözünde bulunmaz. O halde Kur'an'ın böyle şeyleri ihtiva etmesi, mucize olması şöyle dursun, fasih bir kelimaya bile zarar verir”³⁷⁶ diye düşünmüşlerdir. Hâlbuki iman edenler bu tür misallerin ilahi gerçek olduğunu bilirler³⁷⁷.

Görüldüğü üzere, âyetler iman eden kişilerin imanlarını her ne durum olursa olsun koruyacakları, Allah'ın verdiği misallerin de isteyen kişiler için imanlarına vesile olacağını göstermektedir. Allah, küçüklükte ve önemsizlikte sivrisinek de olsa en küçük bir şeyi örnek vermekten kaçınmayacağını haber vermiştir. Sineğin geçtiği bu âyetlerde sineğin hacim olarak küçüklüğüne dikkat çekilerek, “Ondan daha küçük” anlamına gelen “femâ fevkahâ” (فَمَا فَوْقَهَا) kelimesinin anlamı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birincisine göre küçüklükte ve önemsizlikte ondan daha yukarıda demektir. Nitekim bir insan cimrilik ve kötülükle nitelendirildiği zaman duyan kişi, “evet o ondan daha üsttedir” derse nitelediği sıfatların daha fazlası onda vardır demek ister. İkincisi ise ondan daha büyüktür demektir, çünkü Allah katında sivrisinekten daha küçük ve önemsiz bir şey yoktur. Bu İbn Cerîr'in tercih ettiği görüştür³⁷⁸.

Hakikati anlamak istemeyen ve Hakk'ı araştırmayan kimseler bu misâllere takılıp kalırlar; bunlardan yanlış sonuçlar çıkarırlar ve bunların ne kadar küçük ve önemsiz yaratıklar olduklarında ısrarcı olurlar. Bu örneklerle verilmek istenen dersi kavrayamazlar. Hakk'ı arayanlar ise bu misâldeki hikmeti düşünerek araştırırlar ve bunların Allah katından olduğu konusunda şüphe duymazlar.

³⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 361.

³⁷⁷ Neseî, *Medariku't-Tenzil*, I, 71.

³⁷⁸ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 207.

Burada değinmek istediğimiz bir husus da bu tür mesellerin, aklen güzel şeylerden olduğu hususudur. Bu hususu şöyle açıklayabiliriz: Darb-ı mesel, Araplarca çok meşhur olup onlar, en küçük şeyleri bile darb-ı mesel getirerek, sineği temsil etme hususunda, “sinekten daha cesur”, “sinekten daha hatalı”, “sinekten daha hareketli”, “sinekten daha ısrarlı”; sivrisineği temsil etme hususunda da, “sivrisinekten daha zayıf”, “sivrisineğin iliğinden daha kıymetli” derler³⁷⁹. Darb-ı mesel konunun izahı için daha faydalıdır. Çünkü mana tek başına zikredildiğinde akıl onu daha zor anlar. Eğer mana bir teşbih (benzetme) ile zikredilirse, akıl onu muhayyilenin yardımı ile hemen anlar. Mananın bir teşbih ile zikredilmesi daha mükemmeldir³⁸⁰.

“Bu değersiz şeylerle Allah’ın misal getirmesi yakışık almaz” sözlerine cevaben, göz önünde bulundurulması gereken şey, kıssaya en uygun hayvan sinektir. Buna göre Allah’ın, kullarının putlara ibadetinin ve Rahman’a ibadetten yüz çevirmelerinin çirkinliğini ifade etmeyi murad ettiğinde, o ufacık böceklerinin zararını dahi bu putların defedemiyeceğini ortaya koymak için, sineği; puta ibadetin, örümceğin ağından daha güçsüz ve daha zayıf olduğunu belirtmek için de örümcek yuvasını mesel getirmesi uygun görmüştür. Zira bu gibi yerlerde, darb-ı mesel yapılan varlık ne kadar güçsüz olursa, konu o nisbette güçlü ve açık olur³⁸¹.

Burada dikkat çeken diğer bir husus da bir şeyi öğretirken, örneklerden yararlanmaktır. Kur’an-ı Kerim’in, Allah’a şirk koşulamayacağını açıklarken, sineği örnek vermesi, hak ile batılın ne olduğunu açıklarken, Allah’tan başkasını dost edinenlerin durumunu örümcekle açıklaması gibidir³⁸².

Sivrisinek, dini koruma hususunda çok önemli hususlar ifade etmektedir. Âyetin, vermeyi amaçladığını düşündüğümüz mesajlardan biri şudur: Her zaman ve zeminde dini bozmaya çalışan ve sipekülasyon yaparak dinle ilgili kafa karıştıranlar vardır. Âyet, bu hususu ve buna göre tedbir almayı hatırlatmaktadır.

³⁷⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 362.

³⁸⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 363.

³⁸¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 363.

³⁸² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I, 268-272.

Yine sinek örneğiyle de Allah'ın kudretine, büyüklüğüne ve putların acziyetine dikkat çekilerek gerçek ilah'ın vasfı ortaya konulmaktadır.

I. Tırnaklı Hayvanlar

“Bir de asılsız iddialarda bulunarak dediler ki: “Bunlaryasaklanmış hayvanlar ve ekinledir. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Şunlar da sırtına binilmesi yasaklanmış hayvanlar!” Bir kısım hayvanları da keserken üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek yaparlar. Bu iftiraları sebebiyle Allah onları cezalandıracaktır”³⁸³.

Zemahşerî bu âyetle ilgili olarak İslam öncesi Araplar, *“Bunlar yasaklanmış hayvanlar ve ekinledir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez”* yasağının Allah tarafından emredildiğini iddia ettiler. Bu keyfî “emirler” yalnız belli bir puta tapan ruhanî şahsiyetlerin ve belli bir kabileye mensup bazı kimselerin böyle adanmış hayvanların etlerini yiyebileceklerini, kadınların ise bunu yapamayacaklarını söylemekteydi³⁸⁴.

Tefsircilerin İttifakla belirttiklerine göre, müşrik Araplar, bazı hayvanların etlerinin yenilmesini haram saymışlar ve haksız olarak bunun Allah'ın bir hükmü olduğunu ileri sürmüşlerdi. Âyetlerde eti yenilen hayvanlardan koyun, keçi, deve ve sığır türleri özellikle zikredilerek onların bu hayvanların etlerinin yenilmesiyle ilgili bu iddiaları çürütülmüş, Allah'ın böyle bir hükmünün bulunmadığı açıklanmış; ayrıca bunların dişi ve erkek cinsleri arasında etlerinin yenilmesi bakımından fark bulunmadığını bildirmek için bunlar eşler halinde anılmıştır. Cahiliye döneminde Allah tarafından kendilerine verilmiş bir izin söz konusu olmaksızın kendilerine göre haramlar ve helaller belirliyorlardı. Bu kendi kendine koydukları yasakları bazı ekinler ve hayvanlar üzerinden yapıyorlardı. “Şu hayvanların ve meyvelerin yenmesi yasaktır. Asılsız iddialarına göre Allah'ın dilediğinden başkası bunları yiyemez.” Bazı hayvanları kastedip bu hayvanlar Maide sûresinde 103. âyette belirtilen hayvanlardır. Allah Bahire, Saibe, Vesile ve

³⁸³ el-En'âm 6/138; Ayrıca bk: el-En'âm 6/139, 143, 144, 145.

³⁸⁴ Ebû'l Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Keşşâf an Hakâiki Gavâmidil'l-Tenzil*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, h. 1407, II, 70.

Hami diye bir şey koymamıştır. Bunlara binilmesini haram kabul ederlerdi. Nitekim bazı hayvanları da belirleyip “Bunlara binerken, sağarken ve keserken Allah’ın adı anılmaz” derlerdi. Ortak koştuıkları tanrıların adlarını anıp onlara ayırırlardı. Kuşkusuz tüm bunlar Allah’a iftira etmektir³⁸⁵.

Dikkat çeken bir husus da putperest Araplar, kural olarak, kestikleri hayvanlar üzerinde Allah’ın ismini anıyorlardı; ancak yukarıdaki istisnâî durumda onlar, Allah’ın yasaklamış olduğunu düşünerek onu yapmaktan kaçınıyorlardı. Buradan şöyle bir sonuç çıkar ki; ibadetlerin rastgele yapılmayıp Kur’an ve sünnet çerçevesinde oluşan kurallar dâhilinde yapılması gerekmektedir. “Yani, Allah’ın insana helal kıldığını bâtil inançlara dayanarak yasaklamak suretiyle hem En‘âm 138-140. âyetlerde, hem de En‘âm 142-144. âyetlerde anlatılan İslam öncesi tabulara bütün atıflar, Allah’ın vahiy yoluyla açıkça yasaklamadığı her türlü yiyeceğin ve dolayısıyla, başka bedenî zevklerin helal olduğunu vurgulamayı amaçlar”³⁸⁶.

Allah bir şeyi haram kıldığında o, haramdır; helâl kıldığı şey de helâldir. Bir insanın müdahalesi ya da ortaklığı söz konusu değildir. Hâkimiyet ve kanun koyma yetkisinden dolayı sorgulanmaz. Bu şekildeki inanç ve uygulamalar tevhid inancına aykırı durumlardır. Bu yanlış inançlara hayvanları alet etmek ise yanlış olan inançlara kılıf uydurmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir. Bu şekilde de hayvanlar kullanılarak yapılan inanç veya ibadetler dini hükümlere zarar vermekten öteye geçemez.

“Yahudilere tırnaklı hayvanlarınhepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını onlara haram kıldık. Azgınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz”³⁸⁷.

Yüce Allah, bu âyette işaret edildiği gibi deve, devekuşu, kaz ve ördek gibi birleşik tırnaklı hayvanları, sığır ve koyunların içyağlarını Yahudilere haram

³⁸⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 217; Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 338.

³⁸⁶ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 257.

³⁸⁷ el-En‘âm 6/146.

kılmıştır. Bu yasağı ise onların saldırganlıkları sebebiyle kendilerine ceza olarak verildiğini, heber vermiştir Allah emirlerini ve hükümlerini çiğneyenlere ceza vermektedir. Böylece hüküm koyucu olan Allahu Teâlâ, vermiş olduğu ceza ile kanun koyucu olarak yalnız kendisinin olduğunu Yahudilere bildirmiş olmaktadır.

m. Yılan

“Bunun üzerine Musa, asâsını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha (yılan)”³⁸⁸. “Asâni at!” (Asâyı atıp) onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. (Dedik ki): “Ey Musa korkma! Çünkü benim huzurunda peygamberler korkmaz.”³⁸⁹. “Ve “Asâni at!” denildi. Musa (attığı) asâyı yılan gibi debrenir görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. “Ey Musa! Beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın. ” (buyuruldu.)”³⁹⁰.

Hz. Musa'nın tebliğinde gerçeği söylediği ve sağlam kanıtlara dayandığı şeklindeki açıklamalarını yeterli bulmayan Firavunun kendisinden mucize göstermesini istemesi sonucunda Hz. Musa'nın mucizeleri anlatılmıştır. Allah'ın kendisi “Âlemlerin Rabbi” ise, bu durumda hâkimiyet ve egemenlik ancak Allah'ın şeriatının olabilirdi. Allah'ın emirleri dışında başka emirlere itaat edilemezdi. O zaman Firavun'un şeriatı, yasası (hukuku) ve hâkimiyeti nereye gidecekti? Çünkü Firavun Allah'ın şeriatına dayanmıyordu³⁹¹. Bundan dolayıdır ki kendisini güçlü sanan insanlara karşılık peygamberler apaçık mucizeler gösterecekler dahi bu insanlar inkâr yolunu seçmiştir. Peygamberlerin göstermiş olduğu mucizelerde yılan, kuş, deve gibi hayvanların kullanılması ise bir figür olarak değerlendirilir. Asl olan anlam gösterilen mucizelerle hak olan tevhid inancına varılması veya var olan tevhid inancının pekişmesidir. Hayvan, tevhid ve nübüvvet konusunu anlatmada bir figür olarak bize yansıtılmış. Bu amaçlarda dinin asl olan vurgularından olan tevhid ve nübüvvetin ispatı bu şekilde dikkat çekici olarak bizlere sunulmuştur.

³⁸⁸ el-Â'râf 7/107.

³⁸⁹ en-Neml 27/10.

³⁹⁰ el-Kasas 28/31.

³⁹¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 327.

2. Canı Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı

“Allah size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilene haram kıldı. Ama kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın ona da bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir”³⁹².

Haram ve helâli belirleme hakkı sadece Allah’a aittir. Ya da bir başka ifadeyle, hüküm koyma yetkisi sadece Allah’ındır. Bu nedenle kendince helâl ve haramı belirlemeye kalkışan kimse, O’nun hakkına tecavüz etmiş sayılır. Yenilmesi helal ya da haram olan hayvanlarda da durum böyledir ve bu türâyetlerin hükümlerine uymak müslümanın asli görevlerindedir. Ancak bu âyetlerde bize verilen mesajların en önemlilerinden biri: *“Her kim bu haram şeyleri yemeye mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve aşırı gitmeden yiyebilir.”* Âyetinde olduğu gibicanı korumak için dinin verdiği hükümler dışına çıkabilmektir³⁹³. Yüce Allah, hayat tehlikesi bulunduğu haram olan etten yemeye ruhsat vermektedir. Ama insan bu ruhsatı istismar etmemelidir³⁹⁴.

Murdar ve zararlı, haram ve şüpheli şeylerden yememiz sağlığımızı bozacağı gibi, bunların çoğu ruhumuzu da kirletip paslandırır. Varlık âleminde her canlı, yaratılışındaki özelliğe göre gıdalanır. Koyuna et, yağ ve yumurta gibi proteinli gıda maddeleri yedirirsek bundan son derece rahatsız olur. Aslana ot verecek olursak dönüp bakmaz. Hiç bir canlıya sunulmayan çeşitli ve de oldukça zengin nimet sofrası insanlara sunulmuştur. Ama bu kadar bol çeşit ve zenginlik içinde her şeyin kapısı ardına kadar ona da açılmamış; beden ve ruh yapısına, aile ve topluma zarar verecek şeylerden menedilmiştir. Çünkü insan en şerefli ve en mükemmel canlı olarak yaratıldığından ona en temiz ve yararlı gıda maddeleri helâl kılınmıştır. Hem ona sunulan yiyecek maddeleri onun yaratılışındaki özelliğine denk düşmektedir. Kur’an insana “Ahsen-i Takvîm” ifadesini yakıştırırken tayyib anlamında rızkını kendisine helâl ve temiz bir kanaldan elde

³⁹² el-Bakara 2/173., Ayrıca bk. el-Mâide 5/3; el-En’âm 6/145; en-Nahl 16/115.

³⁹³ Kurtubî, *el-Cami’li Ahkâmî’l Kur’an*, II, 466-467.

³⁹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, II, 379-381.

etmesini öğütlemektedir. O halde insan hem yaratılıştaki en güzel biçime, hem de ruhundaki yüceliğe ve kendisine sunulan bol ve zengin çeşitli nimetlere karşı sabah akşam şükretmeli, günlük hayatının her safha ve döneminde Allah'ı üstün bir sevgi ve saygıyla hatırlamalıdır³⁹⁵. İnsan fitratına ters gelmeyecek yiyecek ve içeceği yemelidir. Böylece ona emenet olarak verilen canı Gerekli şekilde muhafaza edecektir.

Bireysel olarak canımızı nasıl muhafaza ediyorsak İslam âleminin güvenliği için de gerekli önlem ve tedbiri almamız gerekmektedir. Âyette *“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız”*³⁹⁶.

İslam'a göre savaş gücüne sahip olmak ve savaş için hazırlanmaktan maksat, dinleri başka da olsa fiilen savaşarak insanları öldürmek değildir. Asıl maksat düşmanın maddi ve manevi zarar vermelerini engellemektir³⁹⁷. İslam'da hazırlıklı olmakla; insanları öldürmek veya köleleştirmek değil, insanların insanca yaşamasını sağlamak, insanlığa eşit bir muamele ile yaşama ve can güvenliğini hakkını vermekle mümkün olmaktadır. Buda her türlü maddi ve manevi donanımla mümkün olmaktadır.

İnsanoğlunun en büyük korku ve endişesi ölümdür. Bu nedenle kişi hayatta kalabilmek ve can güvenliğini sağlayabilmek için çeşitli önlemler almaktadır. Âyette, islamın savaş gelmeden tedbir alıp can güvenliğini, koruyabilmek için hazırlıkların yapılmasını emretmektedir. Düşmana karşı gücü nisbetinde kuvvet hazırlamayı emretmektedir. O dönemde bu tedbire en uygun savaş aracı “at” olduğu içindir ki, “at” üzerinden misal getirilerek tedbir alınması gerektiği Müslümanlara öğütlenmiş hatta “at” beslemenin faziletinin ve büyüklüğüne dair Ebu Hureyre'den rivâyetle Rasûlullah (s.a.v)'in şöyle

³⁹⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, I, 434-435.

³⁹⁶ el-Enfal 8/60.

³⁹⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, I, 469.

buyurmuştur: “At üç kişi içindir. Birisi için ecir, birisi için örtü ve birisi için de vebal yüküdür”³⁹⁸.

İnsan sağlığına zararlı olan gıdaların yenmemesi konusunda tavsiye getiren İslam dini, insana faydalı olan şifa kaynağı yiyeceklerden de bahsetmektedir.

“Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları kuracakları kovanlardan kendine evler edin.”, “Sonra meyvaların hepsinden ye de, Rabbinin (sana) kolay kıldığı yollara gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir bal çıkar ki, onda insanlar için şifâ vardır. Şüphesiz ki bunda düşünen bir millet için, bir ibret vardır”³⁹⁹.

İnsan için en değerli şeylerin başında insan sağlığı gelmektedir. İnsan vücudu ona bir emanettir. Emanete sahip çıkabilmek için sağlığımızı korumalıyız. Bal, gerek içinde barındırdığı vitaminler ve minerallerle, gerekse yapısal özellikleri sebebiyle insanlar için tam bir şifa kaynağıdır.

Yüce Allah’ın “*Çeşitli renklerde...*” âyeti, balın kırmızı, beyaz, sarı, katı, daha sıvı gibi çeşitlerini kastetmektedir. İşte bu, gıdaların çeşitliliğine göre ilâhî kudretin balı çeşit çeşit kıldığı delilidir⁴⁰⁰. Tıpkı arıların kondukları yerlerin farklı oluşuna göre balın tadı da şifa olacağı hastalık da farklıdır. Her bedenine kendine özgü anatomisine karşılık çeşitli arıların farklı yerlerden elde edip aldıkları bal insana sunulmuş mucizelerdendir.

Yüce Allah’ın, arıya öğrettikleri ile elde edeceğimiz balda, ilaç olma özelliği vardır. İnsanlar da çiçeklerden, doğal bitkilerden ilaç elde edebilirler. Yüce Allah bu âyetleri ile insanlara ilacı nasıl elde edecekleri, hammaddeyi nereden bulacakları konusunda ders vermektedir. Balın farklı renkte olmasının sebebi, elde edildiği çiçek ve meyvelerin farklılığıdır. Yüce Allah ilaç imalatının hammaddesinin nerede bulunacağını ve onun ilaç haline dönüşümünü arı örneğini vererek anlatmakta, böylece şifanın özellikle biyolojik hastalıkların bilimsel

³⁹⁸ Buhari, Cihâd 48; Müslim, Zekât 24, 25; Tirmizi, Cihâd 10.

³⁹⁹ en-Nahl 16/68-69.

⁴⁰⁰ Kurtubî, *el-Cami’li Ahkâmî’l Kur’an*, X, 211.

yollarla elde edileceğine de işaret etmektedir⁴⁰¹. Sahabeden biri peygamberimize gelip kardeşinin karnının ağrıdığını söyleyince Hz. Peygamber ona bal içirmesini tavsiye etmiştir⁴⁰². Peygamberimizin tavsiyesinden de anlaşılacağı üzere bal insan için şifa kaynağıdır.

Rabbin bal arısına şöyle vahyetti (ilham etti) âyetindeki vahiy kavramı canlının kendisine yararlı olanları alması, zararlılardan sakınması ve kendi geçimini sağlaması hususunda muhtaç olduğu becerileri Allah'ın onda yaratması anlamındaki ilham olarak kullanılmaktadır. Psikolojide buna içgüdü denmiştir. Bu âyetlerde hem bir hayvan olarak arının yaşaması için yapması gerekenler hemde arıların insanlara sağladığı faydalardan söz edilmektedir. “insanlar için onda şifa vardır” derken sağlık konusundan yola çıkarak hastalıkların tedavisinde bal bir şifa kaynağı olarak rahmandan insanlığa sunulmuş mucizevî bir besindir. İnsan kendisine verilen canı korumakla sorumludur. Bunu korurken hastalandığı zaman tedavi olması kaçınılmaz bir durumdur. Allah'ın lütuf ve ihsanıyla verdiği bal nimeti geçmişten günümüze tedavi maksatlı olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber hayatında da bir tedavi metodu olarak balın kullanıldığını görmekteyiz⁴⁰³.

“Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin.” denilmesi, arının her dağ ve ağaçta yuvası olmamasındandır. Âyette, arının yuvası insanın binasına benzetilerek ev ifadesiyle söylenmiştir. Çünkü arının evi, en mahir mühendislerin âletlerle ve inceden inceye çalışmalarla daha güzelini yapamayacakları bir sanat harikasıdır. Arının yuvasından “ev” ibaresiyle bahsedilmesinde böyle bir inceliğe dikkat çekilmektedir⁴⁰⁴.

“Allah size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek yolculuğunuzda ve gerekse ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler (çadırlar v.s.) ve yünlerinden, yapağularından ve kıllarından

⁴⁰¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, X, 13-21.

⁴⁰² Buhârî, Tıp, 24; Müslim, Selâm, 91.

⁴⁰³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI, 13-21.

⁴⁰⁴ Beyzâvî, *Envaru't Tenzil*, III, 232.

bir süreye kadar (giyinecek, kuşanacak, serilecek ve dōşenecek) bir eşya ve ticaret malı yaptı”⁴⁰⁵.

Âyette “yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından, bir zamana kadar giyimlik, dōşemelik ve ticaret kumaştan verdi” buyrulmuştur. Müfessirler ve dilciler, davar denen hayvanlarınkine “evsâf” (yün), deveninkine “evbâr” (yapağı), keçininkine de “eş’âr” (kıl) denildiğini söylemişlerdir. Âyetteki “esâs” kelimesinin manası ise, yatak ve giysiler kabilinden çeşitli ev eşyalarıdır. Âyetteki meta’ (متاع) kelimesiyle, onların yararlandıkları şeyler kast edilmiştir⁴⁰⁶. Allah insanlar için bir sükûn yeri olan, sığınacakları, gizlenecekleri, çeşitli faydalanma yollarıyla istifâde edecekleri evleri yaratmış, insanlar için hayvan derilerinden evler vermiştir. Bu evleri seferlerinde kolaylıkla taşırlar, yolculukta ve ikâmette kolaylıkla kurarlar. Çoğu zaman canlarını korumak, dış tehditlere karşı korunabilmek için bu faydaları Allah insana sunmuştur.

Bu âyette Allah, evleri insanlara verilen nimetler arasında saymaktadır. Öncelikle şehirlerde yapılan evleri söz konusu etmektedir. Bu evler uzun süre ikamet etmek üzere yapılırlar. Yüce Allah’ın mesken ifadesi, sizin, içlerinde sakin olup yerleşeceğiniz, azalarınızın hareketlerinin yavaşlayıp rahatlayacağı yer demektir⁴⁰⁷. İnsanın kendini en güvende, rahat ve huzurlu hissedeceği yer evidir. Bu durum evlere önem vermeyi gerektirir. Hem insanın rahatı huzuru hemde sağlığı açısından önemlidir⁴⁰⁸.

3. Akıl Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı

“Allah bir sivri sineği, ondan daha da ötesi bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Ama küfre sapanlar: “Allah böyle bir misal ile ne demek istedi?” derler. Allah

⁴⁰⁵ en-Nahl 16/80.

⁴⁰⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 253.

⁴⁰⁷ Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmî'l Kur'an*, X, 152.

⁴⁰⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI, 44-50.

onunla birçoklarını şaşirtir, yine onunla birçoklarını yola getirir. Onunla ancak o fasıkları şaşirtir”⁴⁰⁹.

Yüce Allah, bu âyette verdiği sinek örneği ile insanın aklını kullanmasına dikkat çekmektedir. Gündelik hayatta birçok yerde insanın en çok karşılaştığı canlı sinektir. Her daim de insana uyarıcı niteliğindedir. Bu yüzden sineğe her baktığımızda tefekkür yapma, akletme yoluna gidebiliriz. Kur’an dili içerisinde böyle temsillere yer verilmeseydi insanlar çoğu şeyi anlayamazlardı. Özellikle hissedilen şeylerden hiçbir şey bilemezlerdi. Çünkü bütün hissî ve hatta aklî suretler (biçimler) gerçeğe göre bir temsildir. Maneviyatın ve aklî gerçeklerin mesel ile anlatımında büyük hikmetler vardır. Bu sebeptendir ki, geçmişte inmiş olan kutsal kitaplarda mesel daha çoktu. Fakat Kur’an, histen çok, akla hitap ettiği için açık hükümleri daha çok tercih etmiş ve bununla beraber hisleri de ihmal etmemiştir⁴¹⁰.

“Musa kavmine: “Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor” demişti; “onlar da bizimle eğleniyor musun?” demişlerdi. Musa, “Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” demişti”⁴¹¹.

Burada konumuzu ilgilendiren husus, insanların Allah’ın emrine rağmen bir sığır üzerinden verdikleri anlamsız bir sorgulamadır. Akıllarını daha sağlıklı bir biçimde kullanma varken bunu yapmayı detaylı ve gereksiz bir tartışma onlara hem inanç noktasında hemde akıl noktasında zarar vermiştir. İman konusunda insanın deneysel bilgi gibi yüzdeyüzlük bir oran araması insanı yanlış götürmüştür. Ayrıca aklın ve bilginin yetemediği birçok husus vardır. Bu bakımdan bu kıssadaki sığır figürü bizlere aklımızı kullanırken israf yapmamamızı ve gereksiz detaylarla uğraşmamızı anlatmaktadır.

“Musa’nın kavmi onun ardından, süs takılarından böğüren bir buzağı heykeli edinmişlerdi. Onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara hiçbir yol

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/26.

⁴¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 280.

⁴¹¹ el-Bakara 2/67;Bk: 2/68-73.

göstermediğini görmediler mi? Böyle iken de onu tanrı edindiler ve zalimlerden oldular”⁴¹².

Buradaki buzağı ile ilgili iki görüş vardır. Bu buzağının gerçekten eti, kanı ve böğürtüsü olduğuna ilişkin görüş, Katade, Hasan-ı Basrî ve diğerlerine aittir. Bu görüşün dayanağı şudur: Samirî, Cebrail’in atının bastığı yerlerden bir avuç toprak alıp buzağı heykelinin içine atmış, böylece heykelin içine ruh girmiş, canlı ve böğüren bir beden haline gelmiştir. İkinci görüşe göre bu buzağı, bir heykelden ibaretti. Samirî’nin yaptığı sanatkârca bir düzenleme nedeniyle, içine rüzgâr girince böğürmeye başlıyordu⁴¹³.

İsrailoğulları’nın bu altın buzağısı, yüzyıllarca süren Mısır hâkimiyetinin bir ürünüydü. Mısırlılar kutsal boğa’ya, Apis’e tapınırlardı. Apis ölünce, onun yerine hemen yeni bir Apis’in doğduğu düşünülür ve ona tapınılırdı. İsrailoğulları kendi başlarına kaldıklarında, ceset kavramının da ifade ettiği gibi hayat izi taşımayan altından ceset halindeki bir buzağıyı gördüklerinde ona taparlardı⁴¹⁴.

Burada dikkat çeken husus hayat izi taşımayan, onlarla konuşmayan ve onlara yol göstermeyen bir şeye nasıl olurda ilahlık verilir. Bu akılsızlığın bir sonucudur. Sonuç olarak diyebiliriz ki insan, aklına bir yol aramak için gereksiz sorgulamadan kaçınması gerekmektedir. Hakikat gözler önüne serilmiş olmasına rağmen aklını, gerçekleri nasıl kapatabilirim şeklinde faydasızca kullanarak tüketme yoluna gidilmemelidir.

“Gökyüzünde Allah’ın emrine boyun eğerek uçan kuşlara bakmadılar mı? Onları gökte ancak Allah tutar. Şüphesiz bunda inanan toplum için ibretler vardır”⁴¹⁵, “Göklerde ve yeryüzünde bulunanlarla sıra sıra kanat çırpıp uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi tesbihini ve duâsını bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla

⁴¹² el-Â‘râf 7/148.

⁴¹³ Hicazi, *Furkan Tefsiri*, II, 345-348.

⁴¹⁴ Kutup, *Fi Zilali’l Kur’an*, III, 1363; Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 466.

⁴¹⁵ en-Nahl 16/79.

bilir⁴¹⁶, “Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlarabakmazlar mı? Onları orada Rahmân tutuyor. Doğrusu O, her şeyi görmektedir”⁴¹⁷.

Yer çekimine karşı boşlukta uçmayı başaran kuşlar aslında Allah’ın başka bir yasasına boyun eğmektedirler. Onlar Allah’ın emri ile uçmaktadırlar. İnsanların evlerde barınması; soğuğa, sıcağa vb. olumsuz tabiat şartlarına karşı korunmak için ihtiyaç duyduğu şeyleri gerek tabiatla hazır bularak gerekse Allah’ın en büyük ihsanı olan kendi zihinsel yetenekleri ve becerileriyle kullanışlı hale getirerek elde etmesi de, hep O’nun tabiatla işlettiği yasaları sayesinde mümkün olmaktadır⁴¹⁸.

Yüce Allah’ın bir eseri olan kuşların uçuş yeteneğine işaret edilerek Allah’ın kudretinin bir nişanesi daha gözler önüne serilmektedir. Yer çekimine rağmen kuşların gök yüzünde kanat çırparak uçuşması her gün gördüğümüz için önemini gözden kaçırdığımız bir olayken, gerçekte ise Allah’ın sanat ve kudretini gösteren hârika olaylardandır. Kuşlara bu yeteneği veren Allah’tır⁴¹⁹.

İnsanın her vakitte gördüğü şeyler kuşların semanın ortasında uçuşmaları Allah’ın kudretinin tecellilerindedir. Bu semayı sütunsuz olarak durduran ve onu düşmekten alıkoyan, kuşlardaki semâda uçuş kudretini veren, onları göklerde hareket ettiren Allah’tır⁴²⁰. Dünyanın neresine gidilirse gidilsin kuşlar gözyüzünde uçmaktadır. Hatta göç eden kuşlar düşünülürse farklı yerlerde farklı insanların dikkatini çekmektedir. Bu da Allah’ın lütfüdür. Kuşların uçuşunda bu kadar güzellik varken, insan nasıl olur da akletmez. İnsanlar ortak uyarıcı olan kuşlardan büyük dersler çıkarabilirler. Allah, ilmi icâbı nasıl yaratacağını ve nasıl eşsiz şeyleri meydana getireceğini bilir. Bundan sonra Yüce Allah, işitmeyen ve fayda vermeyenlere örnek olsun diye⁴²¹ insanın dikkatini bu sahneye çekiyor: “Üzerlerinde kanat çırparak uçan sıra sıra kuşları görmezler mi?” sonra bu sahnenin arka planındaki plana ve takdire işaret ediyor: “Onları havada Rahman

⁴¹⁶ en-Nûr 24/41.

⁴¹⁷ el-Mülk 67/19.

⁴¹⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III, 374.

⁴¹⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 346-347.

⁴²⁰ Hicazi, *Furkan Tefsiri*, VI, 288-292.

⁴²¹ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefsir*, VI, 516.

olan Allah'tan başkası tutmuyor”⁴²².

Allah, sürekli ve hemen her yerde gördüğümüz bir canlı olan kuş figürü ile bizlere sürekli uyarılarda bulunmaktadır.

*“Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar. İsteyen de, istenen de âcizdir”*⁴²³.

Sinek örneğinin kullanılmasını müfessirler şöyle ifade etmişlerdir. Sinek son derece güçsüz ve ehemmiyetsiz olduğu için, bunu kâfirlerin görüşlerinin batıl oluşuna şu iki açıdan delil getirmişlerdir: âyetteki *“Allah'dan başka taptığınız şeyler, bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bu iş için biraraya gelseler de”* ifadesiyle, Cenâb-ı Hak adeta, *“Bu tapılan şeyler biraraya gelseler bile, önemsiz ve küçük birşey olmasına rağmen, bir sineği dahi yaratamazlar. Dolayısıyla akıllı olan kimseye, onları ma'bûd edinmesi nasıl uygun düşer?”* buyurmaktadır. Âyetteki *“Hepsi bu iş için bir araya gelseler bile”* ifadesi, onlar biraraya gelip güçlerini birleştirmeleri mümkün olsa bile, o sineği yaratamayacaklarını bildirmektedir. Âyetteki *“Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geride alamazlar”* ifadesi ile Allah sanki *“Yaratma bir tarafa, bundan daha kolay olanı size bildiriyorum. Mesela o sinek, o tapılanlardan birşey kapıp götürse, onlar o şeyi bile, o sinekten geri alamazlar”* demektedir⁴²⁴.

Kurtubî'ye göre Yüce Allah dört sebepten dolayı özellikle sineği misal vermektedir: Sineğin hakirliği, zayıflığı, pisliği ve çokluğu. Çünkü sinek, hayvanların en zayıfı ve en basiti iken ve müşriklerin, Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar böyle bir varlığı yaratmaya ve onun verdiği eziyeti savmaya güç yetiremezken bunların, kendilerine ibadet edilen ilahlar ve itaat edilen rabler olması nasıl uygun olur? İşte bu en kuvvetli ve en açık delildir. Eğer sinek, putlara sürdükleri kokulu maddeden bir şey koparıp alsa, o ilahlar, sineğin zayıflığına

⁴²² Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, VI, 3628.

⁴²³ el-Hac 22/73.

⁴²⁴ Râzî, *Mefatihul-Gayb*, XXIII, 252.

rağmen, çekip aldığı şeyi ondan geri alamazlar. Puttan hayır bekleyerek ona tapan da, kendisinden hayır beklenen put da âciz kalmaktadır⁴²⁵.

“Bakmıyorlar mı o develere, nasıl yaratılmış?”⁴²⁶

Öldükten sonra dirilmenin mümkün olmadığını iddia eden inkârcılara cevap veren bu âyette, inkârcıların çevrelerini kuşatan doğal varlık ve olaylardaki İlahî kudretin tecellilerine muhatapların dikkati çekilerek öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğu anlatılmaktadır. Evrendeki her şey Allah’ın kudretini göstermekle birlikte Kur’an’ın ilk muhataplarının en çok sevdikleri ve sahip olmak istedikleri mal deve olduğu için önce onun yaratılışına dikkatleri çekilerek ibret almaları istenmektedir. Dayanıklılığı, binme kolaylığı, taşıma gücü; etinden, sütünden ve yününden istifade edilmesi gibi özellikleri deveyi çöl ortasında yaşayan insanlar için vazgeçilmez bir değer haline getirmiştir, Kuşkusuz burada Kur’an’ın ilk muhatapları olan Araplar için taşıdığı büyük önemden dolayı deveden söz edilmiş olup bu yalnızca bir örnektir. Asıl maksat ise insanlar için benzer şekilde değer ifade eden canlıyla cansızıyla çeşitli nimetleri yaratmış olan Allah’ın üstün gücünü ve lütfkârlığını hatırlatmaktır⁴²⁷.

Deve, Araplar arasında en bilinen hayvandır. Yüce Allah, fiziki olarak büyük bir hayvanı küçük bir mahlûk olan insanın emrine vermiştir. Bu küçük varlık, bu büyük varlığı yularından çekip götürüyor, onu çöktürüyor, kaldırıyor, deve yerinde çökmüş iken ona ağır yükleri yükletiyor ve bu ağır yüküyle yerinden kaldırıyor. Bu özellik, onun dışında hiçbir hayvanda yoktur. Onlara, yarattığı büyük bir mahlûku, yarattıklarından küçük bir varlığın emrine verdiğini göstermiş ve bununla; onlara, vahdaniyetinin ve büyük kudretinin delilini de işaret etmiştir⁴²⁸. İşte devenin bu müthiş yaratılışına dikkatli, akletme suretiyle bakanlara birçok açıklayıcı delil vardır.

⁴²⁵ Kurtubî, *el-Cami’li Ahkâmî’l Kur’an*, XII, 97.

⁴²⁶ el-Ğaşiye 88/17.

⁴²⁷ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 247; Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V, 543-544.

⁴²⁸ Kurtubî, *el-Cami’li Ahkâmî’l Kur’an*, XX, 34-35.

4. Nesli Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı

“Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve gökte iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanırlar”⁴²⁹.

“sizin gibi birer ümmettirler...” âyeti ile insan ve hayvan neslinin Yüce Allah tarafından yaratılmış olduklarına dikkat çekilmektedir. Âyette “iki kanadıyla uçan” ifadesinde “iki kanat” kaydı, cümlenin sür’at veya başka bir manayı anlatmak için mecaz olmadığını göstermek içindir. İşte, her bir canlı ve her bir kuş sizler gibi halleri mahfuz, rızıkları ve ecelleri mukadder birer ümmettir⁴³⁰. Âyette dikkat çekilen bir husus da, onlar da sizin gibi topluluklardır. Sizin onlara zulmetmemeniz ve bu hususta size verilen emirleri aşmamanız gerekir şeklindeki mesajdır. Ne kadar canlı ve uçan bir kuş varsa, o da Allah’ı tesbih etmekte ve kâfirler üzerinde düşünecek olurlarsa, onun vahdaniyetine delâlet etmektedir⁴³¹.

“Hepsi Rabblerinin huzurunda toplanırlar” âyeti ile ilgili Zemahşerî şöyle der: Bütün hayvan ve kuşlar toplanacak ve Allah onların hakkını birbirlerine ödettirecektir. Yüce Allah yerde hareket eden hayvanlarla, kanatlarıyla uçan kuşlarla insanlar âlemi arasında bir benzetme yapmaktadır. Bu benzetmenin sebebi ve amacı vardır. Varlık olma açısından bir açıklama veya benzetme yapmaktadır. Konuya “varlık olma” bakımından yaklaşmak gerekmektedir. Bu yaklaşım ontolojik, bir yaklaşım olmaktadır. Bunun anlamı, varlıklar topluluğunun ortak özelliklerini öne çıkarmayı ve bir benzetme yapmayı amaçlamaktadır. Toplumsal hayat açısından bakıldığında yerde hareket eden ve gökte uçan kuşların toplu halde yaşamaları gibi, insanlar da toplu halde yaşamaktadırlar. Her hayvan türünün kendine has bir toplu yaşama tarzı vardır⁴³². Canlıların kendi nesillerine sahip çıkması gereklidir. İnsan olarak bizler hem kendi nesillerimizi korumak hem de diğer canlıların nesillerine sahip çıkmakla

⁴²⁹ el-En‘âm 6/38.

⁴³⁰ Beyzâvî, *Envaru’t Tenzil*, II, 68.

⁴³¹ Kurtubî, *el-Cami‘li Ahkâmî‘l Kur’an*, VI, 420.

⁴³² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, VI, 296-298.

yükümlüyüz.

Canlıların var olma özellikleriyle toplu halde yaşama özellikleri mucizevî bir oluşumdur. Var olmak kadar, toplu halde yaşamanın da mucizevî bir yönü vardır. Toplu halde yaşamanın getirdiği, türünü devam ettirmek, paylaşım ve iş bölümü, bu mucizenin parçaları olmaktadır. Meselâ Arılar ile karıncaların oluşturduğu toplu yaşama ve iş bölümüne göre çalışma sistemleri, mucizevî bir hayatın delili olmaktadır. Bu durum o günün toplumu için mucize babındandır. Çünkü O günün müşrikleri bu gerçeğin müthişliğini sadece gözlemleri ile fark edebilirlerdi. Zira onlarda henüz sistematik bilgi gelişmemişti. Bu gerçek onların çevrelerinde yaşayan canlıları, kuşları ve böcekleri bağımsız aile toplulukları halinde bütünleştiriyor görüntüsünden fazlasını düşünemiyorlardı. Hâlbuki bu ailelerin herbirinin ayrı karakteristikleri, ayrı özellikleri ve ayrı örgütlenme sistemleri vardır⁴³³. Bu sistemi korumak ise toplumdaki en küçük birim olan aileden başlayarak neslin korunmasına kadar gitmektedir. Âyette kuşlara yapılan vurgudan maksat kuşların yaşayış biçimlerinden dolayıdır. Kuşlar çoğu zaman toplu halde uçarlar. Kuşların bu özelliği de nesli anlamamız için güzel ve anlamlı bir örnektir. Buradaki nesil İslam nesli anlamına da gelebilir. Müslümana düşen İslam neslini en güzel şekilde yetiştirmek ve onu her türlü kötülükten korumaktır.

Neslin korunmasına dair Hz. Süleyman'ın hayatı ve hayvanlarla olan iletişimi bizlere anlamlı mesajlar vermektedir. *“Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevkediliyorlardı”*⁴³⁴, *“Nihâyet karınca vâdisine geldikleri vakit, bir karınca: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” dedi*⁴³⁵.

“Süleyman ve askerleri farkında olmadan sizi çiğnemesin.” Hz. Süleyman'ın ve ordusunun adaleti ve fazileti dolayısıyla onlar bir karıncayı dahi ancak farketmeyecek olurlarsa ezebilirler⁴³⁶. Müslüman başkasına asla bilerek

⁴³³ Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, II, 1073.

⁴³⁴ en-Neml 27/17.

⁴³⁵ en-Neml 27/18.

⁴³⁶ Kurtubî, *el-Cami'li Ahkâmî'l Kur'an*, XIII, 170.

zarar vermeyen kişidir. Çoğu zaman bizler karınca deyip geçebiliyoruz. Bu âyette görüyoruz ki; Süleyman peygamberin karınca ile konuşması anlatılırken canlı neslini korumanın önemi anlatılmıştır. En dikkat çekici sahne de karıncanın “*Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!*” diye uyarıda bulunmasıdır. Karınca burada ailesini korumaya çalışırken hemde Süleyman peygamber sizlere zarar vermez ama olur da fark etmeden sizi ezebilir ona göre tedbirimizi alalım demesi hem canlarını hemde nesillerini korurken aldıkları tedbiri bize göstermektedir. Bizler canımızı, neslimizi korumaya çalışırken bile açıktan herhangi bir canlıya zarar verici bir durumla karşılaşsak canlıyı korumaya çalışırız. Fark edilmeden verilebilecek tehlikelere karşı önlemimizi almalıyız.

*“Yürüyüşünde tabî ol, sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini şüphesiz eşeklerin sesidir”*⁴³⁷.

“(Konuşurken) sesini alçalt” yani sesini yükseltme, yüksekliğini azalt demek, sesini yükseltmek için kendini zorlama ve ihtiyacından fazla yüksek sesle konuşma anlamındadır. Çünkü yüksek sesle konuşmak ihtiyaçtan fazla sesini yükseltmektir ve rahatsız edici bir zorlanmadır. “...seslerin en çirkini eşeklerin sesidir” âyetinde en hoş gitmeyen sesin, eşeklerin sesi olduğu belirtilmektedir. Eşek, ileri derecede yermek ve hakaret maksadı ile kullanılan bir örnektir. Sadece adını anmayı bile Araplar çok çirkin gördüklerinden dolayı, ondan kinaye yoluyla söz ederler ve açıktan açığa ismini zikretmekten hoşlanmazlardı. Mesela: “uzun kulaklı” derlerdi⁴³⁸.

Eşek, özellikle sesi yönünden kınanan bir meseldir. Mesela birisine “uzun kulaklı” denilerek kinaye yoluyla hakaret edilir. Yüksek perdeden konuşmanın, eşek sesiyle temsil edilmesi ve sonra bunun istiare yoluyla ifadesinde, şiddetli bir anlatım gücü vardır. Âyette “eşeklerin sesidir” derken “sesin” çoğul gelmeyişi, fertler yerine eşek türünün sesine dikkat çekilmesidir⁴³⁹.

⁴³⁷ Lokman 31/19.

⁴³⁸ Kurtubî, *el-Cami'li Ahkâm'l Kur'an*, XIV, 71.

⁴³⁹ Beyzâvî, *Envaru't Tenzil*, IV, 215.

Genellikle her hayvanın çıkardığı sesin bir nedeni bulunmaktadır. Ya bir isteği ya da bir elemei haber verir. Eşekler ise hiçbir sebep olmaksızın anırırlar. Eşek, yükün altında ölüp gitse veya öldürülse, katiyyen ses çıkarmaz. Ama hiç gerekli olmayan bir zamanda, bağıırır ve anırır. İşte bu durumda onun sesi yadırganır. Bu yüzden bağııra çağıra konuşmayla eşeğin anırması arasında bir ilgi kurulmuştur⁴⁴⁰.

Yürürken, orta yürüyüşle yürümek gerekir. Hasan Basrî şöyle der: Müşrikler, seslerinin yüksekliği ile övünürlerdi. Yüce Allah onlara, “Eğer sesin yüksekliği hayırlı bir şey olsaydı bununla eşeği onlardan üstün kılardım.” diye hitap etmektedir⁴⁴¹.

Âyet bütünlüğüne baktığımız zaman baba ile oğlu arasındaki sağlıklı iletişimi görmekteyiz. Düzgün bir iletişimde uyulması gereken kurallardan biri olan sakin bir ses tonu ile nasihat etmenin doğruluğu üzerine mesaj verilmektedir. Bu şekilde baba, anne, hoca ve büyüklerin nasihatlerinde kullanacakları etkili yollar anlatılmıştır. Bu mesajlarla da sağlıklı nesillerin oluşması amaçlanmaktadır.

5. Malı Korumada Hayvan Figürlerinin Kullanımı

*Kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler İnsana süslü gösterilmiştir. Hâlbuki bunlar dünya hayatının geçicimidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır*⁴⁴².

Âyette belirtildiğine göre kadınlara, çocuklara, altın ve gümüş (cinsin) den birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazîlere yönelik dünyevî zevkler insanlara çekici kılınmıştır. Bunların meşru birer nimet olması özelliği de, insana mal konusunda aşırı bir hırs yükleyebilir. Elmalılı Hamdi Yazır bu malın birkaç özelliği olduğunu söylemektedir: ona göre, malın meşru birer nimet olması özelliği yanında, bir de hayalî ve gayri meşru bir şeye sebep özelliği vardır.

⁴⁴⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 69; İzzet Derveze, *et-Tefirü'l-Hadis*, III, 164; Râzi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV, 122.

⁴⁴¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, V, 24.

⁴⁴² Âl-i imrân3/14.

Birincisinde süsleyen Allah, ikincisinde süsleyen şeytan ve beşerin bilgisizliğidir ki, fenalığı ve kınanması bu bakımdandır. Belirtildiği üzere bu nimetlere helal yoldan ve normal seviyede ulaşmak ve faydalanmak gâyet tabidir. Fakat bu nimetlere varmak nihai bir hedef olursa felakete sürükleyebilir İnsan bu hedefe varmak için de asıl gayesini unutabilir. Âyetin sonunda da bu açıkça ifade edilmiştir. *“Hâlbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütünü güzellikleri Allah katındadır.”* Bütün bu zevkler, bu dünya hayatında ulaşılabilir, ama hedeflerin en iyisi Allah katında olanıdır. Bu âyette bize dünya nimetlerine karşı aşırı bir sevgiden kaynaklanan insani bir zafiyet haber verilmiştir. Bu aşırı sevginin asıl amaç ve gayeyi unutturmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bunların amaç ve gaye edinilmeye değer yanları yoktur. İnsan hepsinibırakır gider bir gün. Dönüp dolaşıp varılacak ve hayatın gayesi edinilecek şey bunlar değildir. Allah’ın verdiği nimetlere karşı aşırı gitmemek, israf etmeden faydalanmak nimetlere meşru yollardan ulaşmak ve ölçülü kullanmak en güzelidir.

Dünya hayatında mal olarak fayda sağlayacak en güzel şeylerden bir tanesi hayvanlardır. Dünyanın neresine gidilirse gidilsin ya besin kaynağı olarak ya giyim kuşam ya da insanoğlunun diğer ihtiyaçları için bir veya birden fazla hayvan türü bulunmaktadır. Aşağıdaki âyette bunun en güzel örneklerindedir. *“Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin yününden döşek yapılır. Allah’ın size verdiği rızıktan yiye ve şeytanın adımlarına uymayın (peşinden gitmeyin) ; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır”*⁴⁴³.

Yukarıdaki âyet ve ilgili diğer âyetlerde⁴⁴⁴ Allah’ın insanoğluna sunduğu nimetleri belirtilmiştir. Bu nimetler içinde hayvanların özel bir yeri vardır. Helal hayvanların farklı farklı özelliklerinden bizlere fayda vardır. Kimisinin etinden, sütünden, yumurtasından faydalanırız; kimisinin de gücünden faydalanırız; çoğunu da binek olarak kullanırız. İşte bunlar yaratıcının insanoğluna verdiği sayısız nimetlerdendir. Bu nimetlere karşı saygılı ve ölçülü olmayı bilmeliyiz. İslâm dini batıl ve haksız yollarla kazanç sağlamayı tarafların karşılıklı rızasına

⁴⁴³ el-En‘âm 6/142.

⁴⁴⁴ en-Nahl 16/8; en-Nahl 16/80; Yâsin 36/71; ez-Zuhruf 43/12; el-Mü‘minun 23/21.

dayalı olsa bile meşrû kabul etmez. İslâm mal kazanma, ticaret yapma ve servet biriktirme hususunda insanlığın yararına olmak üzere belli ölçü ve sınırlar getirmiştir. İnsana verilen bu kadar nimetlerde Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda tüketilmeli ve kullanılmalıdır. Allah'ın bizlere verdiği nimetlere emanet olarak bakmalıyız.

“şüphesiz (sağmal) hayvanlarda sizin için bir ibret vardır. Onların içkembelerindeki artıklarıyla kandan meydana gelen, içenlere halis ve içimi kolay bir süt içirmekteyiz”⁴⁴⁵.

Bu âyette süt veren hayvanlardan maksad, deve, inek, koyun ve keçiden ibaret olan dört hayvan türü olduğu söylenmiştir. Süt veren hayvanların Kur'an dili ile ifadesi “Sizin için elbette bir ibret vardır...” ifadesi ile Allah'ın kudretine, vahdaniyetine ve azametine delâlet gösterdiği belirtilmektedir. İbret asıl anlamı itibariyle birşeyin hakikatinin benzerlik yolu ile tanınabilmesi için, bir şeye temsil ile benzeltilmesi, anlatılmasıdır. Davarlardaki ibret, bu hayvanların sahiplerine musahhar kılınması, onlara itaat etmesidir. Şüphesiz günahı olmayan bir varlığın günahkâr bir varlığı sırtında taşıması en büyük ibretlerdendir ⁴⁴⁶. Âyette vurgulanan diğer bir husus da süt veren hayvanların sütünün içenlerin boğazından kolaylıkla geçebilmesi ve içenin herhangi bir şekilde boğazında durup kalmayan bir içecek, olmasıdır. Zemahşerî şöyle der: Bu âyet ibreti açıklamaktadır. Zira Yüce Allah sütü pislikle kan arasında yaratır. Pislikle kan, sütü kuşatırlar. Sütle bunların arasında Allah'ın kudretinden bir engel vardır. Onlardan herhangi birisi sütün rengini tadını ve kokusunu bozmaz. Allah noksan sıfatlardan yücedir. Düşünenler için Onun kudreti ne büyük, hikmeti ne incedir⁴⁴⁷.

Allah'ın bizlere verdiği sayısız nimetler vardır. Bu nimetlerin Allah'tan geldiğini insanın hiçbir zaman unutmaması gerekir. Bu ister kendi şahsi malı olsun isterse de kamunun veya diğer bireylerin olsun nerden geldiğinin bilinmesi gerekmektedir.

⁴⁴⁵ en-Nahl 16/66.

⁴⁴⁶ Kurtubî, *el-Cami'li Ahkâmî'l Kur'an*, X, 123.

⁴⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 615.

“Nice hayvanlar var ki, rızkını (yiyecek biriktirmez) taşıyor. Onları da, size de Allah rızıklandırıyor. O, her şeyi işitir ve bilir”⁴⁴⁸.

Geçim kaygısı sebebiyle Medine’ye hicret etmekten çekinen, bu hususta tereddüt yaşayan bazı müslümanlara âyet hicrete teşvik amacı taşımaktadır. Hicret etmek gerektiğinde gittiğiniz yerde nasıl geçineceğinizin, ne yiyip ne içeceğinizin kaygısını çekmeyiniz. Çünkü sonuçta her canlı gibi siz de Allah’ın takdir ettiği kadar yaşayıp sonunda öleceksiniz; fâni olan bu hayatın geçim kaygısı, öldükten sonra Allah’ın huzuruna vardığınızda ebedî kurtuluşunuzu sağlayacak olan kulluk vecibelerinizi ikinci plana atmanıza yol açmasın. Nitekim âyette de geçim kaygısıyla hicret etmekten korkanlara, diğer canlılar gibi insanların rızkını verenin de Allah olduğu hatırlatılarak bu hususta bir güvensizliğe kapılmanın yanlışlığına dikkat çekilmiştir⁴⁴⁹.

Âyette “Nice hayvanlar var ki, rızkını (biriktirip yanında) taşıyor.” derken, insanla hayvan arasındaki rızık farkına değinilmiştir. Biz insan olarak rızık konusunda büyük endişeler içerisinde bulunurken, hayvanlar çoğu zaman daha rahat davranabiliyor. İnsan olarak bizler bu endişenin verdiği rızık bulamama korkusuyla yaratıcıya yapmamız gereken şeyleri untabiliyoruz. Hâlbuki onların da bizim de rızkımızı veren yaratıcı âyetin devamında adeta bize moral ve teselli veriyor. Allah heryerde her daim bizi duyan ve gören olduğundan dolayı rızkımızıda vermeye hazırdır. Bu konuda en çok ileri sürülen rızık meselesi olduğu için Allah kullarına şu mesajı vermektedir. “Allah, kullarından dilediğine rızık bol verir”⁴⁵⁰.

C. Kur’an’da Ahlâkî İlkelere İşaret Edilirken Hayvanların Kullanımı

Ahlâk, Arapçada “seciye, tabiat, huy” gibi manalara gelen “hulk” (خلق) veya “huluk” (حُلُوق) kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizikî

⁴⁴⁸ el-Ankebût 29/60.

⁴⁴⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV, 262-263; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefasir*, IV, 495.

⁴⁵⁰ el-Ankebût 29/62.

yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı belirtilmektedir⁴⁵¹.

Konumuz itibariyle Kur'an'ın genel ahlâk anlayışını anlamaya çalışacağız. İslam ahlâkının asıl kaynağı Kur'an'dır. Yani İslam ahlâkına Kur'an yön vermiştir. Bu yüzden İslam dininin ahlâki öğretileri bize Kur'an ahlâkını verir. İslam dini Allah'ın bütün yaratıklarına karşı merhametli olmayı, insanî ilişkilerde dürüstlük ve güvenirliliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti ve daha birçok faziletleri ihtiva eder. İslam ahlâkı sadece bir kitle ahlâkı veya sadece bir seçkinler ahlâkı olmadığı gibi maddî, zihni ve psikolojik bakımdan her seviyedeki insanın kaygılarını ve özlemlerini dikkate alan, bununla birlikte ona, içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana doğru yükselme imkânı sağlayan kapsamlı ve uyumlu bir ahlâktır.

İslam'ın ahlâk anlayışı böyleyken insandaki ahlâk anlayışı ve uygulaması nedir bunu anlamaya çalışalım. Ahlâk kavram olarak; durup düşünmeksizin kolayca ve kendiliğinden sürekli olarak güzelliklerin ortaya çıkmasıdır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, bir davranışın ahlâk sayılabilmesi için, arada sırada değil devamlı olarak, zorlama olmaksızın kolaylıkla ve kendiliğinden yapılması gerekir⁴⁵². Kurtubî, bir davranışın ahlâktan sayılabilmesi için o davranışın sonradan eğitim öğretim, çalışma ve gayretle elde edilmesi gerektiğini; içgüdüsel ve tabii olarak yapılan güzel davranışlar olduğunu söyler⁴⁵³.

İnsan, olumlu ve olumsuz yönleri özünde bulunduran iki kutuplu bir varlıktır. İnsana düşen görev de bu iki kutuptan olumlu yönleri öne çıkarmasıdır. Konumuzla bağlantılı kısmı ise Kur'an'da geçen hayvan figürlerinin vurguladığı ahlâkî ilkelerdir. Bu bakımdan bu âyetleri tesbit edip, insanın olumlu kutuplarını öne çıkarmasında yardımcı olmayı amaçladık.

Kur'an'da geçen hayvan figürlerinin, ahlâkı vurgulamada öne çıkan âyetleri şöyledir:

⁴⁵¹ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *DİA*, II, 1.

⁴⁵² Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *DİA*, II, 2.

⁴⁵³ Kurtubî, *el-Cami'li Ahkâmî'l Kur'an*, XVIII, 227.

“Ve eğer dileseydik onu o âyetlerle yüceltirdik, fakat o alçaklığa saplandı kaldı ve kendi keyfinin ardına düştü. Artık onun ibret verici hali o köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan da dilini uzatır solur, bıraksan da solur. İşte bu, âyetlerimizi inkâr eden kavmin misalidir. Bu kıssayı iyice anlat, belki biraz düşünürler”⁴⁵⁴.

Bitmek tükenmek bilmeyen hırs ve açgözlülüğe koşan insanların sınırsız hırs ve tutkularının köpeğe benzetilerek anlatıldığı bu âyette birçok ahlâki öğelere vurgu yapılmaktadır. Vahyi bilip vahye uygun davranmaması ve dünyevi isteklerinin ardına düşmesi onun sınırları aştığının göstergesidir.

Râzî’ye göre: Soluyan herşey, ya yorgunluğundan ya susuzluğundan ötürü solur. Hâlbuki soluyan köpek böyle değildir. O, yorgun olsa da, rahat olsa da, susuz olsa da, olmasa da yine solur. O, asıl âdeti üzere buna devam eder; bir ihtiyaçtan dolayı değil, o kötü huyundan dolayı bunu sürdürür. İşte kime Allah ilmi ve dini nasib ederse, onu insanların mallarının kirlerine bulaşmaktan müstağni kılmış olur. Sonra da o kalkıp, dünya peşine düşüp, kendisini onun içine atarsa, bu kişinin durumu, aynen ihtiyaç ve zarurettten ötürü değil de, sırf kötü nefsinden ve kötü huyundan ötürü, pis işlere ve çirkin işlere devam eden o soluyucu köpeğin durumu gibi olur⁴⁵⁵.

Köpeğin diğer belirgin özelliği de şehvete aşırı düşkün olmasıdır. Bu yüzden iman ve bilginin kendisine telkinde bulunduğu yasakları çiğneyen dünyaperest insan, böyle bir köpeğe benzetilmiştir. Tıpkı bir köpek gibi o da sadece midesini dolduracak ve şehvetini tatmin edecek yolların peşine düşecektir⁴⁵⁶.

Allah *“O köpek, üstüne varsan, dilini sarkıtıp solur.”* âyetiyle, köpeğin üzerine varıp, birşeye kışkırtırsan solur. Kendi haline bıraksan yine solur. Bu, o kötü fiil, onun aslî huyu olmasından dolayıdır. Sapmış hırslı o insan da böyledir. O’na nasihatta bulunsan da, bulunmasan da o sapıklığını sürdürür. Bu da, dalâlet

⁴⁵⁴ el-Â‘râf 7/176.

⁴⁵⁵ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XXV, 122.

⁴⁵⁶ Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’an*, II, 109.

ve hüsrânın, onun aslî âdeti ve zâtî karakteri haline gelmesinden ötürüdür” manasındadır⁴⁵⁷.

Köpekle ilgili benzetmede Kurtubî ve Zemahşerî şöyle bir yorum yapmıştır: Köpek kovulsa da, kendi haline bırakılsa da dilini çıkarıp soluyan bir hayvandır. Diğer hayvanlar aç ya da susuz olduklarında dillerini dışarıya çıkartırlar. Oysa köpek, ister sıkıntılı, hasta, aç olsun isterse, rahat, sağlıklı ve tok olsun yine de dilini çıkartır. Öyle kimseler vardır ki, onlara ilahi mesajlar ister iletilsin isterse iletilmesin yine de doğru yolu bulamazlar. Her iki koşulda da ilahi gerçeklerden yüz çevirirler. Onların bu durumu her koşulda dilini çıkarıp soluyan köpeğe benzer⁴⁵⁸.

“Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten (söz) dinleyeceklerini yahut akıllanacağını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar”⁴⁵⁹.

Hayvanlar Rabblerini bilir, gidip otlayacakları yerleri bulur ve bilip tanıdıkları sahiplerinin arkasından giderler. Âyette bahsedilen insanlar ise ne getirilen bir delili tanır, söz dinlerler, ne de aklî delili tanır, akıl ile hareket ederler. Aklına ve işittiğine göre hareket etmez, soyut isteklerine uyarlar. Hatta gidişce daha sapkındırlar; çünkü, evcil hayvanlar kendilerine bakanlara bağlanırlar, kendilerine iyilik edenlerle kötülük edenleri seçerler, faydalarına olan şeyleri arar, zarar veren şeylerden de kaçarlar. Yediği içtiği yeri tanır, öğrendiği yolu şaşırılmazlar. Kendilerine verilen güçlerde tembellik etmez, yaratıldıkları yönde sarfederler⁴⁶⁰.

Hak ve hayır inancının ne olduğunu bilmeyen kimsede haksızlık ve kötülük inancı yoktur. Bu kimseler Rabblerini tanımazlar. O’nun nimetlerine karşı nankördürler. Ebedî faydayı istemez, en büyük zarar olan azabdan korunmazlar. Yaratılışı bozmaya, fitneler çıkarmaya çalışır, haksızlık ve fitne ile yalan dolan ve aldatma ile dünyayı karıştırırlar. Bu şekilde, Allah’ın Rab oluşuna ait delillerden,

⁴⁵⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 405.

⁴⁵⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 177; Kurtubî, *el-Cami’li Ahkâmî’l Kur’an*, VII, 321.

⁴⁵⁹ el-Furkan 25/44.

⁴⁶⁰ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefasir*, IV, 285.

O'na ait güzelliiklerden, O'nun ezeli ve ebedi kudretinden bazı işlere dikkatler çekilerek kendi istek ve arzularına tapan kimselerin sapıklıkları bir anlamda da ahlâksızlıktır. Bu şekilde ne nakli nede akli delil tanımayan insanlara ahlâki boyuttan bakarsak ahlâksız olarak nitelendirebiliriz. Çünkü bu kadar açık deliller varken hala inat ve kendi nefsi arzuları doğrultusunda hareket ederler.

“Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt, çünkü seslerin en çirkinini elbette eşeklerin sesidir”⁴⁶¹.

Lokmân (a.s.) oğluna kötü huyları yasakladıktan sonra riâyet etmesi gereken güzel huyları ve erdemli ahlâki göstererek ona: *“Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt, çünkü seslerin en çirkinini elbette eşeklerin sesidir”* âyeti ile nasihatte bulunmuştur. Âyette açıkça güzel ahlâka ait örnekler vardır.

Hz. Lokmân'ın oğluna yönelttiği bu öğütler de Allah'ın ona verdiği hikmetin meyveleridir. İnsanın yaptığı her şey ne kadar saklanırsa saklansın Allah'ın mutlaka onu bildiği, dolayısıyla onun hesabını soracağı inancı ve bilinci ile bundan doğan sorumluluk duygusu ve kaygısı ahlâki hayatın temelidir. Nitekim meşhur bir özdeyişte “Hikmetin başı Allah korkusudur” denilmiştir. Büyük şairimiz Mehmed Akif'in, “Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.” şeklindeki beyti de bu gerçeğin güzel bir ifadesidir⁴⁶².

İletişimin en önemli unsuru insan sesinin tonu, hızı, akıcılığı ve yüksekliğidir. Sesin tonu konuşmacının duygularını sözcüklere yansıtmaktadır. Bunlarda konuşmacının kişiliğini, kültürel boyutunu bile yansıtmaktadır⁴⁶³.

Alçak sesle konuşma; terbiye, kendine güven, sözün doğruluğu ve gücü konusunda iç rahatlığı yansıtır. Terbiyesiz veya kendi değerinden kuşkuda olan, hiddet, kabalık ve bağırtı ile bu kuşkularını gizlemeye çalışır⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ Lokman 31/19.

⁴⁶² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV, 311.

⁴⁶³ Ruhi Selçuk Tabak, *Sağlık İletişimi*, İstanbul: Literatür Yayınları, 1999, 55; Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, 49; Merih Zılhoğlu, *İletişim Nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi, 1996, 189.

⁴⁶⁴ Kutup, *Fi Zilali'l Kur'an*, VI, 2780.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim, evrensel mesajlar içeren ilahi bir kitaptır. Mesajları anlamak ise müslümanın en önemli vazifelerinden biridir. Bizler de Kur'an'ın mesajlarını farklı bir açıdan anlamamıza yardım edeceğini düşündüğümüz bu çalışmamızda, Kur'an-ı Kerimde geçen hayvanları Makâsıdu'sş-şerîa açısından değerlendirmeye çalıştık.

1- Makâsıdu'sş-şerîa, islâmın temel amaçlarıdır ki, Kur'an'ın hangi âyetlerini ele alırsak alalım bu amaçlar bize hedef olarak gösterilmiştir. Örneğin ihlâs sûresinde “*De ki: O Allah, bir'dir, (Tek'tir)*” âyetiyle tevhit mesajı verilmektedir. Tevhid inancı ise dini korumanın inancı korumanın aslıdır.

2- Zikri geçen hayvan veya hayvan türlerinin biyolojik yapısı, Kur'an'ın doğrudan veya bizzat dikkat çekmek istediği bir husus değildir. Bunun yerine Kur'an'ın ruhuna uyacak biçimde sözü edilen hayvanlarla, ilgili kıssadan hisse çıkarılması ya da bir konunun anlaşılmasına yardımcı olunması hedeflenmiştir. Biz bu hedefi temel maksatlar bağlamında ele aldık.

3- Kur'an'da birçok hayvandan bahsedilmesi, Arap kültür ve hayatında hayvan odaklı düşünme biçiminin ne kadar önemli olduğu gerçeğini bize işaret etmektedir.

4- Zikri geçen hayvanlar; dini koruma çerçevesinde Allah'ın varlığı ve birliğine, tevhid inancını vurgulamaya, nübüvvetin anlaşılmasına ve çoğu zaman peygamber kıssalarında geçerek ibret, ceza ve mükâfat bağlamında kullanılmaktadır.

5- İslâm'ın temel ilkelerinden biri olan canlılara merhamet, dünyadaki en küçük canlıdan en büyüğüne kadar geçerli olan ilkedir. Bu bağlamda hayvanların haklarını gözetme ve koruma, onların yaşam alanlarına karşı saygılı olma ölçüsü verilmiştir.

6- İslâmın çağrısı akıl ve kitaptan yanadır. O insanı aklını kullanmaya, her konuya eleştirici bir gözle yaklaşmaya, alternatifleri gözden geçirmeye dikkat çeker. Aklı kullanmadan vahyin gerçeklerinin takdir edilemez olduğuna, ilahi vasıfların anlaşılması ve kabulünün de akıl olmadan mümkün olmayacağına işaret eder. Bu bağlamda bazı hayvanların şekil ve özelliğine dikkat çekilerek, insan

aklının asli görevi olan düşünmeyi sağlayıp olup bitenlerden hareketle kendisini ve yaradanını bilmesini hayvanlardan örneklerle açıklamıştır.

7- Nesil gerçeğinin ve korunmasına dair hakikatlerin sadece insanlara özgü olmadığını, bilakis bütün canlıların bir koruma duyarlılığı içerisinde nesillerini devam ettirmeyi sağladıklarını belirttik.

8- Hayvanlardan bizlere çeşitli menfaatler vardır. Menfaatten kasıt onlardan her alanda yeme, içme, ısınma ve şifa olarak hayvanların etinden, sütünden, yününden ve gücünden insanların fayda sağlamalarıdır.

9- Ahlâki olarak bazı hayvanların aşağılık durumları ve kötü hallerine dikkat çekilerek insanın yapmaması gereken hal ve hareketler hayvanlar üzerinden bize örneklerle açıklanmıştır.

10- Genelde peygamber kıssalarında ve göstermiş oldukları mucizelerde en az bir hayvan figürü vardır. Bu da dikkat çekici bir husustur.

11- Dikkat ettiğimiz bir husus da coğrafi bölgedeki biyoçeşitlilik ile bu çeşitliliğin, o muhitte yaşayan insanların kullandığı dile yansımaları arasında doğrudan bir paralellik olduğudur. Zira toplumlar, dillerini, kendilerini çevreleyen fizikî ve kültürel şartların etkisi altında oluşturur ve geliştirirler. Yoğunluk itibarıyla Arap coğrafyasında en çok bulunan hayvan deve dir. Kur'an'da geçen hayvanlarda coğrafyada bulunan en dikkat çekici hayvanlardır.

12- Kur'an'da hayvanlardan hareketle verilen mesajlar tebliğde dikkat çekici birer örnektir. Özellikle çocuklara dini mesaj verilirken hayvan figürü mesajın anlaşılması ve daha kalıcı bir etki bırakması bakımından önemli bir methodur.

13- Peygamberin hayatında bir hayvan figürü olduğu konusu dikkatimiz en çok çeken husus olmakla beraber aklımıza neden hayvan sorusunu getirmektedir. Bu konunun cevabında Câhız'ın hayvanlarla ilgili düşüncesi bize yardımcı olmuştur. Câhız, insanları hayvanlardan ayıran özelliğ in, insanın konuşması olduğu şeklindeki görüşü kabul etmemektedir. Çünkü ona göre, birbirleriyle anlaşmayı sağladığı için canlıların çıkardığı seslerin hepsi kendine has birer konuşmadır. Farklı dillere sahip insanların birbirini anlamamaları, onların konuşmadığı anlamına gelmediği gibi diğer canlıların çıkardığı seslerin insanın bir şey anlamamaları da onların konuşmadığı anlamına gelmemektedir.

Yani hayvanların bir dili vardır. Fakat bunu herkes anlamamaktır. Peygamberlerin hayatında hayvan olmasının nedeni ise peygamberlerin sıfatlarından kaynaklanmaktadır. Peygamberler zeki insanlardır. Bu anlamda iletişimi en yüksek olan insanlardır. Bu kadar yüksek iletişim gücüne sahip olan insanlar hayvanlarla dahi iletişime geçip onlara etki edebilirken tebliğ ettikleri insanlar bazen bu tebliği red etmişlerdir. “...onlar, bir hayvan sürüsünden başka bir şey değillerdir, hatta onlar yolca daha da şaşkındırlar.” âyeti de tebliği reddeden insanları anlatmaktadır. Bu neredeyse bütün peygamberlerin hayatında olan bir gerçektir. Hz. Nuh’un ve Hz. Peygamberin hayatında açıkça zikri geçen hayvan figürü olmaması bakımından tezde değinemedik fakat Hz. Nuh’un gemisine binen hayvanlar da görüşümüzü destekler niteliktedir. Kur’an Hz. Peygamberin en büyük mucizesi olduğundan dolayı içerisindeki bütün herşey ona dahildir.

14- Hayvanlar her dönemde insanın merak duygusunu arttıran canlılardır. Bu yüzden peygamber mucizelerinin ve mesajlarının insanlara daha etkili ulaşabilmesi için hayvan figürleri kullanılmıştır. Devenin arap coğrafyasındaki değeri ve çok iyi tanınmasından dolayı sağlam bir iletişim mesajı olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akay, Ali, “Gaybi Konuların Anlatılmasında Kur’an Dilinin Özellikleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, 63-70.
- Aktaş, Hasan, *Çağdaş Türk Şiirinde Hayvanlar Alemi*, Rize: Yort Savul Yayınları, 2008.
- Albayrak, Halis, *Kur’an’da İnsan Gayb İlişkisi*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1993.
- Ali, Muhammed, “Tevrat ve İncil’de Şarap, Domuz, Sünnet, Örtünme ve Teaddüdü Zevcât”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1968, 12-13.
- Arslan, Ali, *Büyük Kuran Tefsiri*, Arslan Yayınları.
- Ataseven, Asaf - Şener, Mehmet, “Domuz”, *DİA*, IX, 507-509.
- İbni Aşur, Muhammed et-Tahir b. Muhammed, *Makasıdu’s-Şeriatı’l-İslamiyye*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2006.
- Aydın, Mehmet Akif, “Aile”, *DİA*, II, 196-200.
- Bardakoğlu, Ali, “Köpek”, *DİA*, XXVI, 251-252.
- Bayındır, Abdülaziz, “Bedene”, *DİA*, V, 302.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002.
- Bayraktar, Mehmet, “Hayvan”, *DİA*, 85-92.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddin Ebu Sâid, *Envaru’t Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, Beyrut: Daru İhyai et-Turasi’l Arabi. h. 1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Kur’an’ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınları.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, II, 238-242.
- _____, “Âlem”, *DİA*, II, 360-361.
- Boynukalın, Ertuğrul, “Makâsıdu’s şerîa”, *DİA*, XXVII, 423-427.

_____, *İslam hukukunda gaye problemi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Buhari, *Muhammed b. İsmail, el-Câmi'u's-Sahîh*, h. 1422.

Bulut, Halil İbrahim, “Sünni Gelenekte Mucize Kavramı ve Hz. Salih’in Deve Mucizesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, 137-150.

el-Câhız, *Kitabu'l Hayevân*, Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, h. 1424.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah Tâcü'l-Lugati ve Sihahu'l-Arabiye*. Beyrut: Daru'l-ilm li'l Melayin, 1987.

el-Cürcanî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed b. Ali es-seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1983.

Çağrıncı, Mustafa, “Ahlâk”, *DİA*, II, 1-9.

Çalışkan, Necmettin, *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) Ve Cansız (Cemadât) Varlıkları İlişkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Çorakçı, Süleyman, *Hayvanlar Ansiklopedisi*, 2013.

Dartma, Bahattin, *Kur'an ve Ekoloji*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

Demirci, Kürşat, “Hayvan”, *DİA*, XVII, 81-85.

Demiri, Kemaleddin, *Hayatü'l Hayevân*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 2011.

Derveze, İzzet *et-Teftiru'l-Hadis*, trc. Mustafa Altinkalya vd. , İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Durays, Hâlid b. Mansûr, “İbn Teymiyye'de Makâsıdu's Şerfa Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi”, trc. Mehmet Bayraktutar, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, 431-454.

Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2011.

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf, b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el- Endülüsi, *Bahru'l Muhît fi et-Tefsir*, Beyrut:Daru'l Fikr, h. 1420,

- el-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüga*, Beyrut: Dâru İhyai et- Turasi'l Arabiyye, 2001.
- el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*. Beyrut: Daru ve Mektebetü'l Hilal, 1988.
- Firuzâbâdî, Mecdüddin Ebu Tahir Muhemmed b. Yakup, *Kamusu'l Muhît*. Beyrut, h. 1426.
- Gürkan, Salime Leyla, "Yılan", *DİA*, XLIII, 527-529.
- Hacak, Hasan, "Mal", *DİA*, XVII, 461-465.
- Halaçoğlu, Yusuf, "At", *DİA*, IV, 26-28.
- Harman, Ömer Faruk, "Men ve Selvâ", XXVIII, *DİA*, 107-108.
- Hicazi, Muhammed Mahmut, *Furkan Tefsiri*. İstanbul: İlim Yayınları.
- Işık, Emin, "En'âm", *DİA*, XI, 169-170.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya el-Luğavi, *Mu'cemü Mekayîsi'lluğa*, Daru'l Fikr, h. 1399.
- el-İsfehanî, Rağîb, *Müfredat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayrettin vd. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'da Hayvan Davranışlarına Benzetilen İnsan Karakterleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 47-75.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut: Daru Dayyibe, h. 1420.
- Kırbıyık, Kasım, "Baytarlık", *DİA*, V, 278-282.
- Kırca, Celal, "Semûd", *DİA*, XXXVI, 500-501.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh, *el-Cami'li Ahkâmî'l Kur'an*. Kahire: Daru'l Kütübi'l Mısıryye, 1964.
- Kutluer, İlhan, "Hayat", XVII, *DİA*, 8-12.
- Kutub, Seyyib, *Fi Zilali'l Kur'an*. Beyrut: Daru Şurûk, h. 1412.
- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları, 2009.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen*.
- İbni Manzûr, Ebu'l Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem *Lisanu'l-Arab*,
Beyrut: Daru's Sadr, h. 1414.
- McGhee, Karen, *National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim
Yayımları, 2007.
- Mevdudî, Ebû'l Ala, *Tefhimu'l Kur'an*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.
- Mustafa, İbrahim - Ziyad, Ahmet, *Mu'cemu'l Vasît*, Kahire: Daru et-Da've.
- Nesefî, Ebu'l Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî,
Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, Beyrut: Daru'l Kelime et-Dayyibe,
h. 1419.
- Ögke, Ahmet, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Har (Eşek) " Metaforu", *Tasavvuf
İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2007, 19-41.
- Önkâl, Ahmet-Bozkurt, Nebi, "Deve", *DİA*, IX, 222-226.
- Özaydın, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III, 321-324.
- Özaydın, Abdülkerim, "Av", *DİA*, IV, 101-104.
- Paçaçı, Mehmet, Kuran'da Dil ve Varlık Alanları, 2. *Kur'an Sempozyumu* (s.
123), Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, (1996).
- Razî, Hanefî'r, *Muhtaru's Sihah*, Beyrut: el-Mektebetü'l Asriyye, h. 1420. Şener,
Mehmet, "Av", *DİA*, 101-104.
- er-Razî, Ebû Abdillâh Zeynuddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Mefatihü'l Gayb*,
Beyrut: Daru İhyai et-Turasi'l Arabi, h. 1420.
- es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Kahire: Daru's Sabunîy, 1997.
- Sarıtoprak, Zeki, "Dâbbetü'l-Arz", *DİA*, VIII, 393-395.
- Selçuk, Hikmet, Ashabu'l Kehf, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1998, I, 74-79.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an Nedir*, Ankara: Şûle Yayınları, 2009.
- Süleyman, Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat,
1991.

- Şa'bân, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- eş-Şâtibî, *el-Muvafakat*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Tabak, Ruhi Selçuk, *Sağlık İletişimi*, İstanbul: Literatür Yayınları, 1999.
- Taberi, *Cami'u'l-Beyan an Te'vili'l- Kur'an*. İstanbul: Hisar Yayınları, 2012.
- Tahsin, Yazıcı, "Fil", *DİA*, X, 67-68.
- Toptaş, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 404-418.
- Tümer, Günay, "Din", *DİA*, IX, 312-320.
- _____, "Budizm", *DİA*, VI, 352-360.
- Türcan, Talip, "Şerîat", *DİA*, XXXV, 571-574.
- Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 1998.
- Uzun, Mustafa, "Ankebût", *DİA*, III, 213-214.
- _____, "Can", *DİA*, VII, 138-139.
- Ünal, Necdet, "Kur'an-ı Kerim'de Dâbbe", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, XXXI, 158-190.
- Üzüm, İlyas, "Kehf Sûresi", *DİA*, XXV, 188-189.
- Yaran, Rahmi, "Cüveyni Öncesi Makâsıd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, 95.
- _____, "Cüveyni'den İbn Abdüsselâm'a Makâsıd/Maslahat Söylemi", *EKEV Akademi*, 2006, 191-214.
- Yaşaroğlu, Kamil "Maide", *DİA*, XXVII, 403-405.
- _____, "Nahl Sûresi", *DİA*, XXXII, 308-309.
- Yavuz, Ömer, Faruk, "Kur'an'a Göre İnsan Hayatı", *EKEV Akademi Dergisi*, 2006, 98.

- _____, Kur'an'da Kutsal Mekân Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2006, 391-410.
- _____, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006
- Yazıcı, İshak, "Neml Sûresi", *DİA*, XXXII, 553-554.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara, 1960.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986.
- Yılmaz, Muhammet, *Ankebût Sûresine Göre İbadete Karşı Toplumsal Tavrılar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2003.
- Zebidî, *Tacu'l-Arus min Cevahîru'l-Kamus*, Mısır: Daru'l Hidaye, h. 1306.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harîzmi ez-Zemahşerî, *Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi'l-Tenzîl*, Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arabî, h. 1407.
- Zılhoğlu, Merih, *İletişim Nedir?*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1996.
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l Münir*, Şam: Daru Fikru Measır, h. 1418.

ÖZET

KUR'AN'DA ADI GEÇEN HAYVANLAR

VE ZİKREDİLİŞ AMAÇLARI

Fatma Aydın

Yüksek Lisans Tezi

Tefsir Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Muhammet Yılmaz

Haziran, 2016

Dünyada yaşam alanını paylaştığımız canlıların en büyük kısmını hayvanlar oluşturmaktadır. Yaşam sırasında karşılaştığımız tecrübeler ve hayvanlara olan merakımız onlara farklı bir boyutla bakmamıza neden olmaktadır. Kur'an'ın hayvanlardan bahsetmesi ise var olan ilgimizi bu konuyla ilgili araştırma yapmaya sevketmiştir. Bu tezde Kur'an'da zikri geçen hayvanları makâsıd çerçevesinde oluşturarak bizlere hangi mesajları verdiklerini anlatmaya çalıştık.

Tezimiz Kur'an'da varlıklar, Ku'ran'da zikri geçen hayvanlar ve bunlar üzerinden verilen mesajlar olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde genel olarak canlı nedir? Kur'an'da ki varlık alanlarına göre canlılardan bahsettik, ikinci bölümde Kur'an'da hayvan kavramını açıkladık. Kur'an'da zikri geçen hayvanları hayvan türlerine göre gruplandırdık. Hayvanlar üzerinden verilen mesajları ise makâsıd çerçevesinde açıklayarak verdikleri mesajlardan bahsettik. Son olarak Kur'an'da ahlâki ilkeleri vurgulamada hayvan figürlerini açıkladık. Tüm bunlar ışığında tezimizde dikkatimizi çeken en önemli hususlardan biri peygamber hayatlarında geçen hayvan figürlerinin sebebi ve ne gibi mesajlar içerdiği olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hayvan, Kur'an, Amaç

ABSTRACT
THE QURAN SAID ANIMALS
AND PRONUNCIATION PURPOSES

Fatma Aydın

Master of Education Thesis

Department of Primary Education

Supervisor: Assoc. Yrd. Doç. Dr. Muhammet Yılmaz

June, 2016

Live the life we share some of the largest areas in the world are the animals. Our curiosity to experience the animals we encounter during life and cause us to look at them in a different dimension. Our interest is to speak of the Qur'an he has been prompted to do research on the subject animal. In this thesis, forming the framework makâsîd remembrance of the animals in the Qur'an, we try to explain what messages they give to.

Our thesis assets in the Qur'an, the last chanting in animals and is divided into two parts, namely the message through them. What generally live in the first chapter? We talked about living according to the Qur'an being the area we have to explain the concept in the Qur'an in the second chapter animals. We grouped according to the animal species chanting the Quran. We talked about the messages on animals in the context of the message given by explaining the makâsîd. Finally we explain the moral principles of the Qur'an emphasizing animal figures. All this is one of the most important prophets in the light of our thesis attracted our attention because of the animal figures in their lives and what was contained such messages.

Keywords: Animal, The Qur'an, the goal

ÖZGEÇMİŞ

Fatma AYDIN

02. 10. 1989'da Trabzon Merkez'de doğdu. İlköğrenimini İstanbul Barbaros Hayrettin Paşa İlköğretim Okulu'nda, orta Öğrenimini Alanya Hacıkadiroğlu Okulu'nda tamamladı. 2003 yılında Alanya İmam Hatip Lisesi'ne başladı. 2006 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Bölümünde lisans öğrenimine başladı. 2010 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nde lisansüstü öğrenimine başladı. 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda vaiz olarak göreve başladı. Evli ve bir çocuk annesidir.